

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНА ПИТАЊА, КУЛТУРУ
И РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ
ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНА ПИТАЊА, КУЛТУРУ
И РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ

УДК 3+94

ISSN 2406 - 1190

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

Часопис за друштвена питања, културу и регионални развој

Година II, број 1

Главни и одговорни уредник
Љубиша Митровић, професор емеритус

Уредници

Ема Миљковић Бојанић (историја и култура)
Милорад Божић (регионални развој и сарадња)
Драган Тодоровић (друштвена питања и социологија)

Секретар редакције
Ивана Божић Миљковић

Редакција

Зоран Арачки, Ненад Благојевић, Вихрен Бузов (Бугарска), Данијела Гавриловић, Зоран Димић, Златко Жоглев (Македонија), Ана Коцић, Александар Лучинеску (Румунија), Јордана Марковић, Божо Милошевић, Весна Милтојевић, Борис Попиванов (Бугарска), Данијела Поповић, Иван Цветановић, Урош Шуваковић

Савет

Председник: Горан Максимовић

Чланови: Невил С. Арачиге Дон (САД), Јован Базић, Никола Божиловић, Вјекослав Бутиган, Зоран Видојевић, Срђан Вукадиновић (Црна Гора), Владимир Вулетић, Николај Генов (Немачка), Петре Георгиевски (Македонија), Драгољуб Б. Ђорђевић, Драган Жунић, Ђокица Јовановић, Вјеран Катунарић (Хрватска), Јонут Којокару (Румунија), Брацо Ковачевић (Босна и Херцеговина), Мирјана Крстовић, Тодор Куљић, Горан Максимовић (председник Савета), Љубинко Милосављевић, Петар-Емил Митев (Бугарска), Љубиша Митровић, Павел Ољхов (Русија), Думитру Отовеску (Румунија), Миливоје Павловић, Васил Проданов (Бугарска), Александар Растовић, Предраг Симић, Драгана Стјепановић Захаријевић, Дарко Танасковић, Сениша Таталовић (Хрватска), Абидин Темизер (Турска), Сергеј Флере, Хараламбос Цекерис (Грчка), Иван Цвитковић (Босна и Херцеговина), Валентин Шаленко (Русија)

Ниш 2015.

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНА ПИТАЊА, КУЛТУРУ
И РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ

Година II/1

Ниш 2015.

BALKAN SYNTHESSES

Journal for social issues, culture and regional development

Vol. II, Number 1

Editor-in-Chief

Ljubiša Mitrović, Professor Emeritus

Editors

Ema Miljković Bojanić (history and culture)

Milorad Božić (regional development and cooperation)

Dragan Todorović (social issues and sociology)

Technical Secretary

Ivana Božić Miljković

Editorial Staff

Zoran Aracki, Nenad Blagojević, Vihren Bouzov (Bulgaria), Danijela Gavrilović, Zoran Dimić, Zlatko Žoglev (Makedonija), Ana Kocić, Alexandar Luchinescu (Romania), Jordana Marković, Božo Milošević, Vesna Miltojević, Boris Popivanov (Bulgaria), Danijela Popović, Ivan Cvetanović, Uroš Šuvaković

Council

President: Goran Maksimović

Members: Neville S. Arachchige Don (USA), Jovan Bazić, Nikola Božilović, Vjekoslav Butigan, Zoran Vidojević, Srđan Vukadinović (Montenegro), Vladimir Vuletić, Nikolai Genov (Germany), Petre Georgievski (Macedonia), Dragoljub B. Đorđević, Dragan Žunić, Đokica Jovanović, Vjeran Katunarić (Croatia), Ionut Cojocar (Romania), Braco Kovačević (Bosnia and Herzegovina), Mirjana Kristović, Todor Kuljić, Goran Maksimović (President of Council), Ljubinko Milosavljević, Petar-Emil Mitev (Bulgaria), Ljubiša Mitrović, Pavel Olhov (Russia), Dumitru Otovescu (Romania), Milivoje Pavlović, Vasil Prodanov (Bulgaria), Aleksandar Rastović, Predrag Simić, Dragana Stjepanović Zaharijevski, Darko Tanasković, Siniša Tatalović (Croatia), Abidin Temizer (Turkey), Sergej Flere (Slovenia), Charalambos Tzekeris (Grčka), Ivan Cvitković (Bosnia and Herzegovina), Valentin Shalenko (Russia)

Niš 2015.

University of Niš
Faculty of Philosophy

BALKAN SYNTHESSES

JOURNAL FOR SOCIAL ISSUES, CULTURE
AND REGIONAL DEVELOPMENT

Vol. II, Number 1

Niš 2015.

САДРЖАЈ

Milorad Božić REGIONALNA SARADNJA NA BALKANU – EKONOMSKI RAZVOJ I STRUKTURNE PROMENE	9
Драган Петровић СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ (СА СТАНОВИШТА ИНТЕРЕСА СРБИЈЕ) РЕАЛИЗАЦИЈЕ ПРОЈЕКТА „ЈУЖНИ ТОК“	29
Слободан Н. Брацановић ПРЕОБЛИКОВАЊЕ СФЕРА ЕКОНОМСКОГ, ДРЖАВНОГ И РЕГИОНАЛНОГ УТИЦАЈА НА БАЛКАНУ	49
Ivana Božić Miljković EKONOMSKI ODNOSI ZAPADNOG BALKANA I TURSKE U PROCESU EVROINTEGRACIJA	67
ПРИКАЗИ	85
Ivana Božić Miljković EKONOMIJA EVROPE U DVADESETOM VEKU: OD LAISSEZ-FAIRE DO GLOBALIZACIJE	87
Биљана Продовић Милојковић КАКО ВИДИМО ЕВРОПУ	95

REGIONALNA SARADNJA NA BALKANU – EKONOMSKI RAZVOJ I STRUKTURNE PROMENE

Rezime: Regionalna saradnja i povezivanje između balkanskih zemalja imaju posebno mesto i ulogu u ekonomskom razvoju kako njih pojedinačno, tako i regiona Balkana kao celine. Značaj regionalne saradnje i povezivanja je uslovljen brojnim činjenicama: radi se o zemljama koje su ekonomski nedovoljno razvijene; one imaju brojne makroekonomske probleme, sve se nalaze u procesu evrointegracije, imaju velike teškoće u uključivanju njihovih ekonomija u globalne ekonomske procese i dr. Kao retko gde u svetu, pojedinačni ekonomski interesi na Balkanu uslovljeni su zajedničkim, jer se radi o malim narodima i državama koje pojedinačno imaju uska domaća tržišta i skromne razvojne potencijale, kod kojih je siromaštvo zajednička karakteristika. U ovom radu se istražuje problem ekonomskog zajedništva među balkanskim državama koje se ostvaruje njihovom međusobnom ekonomskom saradnjom i ekonomskim povezivanjem. Opšti stav do koga se u radu došlo jeste da su ti procesi vrlo bitni za ubrzanje procesa ekonomskog razvoja ove grupe zemalja, kao i regiona Balkana u celini, za ostvarivanje procesa njihove evrointegracije, za poboljšanje ekonomskog položaja onih zemalja koje su postale članice Evropske unije i onih koje su na putu da to postanu, njihovo uključivanje u globalne ekonomske tokove itd. Ukazuje se da je ekonomska povezanost i saradnja između ovih zemalja posebno značajna za građenje dobrih i stabilnih odnosa na Balkanu i u drugim društvenim i političkim oblastima. Rečju, na njima treba da se gradi dugoročna ekonomska i politička stabilnost regiona. Kao ekonomske oblasti koje imaju poseban značaj i ulogu u građenju ekonomskog zajedništva između balkanskih zemalja, u radu se naglašavaju: liberalizacija spoljne trgovine u regionu, razvoj saobraćajne infrastrukture, razvoj energetike, korišćenje i očuvanje vodnih resursa, i zaštita i očuvanje životne sredine (ekologija u najširem smislu).

Ključne reči: balkanske zemlje, ekonomska saradnja, ekonomsko povezivanje, evrointegracija, ekonomski razvoj, globalna ekonomija

Poslednjih decenija, kao nikada ranije u ekonomskoj istoriji, globalizacija svetske ekonomije postaje njeno osnovno obeležje sa brojnim konsekvencama po nju samu i svaki region posebno. Regionalna saradnja je danas nužnost i može se tumačiti kao pokušaj konkretnog regiona da ublaži po njega negativne ekonomske posledice procesa globalizacije, i/ili da on, udruženim potencijalima i kordiniranim aktivnostima u oblasti ekonomskog i drugog razvoja, izbori bolju poziciju u globalnoj ekonomiji

¹ bomil@prafak.ni.ac.rs

i globalnom svetu. U tom kontekstu se poslednjih decenija menja položaj i pozicija balkanskih zemalja pojedinačno i Balkana kao regiona u odnosu na njihovo okruženje. Regionalizacija Balkana odvija se uporedo sa procesima tranzicije većine zemalja na njegovom prostoru i sa procesom njihove evrointegracije. Ona ima posebno značenje kako za sadašnji položaj, tako i za budući razvoj Balkana. Ekonomsko povezivanje i međusobna ekonomska saradnja balkanskih zemalja treba da doprinesu njihovom bržem ekonomskom razvoju i da se one pojedinačno, i Balkan kao region, brže i lakše uključuju u tokove globalne ekonomije. Sadržaj regionalizacije polazi od liberalizacije međusobne trgovine u regionu, ide preko realizacije zajedničkih projekata razvoja infrastrukture (kao dela infrastrukturnih sistema Evrope), podrazumeva razvoj zajedničke proizvodnje za sopstvena tržišta i tržišta trećih zemalja, pa sve do zajedničkog rada na tehnološkom razvoju i utemeljenju održivog razvoja na prostoru regiona kao celine. Pretpostavka svemu tome jesu: politička stabilnost regiona, uspešnost u tokovima evrointegracije balkanskih zemalja i razvoj svih oblika saradnje, posebno ekonomske, sa ostalim regionima i velikim zemljama u širem okruženju (Rusijom, Kinom, Indijom i drugim zemljama). Zadatak ovoga priloga jeste da se istraži i ukaže na to kako i koliko regionalizacija Balkana može doprineti njegovom ekonomskom razvoju i lakšem uključivanju u tokove globalne ekonomije.

REGIONALNA SARADNJA I REGIONALNO POVEZIVANJE – EKONOMSKA NUŽNOST I POTREBA

Ubrzanje procesa globalizacije svetske privrede do koga je došlo u poslednjim decenijama promenilo je položaj većine zemalja i regiona u međunarodnim ekonomskim odnosima. To se naročito odnosi na male i nedovoljno razvijene zemlje, pa i čitave regione, koji nisu uspeli da se u „novim globalnim uslovima“ izbore za zadovoljavajuću poziciju svojih privreda u međunarodnim ekonomskim odnosima. Rešenje je počelo da se traži, i nalazi, u međusobnom povezivanju i saradnji regionalno bliskih zemalja, odnosno u procesu regionalizacije. „Značaj savremenog koncepta regionalizacije je najvidljiviji u oblasti međusobne trgovine, gde se međusobnom saradnjom i integracijom ostvaruje proširenje regionalnih tržišta, a otklanjanjem trgovinskih barijera u međusobnoj trgovini stvaraju uslovi za slobodan protok roba, kapitala, tehnologija i ljudi. U međunarodnim ekonomskim odnosima regioni se sve više afirmišu kao subjekti međunarodne ekonomske saradnje i globalnog povezivanja. Danas, regionalni međunarodni dogovori i sporazumi u sve većoj meri postaju komponenta globalnih ekonomskih i trgovinskih odnosa (Božić Miljković, 2011: 376). Regionalizacija, kao izraz regionalne saradnje i povezivanja, prerasla je u svojevrstan pokret u svetu. Nema dela sveta i zemlje koji nisu uključeni u taj proces, i koji ne ostvaruju deo svojih ekonomskih aktivnosti u regionalnim organizacijama i savezima.

U ekonomskom pogledu region Balkana zauzima značajno mesto u Evropi, posebno u njenom jugoistočnom delu i njegovom okruženju. Svo- jim geografskim položajem i razvojnim potencijalima oduvek je bio važno mesto i čvorište ekonomskih aktivnosti i ekonomskih tokova. Postavlja se pitanje koliko su Balkan i zemlje na njegovom prostoru to koristili za svoj ekonomski razvoj i koliko njihova ekonomska razvijenost ima uporište u tome. Makar i površni osvrt na ekonomsku istoriju Balkana, pokazuje da njegovi razvojni potencijali i položaj nisu bili dovoljno iskorišćeni. Naj- češći razlozi za to su politički odnosi, društveni ambijent i međunarodno okruženje. U prošlosti, Balkan je bio poprište velikih sukoba iz kojih su nastajale ili se produbljivale već postojeće podele, nastajale nove države i ostvarivani interesi velikih sila. U Prvom i Drugom svetskom ratu doživio je velike ljudske i materijalne gubitke; u periodu Hladnog rata bio je pode- ljen na istočnu i zapadnu sferu uticaja; u procesu tranzicije i evrointegracije podele su se dešavale unutar Balkana deleći zemlje na one kod kojih je taj proces brže ostvarivan i one kod kojih je tekao sporije itd. Nacionalni, ver- ski i ideološki sukobi na Balkanu i težnja velikih sila da upravo na ovom prostoru ostvare svoje političke i ekonomske interese, delovali su u pravcu dezintegracije Balkana i uslovili njegov sporiji razvoj u ekonomskom i svakom drugom smislu. U ekonomskom pogledu on je bio, i ostao, sino- nim za ekonomsku nerazvijenost, siromaštvo i međusobnu nepovezanost. U takvim uslovima, u prošlosti se malo radilo na njegovom ekonomskom povezivanju i integraciji. Malobrojne ideje i akcije u tom pravcu nisu dale značajnije rezultate.² Posledice svega toga danas su vidljive, a faktori koji su ih uslovljavali i danas stoje na putu njegovog ekonomskog prosperiteta.

U poslednjoj deceniji XX veka dolazi do krupnih političkih i eko- nomskih promena u svetu i u Evropi kojima će se stvoriti posve novi uslovi za regionalizaciju Balkana, odnosno ekonomsko i svako drugo poveziva- nje i međusobnu saradnju balkanskih zemalja. U tome će biti od posebnog značaja završetak Hladnog rata (u obliku i na način kako je vođen u decenijama posle Drugog svetskog rata), i s tim u vezi, ukidanje podele Balkana na dve sfere uticaja; početak i sprovođenje procesa tranzicije u bivšim socijalističkim zemljama na Balkanu; ubrzanje procesa evrointe- gracije balkanskih zemalja, odnosno njihovo približavanje i pridruživanje Evropskoj uniji. Raspad Jugoslavije i formiranje novih država na njenom prostoru, pored brojnih političkih posledica i šteta nanetih ratnim sukobi-

² Jedna od retkih davnašnjih inicijativa u tom pravcu bila je održavanje Prve panbalkanske konferencije u Atini oktobra 1930. godine, sa parolom „Balkan, balkanskim narodima“. Učestvovala su državne delegacije Jugoslavije, Bugarske, Grčke, Turske, Rumunije i Albanije. Na njoj su definisani zajednički principi saradnje balkanskih država: poštovanje teritorijalnog suvereniteta, nezavisnost i pravo na samoopredeljenje, nemešanje u unutrašnje stvari, formiranje carinske i ekonomske unije, zajednička bezbednost, i kulturno jedinstvo balkanskog geoprostora. Mitrović Ljubiša, „Aktuelnost poruka i slogana 'Balkan, balkanskim narodima' sa Prve panbalkanske konferencije“, u zborniku radova *Balkan u procesu evrointegracije: unutarregionalni odnosi*, Univerzitet u Nišu – Filozofski fakultet, Niš, 2010. godine, str. 2–17.

ma, dodatno je aktuelizovao regionalno povezivanje balkanskih država, odnosno ekonomsku regionalizaciju Balkana. Na prostoru Balkana danas postoji 11 država i Kosovo koje još uvek nije postalo članica OUN. Sve one pojedinačno imaju relativno uska tržišta, sa skromnim razvojnim potencijalima i sa malim izgledima da se uspešno uključe u proces globalizacije svetske ekonomije, odnosno da izbore sebi povoljno mesto u toj ekonomiji. Njihovo međusobno povezivanje i saradnja, u tom pravcu, nameću se kao prihvatljivo i ekonomski opravdano rešenje.

Intenziviranje procesa regionalnog povezivanja i saradnje između balkanskih zemalja započelo je 90-ih godina prošlog veka, da bi se nesmanjenim intenzitetom nastavilo do današnjih dana. Politikom regionalnih inicijativa i podsticanjem regionalne saradnje na Balkanu i u jugoistočnoj Evropi, velike sile – posebno EU i SAD – tražile su put za političku i ekonomsku stabilizaciju regiona. Inicijative za tu saradnju najvećim delom dolazile su spolja i, većina njih, bila je ukomponovana u proces evrointegracija kojem su ove zemlje aktivno pristupale. Tako je nastao veliki broj regionalnih inicijativa, sporazuma i organizacija, od kojih većina ima ekonomske ciljeve i ekonomsko značenje.³ Akteri te saradnje i povezivanja u najviše slučajeva su zemlje nastale raspadom Jugoslavije, ostale zemlje u tranziciji (Albanija, Rumunija i Bugarska), pa čak i zemlje poput Turske i Grčke.⁴ Nesumnjivo da proces regionalizacije Balkana ima i evrointegracijsku komponentu jer je jedan broj njih potpisan kao deo aktivnosti u procesu pridruživanja balkanskih zemalja Evropskoj uniji (sporazum o liberalizaciji trgovine sa Turskom, na primer). I sama Evropska unija je svoju aktivnost u širenju na Balkan – pripremom i prijemom balkanskih zemalja u svoje članstvo, velikim delom sprovodila, i danas sprovodi, preko regionalnih inicijativa, stalno insistirajući na njihovom regionalnom povezivanju.

3 Kao najznačajnije navodimo (u zagradi navedena godina osnivanja – potpisivanja sporazuma). Inicijativa za saradnju u jugoistočnoj Evropi (1996), Proces saradnje u jugoistočnoj Evropi (2000), Jadransko-jonska inicijativa (2000), Proces saradnje na Dunavu (2002), Centralnoevropska zona slobodne trgovine – CEFTA (2006), Regionalni savet za saradnju (2008) i dr. Republika Srbija je članica 15 regionalnih organizacija, inicijativa i sporazuma. Vidi Internet: www.mfa.gov.rs/index.php/spoljna-politika/eu/... Dostupno: oktobra 2014. godine

4 Uočljivo je da se u te procese regionalnog povezivanja i saradnje između balkanskih zemalja aktivno uključila i Turska, koja ima samo 3% svoje teritorije na Balkanu, u okviru svoje politike razvoja kao regionalne sile. „Kroz multilateralne regionalne inicijative i procese, kao što su, na primer, Crnomorska ekonomska saradnja (pokrenuta 1992. gone, na Ozalov prelog), Proces saradnje država jugoistočne Evrope i Pakt stabilnosti za Jugoistočnu Evropu, koje je sve vreme pokušavala usmeravati u funkciji postizanja svojih neosmanističkih ciljeva i regionalne dominacije, Turska je demonstrirala ambiciju da postane ključni činilac u široko shvaćenom susedstvu. U okviru Procesu saradnje država JIE glavni motiv joj je, tako, dugo bio da osujeti moguću lidersku poziciju Grčke, jedine (u to vreme M. B.) balkanske članice EU, ka kojoj su ostale članice logično upravljale evroaspiracijske poglede“. Opširnije: Darko Tanasković, „Neoosmanizam – Povratak Turske na Balkan“, *Službeni glasnik*, Beograd, 2010. str. 27–28.

Globalna ekonomija, kao opšti okvir i ambijent u kome se razvijaju i u kome posluju savremene privrede, dovodi u posebno nezavidan položaj male i nedovoljno razvijene zemlje.

A takve su sve balkanske zemlje, izuzev Turske. Kao takve one raspolažu uskim domaćim tržištem, ograničenim razvojnim resursima, limitirane su raspoloživim kapitalom i savremenim tehnologijama. To u velikoj meri određuje njihove strategije ekonomskog i svakog drugog razvoja. Kao jedan od glavnih pravaca tih strategija jeste njihova evrointegracija koja nastaje kao deo procesa regionalizacije Evrope u kojoj glavnu reč imaju ekonomski najrazvijenije i najmoćnije evropske zemlje. Neke od balkanskih zemalja uspele su da ostvare članstvo u Evropskoj uniji kao sinonimu tih integracija, druge su na putu da to postanu. Ono što je posebno karakteristično za jedne i druge, jeste izostajanje značajnijih aktivnosti na planu regionalnog povezivanja i regionalne integracije samih balkanskih zemalja. Zaokret u tom pogledu je nužan i neophodan, bez obzira da li je neka od njih već ostvarila članstvo u EU ili nije. Snaga regiona, utemeljena na međusobnoj saradnji i povezivanju balkanskih zemalja, može biti višestruko uvećana u okvirima EU ili izvan nje. No, da bi se to postiglo, potrebno je prevazilaziti negativno istorijsko nasleđe i savladavati antagonizme političkog, verskog i kulturnog sadržaja.

EKONOMSKI RAZVOJ BALKANSKIH ZEMALJA – ZAJEDNIŠTVO U NERAZVIJENOSTI I SIROMAŠTVU

Razvoj i funkcionisanje balkanskih zemalja, u poslednje dve-tri decenije, nisu oslobođeni nepovoljnog društvenog ambijenta u obimu i u veličini koji bi stvorio uslove za njihov brži ekonomski razvoj. Pored brojnih promena ostvarenih na političkom planu, i posebno, u projektima tranzicije i evrointegracije, društveni ambijent nije bitnije promenjen i prilagođen savremenim uslovima ekonomskog rasta i razvoja. Na to ukazuju ostvareni rezultati u zemljama na prostoru regiona.

Tabela br. 1
Osnovni pokazatelji ekonomske razvijenosti balkanskih zemalja

Zemlja	GDP per capita u 2012. godini – u dolarima (tekuće cene)*	Prosečna godišnja stopa rasta GDP u periodu 2003–2013. godine**	Stopa nezaposlenosti radne snage u 2013. godini***
Albanija	3.829	...	16,1
BiH	4.517	...	28,6
Bugarska	7.004	3,3	13,1
Grčka	22.377	- 0,4	27,6
Hrvatska	13.105	1,2	17,2
Makedonija	4.548	3,2	29,7
Rumunija	8.373	3,5	7,4
Srbija	4.029	2,7	22,7

Crna Gora	6.514	3,5	19,7
Slovenija	21.947	1,6	10,6
Turska	10.653	5,0	9,9

Izvori podataka: * UNCTAD Handbook of Statistics. Internet: <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>; ** Eurostat. Internet: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>; *** International Labour Organization. Internet: <http://www.ilo.org/ilostat/faces/home/statistcaldata>

Pokazatelji prezentovani u tabeli potvrđuju činjenicu da sve balkanske zemlje imaju velike probleme u privrednom razvoju. Kada je reč o GDP *per capita*, i pored toga što je u odnosu na podatke iz 2000. godine, ovaj makroekonomski parametar 2012. godine više nego dvostruko povećan, njegov realni današnji iznos daleko zaostaje iza nivoa koji imaju ekonomski razvijene zemlje Zapadne Evrope i Evropska unija kao celina.⁵ Prema tom pokazatelju nešto viši nivo privrednog razvoja imaju: Grčka, Slovenija, Hrvatska i Turska, dok su u posebno lošoj situaciji u tom pogledu Albanija, Srbija, Bosna i Hercegovina i Makedonija. Tu sliku upotpunjuju i podaci o njihovom desetogodišnjem rastu GDP *per capita* (period 2003–2013). Grčka je u tom periodu ostvarila negativnu stopu rasta GDP od 0,4% godišnje, što je pokazatelj duboke ekonomske krize kroz koju je ova zemlja prolazila i još uvek prolazi. Na drugoj strani, Turska je ostvarila izvanredno dobar rast GDP od 5,0% prosečno godišnje. Ono što je karakteristično za sve zemlje u regionu Balkana, a odnosi se na privredni rast, meren stopom rasta GDP, jeste to da je taj rast bio daleko brži u prvoj polovini posmatranog perioda (do 2008. godine), nego u njenoj drugoj polovini.⁶ To znači da su posledice svetske ekonomske krize, koja je započela 2008. godine, na privredni rast i razvoj ovih zemalja bile daleko veće nego u razvijenim zemljama Zapadne Evrope. Na kreiranje takvih odnosa ekonomskih snaga unutar Evrope, pored svetske ekonomske krize, uticale su i reforme privrednog sistema i sprovedene ekonomske politike u većini balkanskih zemalja, naročito u zemljama zapadnog Balkana i u Grčkoj.

Ekonomije balkanskih zemalja danas su još uvek nerazvijene. Opterećene su brojnim makroekonomskim problemima čije su posledice siromaštvo, visoka nezaposlenost radne snage, nizak nivo tehnološkog razvoja

⁵ Evropska unija je u tom periodu ostvarila prosečnu godišnju stopu rasta GDP od 1,1% godišnje, Nemačka od 1,2%, Francuska 1,0%, Belgija 1,3%, Holandija 0,9%, Švedska 2,1%, Velika Britanija 1,9% itd. Karakteristično je da je uticaj svetske ekonomske krize na taj rast bio evidentan, pa su i stope rasta GDP u članicama Unije bile niže u drugoj polovini posmatranog perioda, a naročito 2008. i 2009. godine. Izvor podataka: Isto kao za tabelu br. 1.

⁶ Kada je reč o privrednom rastu, merenom stopama rasta GDP, neke od balkanskih zemalja beleže negativne stope i u periodima pre, za vreme i posle krize 2008. godine. To je slučaj sa Grčkom i Hrvatskom koje u kontinuitetu beleže negativne stope rasta, dok ostale negativne stope beleže u pojedinim godinama ili kraćim periodima. Tako, na primer, Grčka, u periodu 1995–1999. godine beleži negativnu stopu od - 5,4% (Hrvatska - 1,7%); u periodu 2000–2004. godine stopu od - 8,9% (Hrvatska - 0,3%); u periodu 2005–2009. godine - 6,6% (Hrvatska - 2,2%); i u periodu 2010–2014. godine Grčka - 3,3% (Hrvatska - 0,9%). Izvor podataka: Svetska banka: dataworldbank.org/indicator dostupno: decembar/2014. godine

i niska konkurentnost u međunarodnim ekonomskim odnosima.⁷ Tome treba dodati i činjenicu da u poslednjih deset i više godina sve zemlje regiona ostvaruju spor privredni rast i razvoj, čak i kada zanemarimo godine u kojima toga rasta nije bilo (zabeležene su negativne stope rasta GDP). Jedna od posledica svega toga jeste njihov nepovoljan položaj u globalnoj ekonomiji i ekonomska inferiornost u odnosu na okruženje Balkana, posebno u odnosu na Evropsku uniju. Rešavanje tih problema jeste uslov za poboljšanje njihovog međunarodnog ekonomskog položaja od koga zavisi i njihov budući ekonomski razvoj.

ODNOS BALKANSKIH EKONOMIJA I EKONOMIJA EVROPSKE UNIJE I NJENIH ČLANICA

Strateško opredeljenje svih balkanskih zemalja jeste njihovo priključenje Evropskoj uniji. To opredeljenje ima različite aspekte i različite dimenzije, ali ekonomski odnosi i ekonomski procesi u toj integraciji imaju poseban značaj i posebnu ulogu. Ekonomska snaga ovih zemalja, izražena njihovom ekonomskom razvijenošću i kvalitetom ekonomije, bitno opredeljuje dinamiku odvijanja evrointegracionih procesa, njihov položaj u globalnoj ekonomiji, kao i odnos Evropske unije prema njima. Generalno posmatrano, sve balkanske zemlje u pogledu ekonomske razvijenosti umnogome zaostaju za Evropskom unijom i njenim ekonomski najrazvijenijim članicama. To opredeljujuće utiče na njihov položaj u Uniji (za one zemlje koje su postale njene članice), i proces približavanja Uniji onih koje su na putu da to postanu. Očigledno da ove prve čine deo ekonomske i druge periferije Evropske unije, a ove druge imaju prevelika očekivanja od članstva, sa krajnje neizvesnim i vremenski neograničenim ishodom u tom pogledu.

Tabela br. 2
Relativni odnos GDP per capita Evropske unije i balkanskih zemalja

	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.
EU (28)	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Albanija	22	23	23	25	27	26	30	30	30
Bugarska	37	38	40	43	44	44	46	47	47
BiH	25	27	28	26	29	28	29	29	29
Grčka	91	92	90	93	95	89	81	76	75
Hrvatska	59	60	62	65	63	60	60	61	61
Makedonija	29	30	31	34	36	36	35	35	35
Rumunija	35	39	43	49	50	51	51	53	54

7 Kada je reč o konkurentnosti balkanskih zemalja u međunarodnim odnosima, gotovo sve one se nisko kotiraju na globalnoj listi konkurentnosti. Prema istraživanju Svetskog ekonomskog foruma, od 144 zemlje koje su bile predmet istraživanja u 2014. godini, one su zauzimale sledeća mesta: Albanija 97, Bugarska 54, Hrvatska 57, Grčka 81, Makedonija 63, Crna Gora 67, Rumunija 59, Srbija 94, Slovenija 70. i Turska 45. mesto. Među njima najbolje se kotira Turska, dok su ostale, pa čak i one koje su članice Evropske unije, na drugoj polovini lestvice. Izvor podataka: Svetski ekonomski forum, „The Global Competitiveness Report 2014–2015”. Internet: www3.weforum.org, dostupno: decembar/2014. godine

Slovenija	87	88	88	91	86	84	84	84	83
Srbija	32	32	33	36	36	35	36	35	36
Crna Gora	31	36	40	43	41	42	42	41	42
Turska	42	44	45	47	46	50	53	54	55

Izvor podataka: Eurostat. Internet: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?> dostupno: oktobar/2014. godine

Podaci u tabeli potvrđuju veliko zaostajanje u pogledu ekonomskog razvoja svake od balkanskih zemalja za prosečnom ekonomskom razvijenošću Evropske unije. To zaostajanje je daleko veće prema ekonomski najrazvijenijim njenim članicama koje se, u osnovi, bitnije nije promenilo u poslednjih 100 godina (posle konačnog oslobođenja balkanskih zemalja od Osmanskog carstva). Tako, na primer, prema podacima Svetske banke, realan GDP *per capita*, u 2013. godini, u Grčkoj iznosio je 48,6% nemačkog GDP *per capita*, dok je taj odnos kod ostalih balkanskih zemalja činio: Rumunije 21,0%, Bugarske 16,2%, Srbije 13,2% itd (Marković, 2015: 6). Radi se o velikim razlikama koje traju više od jednog veka i koje dovode zemlje balkanskog regiona na samu periferiju Evrope.

Svojevrsan jaz u tom pogledu opstaje kao dugoročno stanje i pretili da ugrozi ekonomsku budućnost ove grupe zemalja koja se vezuje za njihovo članstvo u Uniji.⁸ Za gotovo punu deceniju stanje se u tom pogledu nije bitnije promenilo i verovatno se neće promeniti još za dugo vreme. Blago poboljšanje relativnog odnosa kod većine zemalja se veoma sporo ostvaruje. Čak i one zemlje koje su postale članice Unije nisu promenile svoj položaj, naprotiv, čak su ga i pogoršale. Eklatantan primer je Grčka, kod koje imamo smanjenje relativnog odnosa razvijenosti prema EU sa 91% u 2005. na 75% u 2013.godini. Očigledno je da ekonomske i druge reforme koje je Grčka sprovodila pet-šest godina unazad, pod pokroviteljstvom i na zahtev Evropske unije i Međunarodnog monetarnog fonda, nisu dale pozitivne rezultate.⁹

8 Problem centra i periferije u pogledu ekonomske razvijenosti i ekonomske moći već postoji u Evropskoj uniji i predstavlja jednu od najslabijih karika u lancu njenih unutrašnjih veza na kojima Unija počiva. Postoji svojevrsan mit u pristupanju novih članica Uniji. A on glasi: „Kada uđemo u EU, prosperitet će biti veći“. Tog mita se drže i balkanske zemlje, kako one koje su već postale članice, tako i one koje su na putu da to postanu. Ali dovoljno je pogledati položaj nekih zemalja unutar Unije, pa će stvari biti vrlo jasne. Portugalija, Italija, Irska, Grčka i Španija, kao i novoprimitljene balkanske članice Bugarska, Rumunija i Hrvatska, čine njenu ekonomsku periferiju sa nikakvim izgledima da se njihov položaj u tom pogledu u skorije vreme promeni. Vidi: Srećko Horvat i Slavoj Žižek, „Šta Evropa želi?“, prevod sa engleskog, *Laguna*, Beograd, 2014. str. 61–62.

9 Interesantna su medijska tumačenja grčke krize koje navodi Slavoj Žižek u svojoj koautorskoj knjizi (koautor Srećko Horvat) „Šta Evropa želi?“, prevod sa engleskog, *Laguna*, Bograd, 2014., str. 125). „Dva su glavna medijska tumačenja grčke krize: nemačko-evropsko tumačenje (Grci su neodgovorni, lenji, rastrošni, skloni utaji poreza itd., pa ih treba obuzdati i podučiti finansijskoj disciplini). I grčko tumačenje: (našoj nacionalnoj suverenosti pretili neoliberalna tehnokratija koju nameće Brisel). Kada više nisu mogle da se previđaju patnje grčkog naroda, pojavilo se i treće tumačenje: Grci se tu predstavljaju kao humanitarne žrtve kojima je potrebna pomoć, kao da su zemlju pogodili rat ili prirodna katastrofa. Iako su sve tri priče lažne, lako je moguće da je treća najodvratnija. Grci nisu pasivne žrtve: oni ratuju sa evropskim ekonomskim establišmentom i sada im je u njihovoj borbi potrebna solidarnost, jer to je i naša borba. (...) Spasavanje Grčke od njenih takozvanih spasitelja ujedno spasavamo i samu Evropu“.

Naprotiv, duboka ekonomska kriza ove zemlje se još uvek nastavlja!

Detaljnija analiza odnosa ekonomske razvijenosti i ekonomskih odnosa balkanskih zemalja prema Evropskoj uniji i njenim članicama zahteva odvojeno posmatranje tih odnosa s aspekta različitih grupa zemalja. Najpre, radi se o zemljama koje su već postale članice EU. Kao što je poznato, prva zemlja balkanskog regiona – Grčka, postala je članica ove asocijacije još daleke 1981. godine. Posle duge pauze i promenjenih političkih odnosa u Evropi (pada Berlinskog zida 1989. godine), intenziviran je prijem zemalja ovog regiona u Uniju: Slovenije 2004, Bugarske i Rumunije 2007. i Hrvatske 2013. godine. Posmatrano iz ekonomskog ugla, ove zemlje nisu bile dovoljno pripremljene niti osposobljene, u momentu prijema, da svoju privredu izlože tržišnoj konkurenciji unutar Unije i postupaju po njenim ekonomskim standardima i pravilima. Transparentnost ovih zemalja u ekonomskom i svakom drugom smislu se podrazumevala utoliko pre što su ove zemlje (izuzev Grčke) prethodno prošle kroz proces tranzicije u kome je došlo do velikih promena u njihovim ekonomskim uslovima i njihovom ekonomskom razvoju. Iz toga se može zaključiti da su prilikom prijema ovih zemalja u Evropsku uniju prevagu imali politički kriterijumi i interesi. Jednostavno, ekonomski, ove zemlje nisu u tom trenutku bile dovoljno spremene za članstvo u njoj. Činjenica je da prijedom u članstvo one nisu popravile svoj ekonomski položaj niti su bitnije podigle stepen svog ekonomskog rasta i razvoja. One se i danas sučeljavaju sa velikim ekonomskim problemima, njihovo stanovništvo je sve siromašnije, a pozicija u međunarodnim ekonomskim odnosima sve nepovoljnija. Evropska unija im nije donela, u vreme njihovog prijema, mnogo obećavani brzi boljitak.

Drugu grupu zemalja čine tzv. zemlje zapadnog Balkana (Albanija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Makedonija i Srbija, kao i Kosovo sa još uvek nedefinisanim statusom). Radi se o zemljama koje imaju najveće ekonomske probleme: najnižu ekonomsku razvijenost, brojne strukturne probleme, veliko kašnjenje i sporo sprovođenje ekonomskih i društvenih reformi itd. Po veličini razvojnih potencijala, ekonomskoj razvijenosti i makroekonomskim problemima, one predstavljaju ekonomski najproblematičniji deo savremene Evrope. Visoka nezaposlenost radne snage i siromaštvo njihovog stanovništva, teško su premostivi problemi koji kod većine imaju svoj kontinuitet iz perioda ratnih sukoba na njihovim prostorima, visoke inflacije i poremećenih odnosa sa inostranstvom. Njihovo približavanje Evropskoj uniji odvija se vrlo sporo i praćeno je brojnim teškoćama, naročito ekonomske prirode. Za članstvo u Uniji bitni su podizanje stepena njihove ekonomske razvijenosti i povećanje stepena konkurentnosti njihovih privreda u međunarodnim odnosima. U suprotnom, ostvarivanje toga cilja sa privredom u ovakvom stanju, makar to bilo i za narednih pet-šest godina, dovelo bi ovu grupu zemalja u položaj krajnje periferije ne samo Unije, već i Evrope.¹⁰ To ne bi odgovaralo ni samoj Evropskoj uniji jer bi

10 Tekuća politika ovih zemalja, u delu ostvarivanja evrointegracijskih procesa, velikim

se unutrašnje razlike u ekonomskoj razvijenosti između njenih članica još više povećale. Zato je u interesu svih „da se ove zemlje bolje pripreme“ za članstvo u Uniji, u čemu i ona sama učestvuje, ima svoje obaveze i odgovornost, između ostalog i kroz podsticaj regionalne ekonomske saradnje na Balkanu i ekonomsku pomoć svakoj od balkanskih zemalja pojedinačno.

Kada je reč o odnosima između balkanskih zemalja i Evropske unije, poseban značaj ima odnos Turske, kao zemlje koja neskriveno gaji aspiracije da postane regionalna ekonomska i politička sila i koja na tome aktivno radi. Njen put ka Evropskoj uniji ide preko Balkana koji je za nju vrlo značajan sa istorijskog i savremenog aspekta (Tanasković, 2010). Turska kao najveća balkanska zemlja, sa najvećim ekonomskim potencijalima i najširim tržištem i sa specifičnim geopolitičkim položajem, i kao muslimanska zemlja, svoje odnose sa Evropskom unijom gradi još od 1963. godine kada je ona potpisala prvi ugovor sa EEZ. Tok njene evrointegracije traje izuzetno dugo sa i danas krajnje neizvesnom sudbinom u pogledu njegovog okončanja. Ona je još 1999. godine dobila status kandidata za članstvo u EU, a 2005. godine otvoreni su pregovori o članstvu. Sporazum o carinskoj uniji između Turske i EU potpisan je još 1995. godine, što je otvorilo široke mogućnosti za ekonomsku saradnju sa Unijom. Kao deo procesa njenog približavanja EU, Turska je potpisala sporazume o liberalizaciji međusobne trgovine sa svim balkanskim zemljama koje još nisu postale članice Unije, tako da ona danas ima visok stepen liberalizacije ekonomskih odnosa sa gotovo svim evropskim zemljama. No, bez obzira na sve to, Turska je još uvek, u pogledu članstva daleko od Evropske unije i ishod napora Turske u tom pogledu je krajnje neizvestan.¹¹ Turska danas, u ekonomskom pogledu, ima interesa da se širi prema Balkanu i Evropi, i na tome ona aktivno radi. To joj omogućuje njena veličina – posebno širina

---

delom se vezuje za datume i akcije, a manje za konkretne ekonomske promene. U svima njima se u prvi plan ističu datumi potpisivanja sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, dobijanja statusa kandidata, otvaranja pojedinih poglavlja u pregovorima o članstvu, pa sve do datuma konačnog prijema. Iskustva balkanskih zemalja koje su postale članice EU pokazuju da su od tih datuma daleko važnije konkretne aktivnosti u oblasti ekonomskog razvoja i povećanja konkurentnosti. Uostalom, one će više dobiti od EU, od momenta prijema, ako joj pristupe sa većim stepenom ekonomske razvijenosti i jačom ekonomijom.

11 Ne mali broj političkih i ekonomskih analitičara ukazuje da je problem prijema Turske u Evropsku uniju jedno do centralnih pitanja budućnosti same Unije, pa i Evrope. Tako, na primer, Slavoj Žižek, u koautorskoj knjizi „Šta Evropa želi?“, prevod sa engleskog, Laguna, Beograd, 2014. godine, kaže (str. 107): „Ironija Betovenove *Ode radosti* kao neslužbene Evropske himne jeste, naravno, to što je upravo Turska glavni razlog krize današnje Unije: prema većini anketa, glavni razlog onih koji su zaokružili NE na poslednjem referendumu za ratifikaciju Mاستrihtskog ugovora u Francuskoj i Holandiji bilo je njihovo neslaganje s članstvom Turske. NE može biti utemeljeno na desničarskim populističkim terminima („ne” turskoj pretnji našoj kulturi, „ne” turskoj jeftinoj imigrantskoj radnoj snazi), ili u liberalno-multikulturalnim terminima (Turskoj se ne bi smeo dozvoliti ulazak jer u tretiranju Kurda ne iskazuje dovoljno poštovanja prema ljudskim pravima). I suprotan stav, DA, lažan je kao Betovenova finalna kadenca... (...) Ono što nam je potrebno jeste sasvim nova glavna melodija, nova definicija same Evrope. Problem Turske, zbnjenost Evropske unije u odnosu na ono što treba učiniti s Turskom, nije Turska kao takva, nego zbnjenost povodom toga šta je sama Evropa“.

njenog unutrašnjeg tržišta i geostrategijski položaj. Njena ekonomija odoleva svim globalnim i regionalnim izazovima i ostvaruje zapažen privredni rast i razvoj u kontinuitetu već više od jedne decenije. Čak ni globalna ekonomska kriza 2008. godine nije mnogo poremetila njen razvojni tok. Ostvarene godišnje stope rasta GDP poslednjih godina su najveće u regionu: 2003. 5,3%, 2004. 9,4%, 2005. 8,4%, 2006. 6,9%, 2007. 4,7%, 2008. 0,7%, 2009. – 4,8%, 2010. 9,0%, 2011. 8,8%, 2012. 2,1% i 2013. godine 4,1% (Eurostat, 2014). Danas je Turska ekonomski relativno jaka zemlja, sa značajnim ekonomskim mogućnostima i kao takva veoma važna za ekonomski razvoj regiona Balkana, kao i drugih regiona u njenom okruženju.

REGIONALNA SARADNJA NA BALKANU – OBLASTI SA NAJVEĆIM EFEKTIMA

Ako bismo želeli da izvučemo neke zajedničke karakteristike ekonomija balkanskih zemalja, u poslednje dve-tri decenije, onda bi to mogle biti: nizak stepen razvoja – region Balkana spada u ekonomski najnerazvijeniji deo Evrope; visoka nezaposlenost radne snage i veliko siromaštvo stanovništva; sporo prevazilaženje ekonomske nerazvijenosti i makroekonomskih problema – sporo sprovođenje društvenih i privrednih reformi; velika tehnološka i investiciona zavisnost privreda ovih zemalja od inostranstva i dr. Na društvenom planu, balkanska društva su još uvek opterećena negativnim nasleđem dalje i skorije prošlosti, koje usporava i otežava njihovu međusobnu saradnju i povezivanje, i u oblasti ekonomije. Promena postojećeg stanja u ekonomijama ovih zemalja, u smislu razvoja, i ostvarivanje ekonomskih i društvenih ciljeva, nužno podrazumeva da se radi na unapređenju i podizanju nivoa međusobne saradnje i ekonomskog povezivanja. Upravo to se nalazi u središtu regionalizacije Balkana, od koje zavise mnogi ekonomski procesi unutar ovih zemalja pojedinačno, kao i proces njihove evrointegracije, ali i njihov položaj u globalnoj ekonomiji. Međutim, treba imati u vidu da sam proces evrointegracije balkanskih zemalja – naročito u njegovom finalnom delu, institucionalno ne dozvoljava formiranje ekonomskog regiona Balkana. Ovo zbog toga što Evropska unija, sama po sebi, predstavlja region sa jedinstvenim ekonomskim prostorom, jedinstvenim tržištem, jedinstvenim sistemom funkcionisanja privrede i jedinstvnim politikama u brojnim granama privrede, pa bi institucionalizacija drugih regiona unutar nje bila u suprotnosti sa njenom institucionalnom strukturom i pravilima postojanja. Ali to ne isključuje da zemlje članice, i one koje su na putu da to postanu, međusobno saraduju i da se međusobno povezuju u raznim oblastima, naravno, na principima i pravilima na kojima počiva Evropska unija. Radi bržeg i uspešnijeg prevazilaženja pobrojanih ekonomskih problema, balkanske zemlje moraju daleko više pažnje posvetiti međusobnoj ekonomskoj saradnji i ekonomskom povezivanju. Efekti regionalizacije mogu biti daleko veći od kratkoročnih

efekata evorintegracije. Ako sve zemlje regiona uđu u Evropsku uniju bez prethodno postignutog većeg stepena regionalne ekonomske saradnje, sigurno im je zagarantovano mesto periferije u toj asocijaciji. Brojne su ekonomske delatnosti i aktivnosti čiji razvoj na Balkanu mora da se zasniva na regionalizaciji, odnosno efekti njihovog razvoja su nikakvi ili minimalni ako ona izostane. To je i najpreči put da se ekonomije balkanskih zemalja integrišu u evropsku i globalnu privredu. Kao najznačajnije od njih mogli bi smo navesti: liberalizaciju trgovine u regionu, razvoj saobraćajne infrastrukture, razvoj enegretike, korišćenje vodnih resursa, uključivanje u globalni sistem komunikacija i zajednička politika zaštite životne sredine.

Liberalizacija spoljne trgovine u regionu polazna je osnova i osnovni cilj dosadašnjih aktivnosti na ekonomskoj regionalizaciji u svetu. Iskustva pokazuju da se njome najlakše i najbrže ostvaruju ekonomski efekti i ciljevi. Liberalizacija podrazumeva da se smanjuju ili ukidaju carine u međusobnoj trgovini u regionu i otklanjaju druge administrativne i tehničke prepreke toj trgovini.¹² Ukidanje carina i drugih spoljnotrgovinskih ograničenja između balkanskih zemalja izuzetno je važno za njihovu ekonomiju i ekonomski razvoj, utoliko pre što se radi o malim zemljama sa uskim domaćim tržištima, koje su zbog toga u velikoj meri zavisne od svojih ekonomskih odnosa sa inostranstvom. Aktivnosti na tom planu u regionu Balkana kreću se u dva pravca: jedan je realizacija procesa evrointegracije, sve do članstva nekih zemalja iz ove grupe u EU; i drugi, liberalizacija trgovine između zemalja koje se još uvek nalaze u statusu pridruživanja, u kojima se na liberalizaciju međusobne trgovine gleda kao na aktivnost koja ih priprema za članstvo. Oba pravca dovela su do relativno visokog stepena liberalizacije međusobne trgovine između samih balkanskih zemalja, kao i između njih i članica Evropske unije izvan ovog regiona.

U tom kontekstu, liberalizacija spoljne trgovine između zemalja zapadnog Balkana ima posebno mesto i značaj u liberalizaciji te trgovine u čitavom regionu i između regiona i Evropske unije. Primenom izmenjenog i dopunjenog sporazuma CEFTA u trgovini između ove grupe zemalja od 2006. godine, nastavljena je aktivnost u tom pravcu koja je započeta ranije potpisanim sporazumima o slobodnoj trgovini između zemalja koje pripadaju ovoj regionalnoj grupi. U čitavom periodu njegove primene na prostoru zapadnog Balkana beleži se rast međusobne trgovine i drugih ekonomskih aktivnosti. On je doprineo poboljšanju uslova investiranja u regionu – povećanju priliva stranih investicija, otklanjanju nekarinskih prepreka u međusobnoj trgovini, jačanju konkurencije u trgovini i sl.¹³ Liberalizaciji

12 Praksa je pokazala da, pored ukidanja carina u međusobnoj trgovini između zemalja u regionu, za liberalizaciju trgovine posebno značenje imaju i necarinske i netrgovinske mere ograničenja te trgovine. Njihova neselektivna primena može da utiče na kidanje tokova roba i usluga između zemalja u regionu i da predstavlja njihovo nepremostivo ograničenje. Vidi: Vladimir Gligorov, „Regionalna saradnja“, *Peščanik*, 15. 09. 2014. Internet: <http://pescanik.net/2014/09/regionalna-saradnja>

13 „CEFTA sporazumom definišu se osnovni ciljevi i principi trgovinske liberalizacije. U

spoljne trgovine u regionu doprineli su i sporazumi o trgovinskoj liberalizaciji koje su ove zemlje potpisale sa Turskom, koja već ima visok stepen liberalizacije trgovine sa Evropskom unijom. Samim tim benefite te liberalizacije koriste i zemlje članice Unije sa prostora Balkana.¹⁴ Dostignuti stepen liberalizacije spoljne trgovine između balkanskih zemalja poboljšava njihovu poziciju i poziciju regiona u celini, u odnosu na Evropsku uniju i velike zemlje u globalnoj ekonomiji. S njim je čitav region postao ekonomski primamljiviji za velike multinacionalne kompanije, potencijalne investitore i međunarodne finansijske institucije. Takođe, i kompanije balkanskih zemalja, bilo da se bave proizvodnjom ili uslugama, nalaze se u povoljnijem položaju jer mogu računati na tržište ne samo zemlje u kojoj se nalaze, već i tržišta zemalja u bližem okruženju.

Razvoj saobraćajne infrastrukture, u uslovima globalne ekonomije, predstavlja vrlo značajan faktor razvoja ekonomije svake zemlje i svakog regiona. Brz i jeftin prevoz finalnih proizvoda, sirovina, energenata i ljudi iz jednog u druge krajeve sveta, i obrnuto, predstavlja jednu od ključnih odrednica globalne ekonomije. Posmatrano iz ugla regionalne ekonomske saradnje i povezivanja, zapažamo veliki značaj saobraćajne infrastrukture, kako za odvijanje ekonomskih tokova i veza unutar regiona, tako i za povezivanje regiona sa drugim delovima sveta. Za region Balkana i balkanske zemlje pojedinačno, razvoj te infrastrukture ima posebno mesto i ulogu, u ovoj i budućim fazama njihovog ekonomskog i društvenog razvoja. Njen značaj proizlazi iz činjenice da Balkan ima vrlo dobar geografski položaj. Na drugoj strani, njegovo približavanje Evropskoj uniji i ekonomska saradnja sa drugim delovima sveta i velikim kompanijama, zahtevaju modernu saobraćajnu infrastrukturu umreženu u saobraćajni sistem Evrope i sveta.

Preko Balkana prolazi veliki broj saobraćajnih koridora. Oni čine važan deo saobraćajne infrastrukture Evrope, i njihovo korišćenje i razvoj predstavlja značajan deo saobraćajnog sistema tog kontinenta. Koridori se odnose na razvoj drumskih i železničkih saobraćajnica, a kao najvažnije možemo navesti: koridor X koji polazi iz Austrije, ide preko Slovenije, Hrvatske, Srbije, Makedonije, sve do Soluna u Grčkoj; koridor IV, koji povezuje Češku, Slovačku, Mađarsku, Rumuniju, Bugarsku, Grčku, sa kra-

---

tom smislu, sporazumom se predviđa ukidanje kvantitativnih ograničenja uvoza i izvoza, carina na izvoz, kao i drugih mera ograničenja trgovine koje proizvode isto dejstvo. Ugovorne strane obavezale su se da neće uvoditi nove carine i sa njima izjednačene dažbine na uvoz i izvoz. Istovremeno, ugovorne strane obavezale su se da najkasnije do 31. decembra 2010. godine uspostave zonu slobodne trgovine, u skladu sa odredbama sporazuma i saglasno odgovarajućim pravilima i procedurama Svetske trgovinske organizacije“. Golubović, S. (2010) „**Sporazum o slobodnoj trgovini i ekonomska saradnja zemalja zapadnog Balkana**“, u: *Balkan u procesu evrointegracije: Unutarregionalni odnosi*, Filozofski fakultet – Centar za sociološka istraživanja, Niš, str. 109–110.

14 Na liberalizaciju trgovine u regionu doprineli su i razvoj međusobne ekonomske saradnje svoj doprinos daju i specijalne veze koje postoje između nekih zemalja ili oblasti. Na primer, u tom kontekstu se mogu pomenuti veze i odnosi između Srbije i Republike Srpske, Bosne i Hercegovine i Turske, Kosova i Albanije i dr.

kom prema Turskoj; zatim, koridor VIII na pravcu Albanija, Makedonija, Bugarska, sve do Varne na Crnom Moru; tu je i koridor V koji polazi od Rijeke, ide preko Zagreba sve do Budimpešte itd. Ovaj mali prikaz saobraćajnih koridora pokazuje da je Balkansko poluostrvo isprepletano mrežom saobraćajnica koje prevazilaze značaj koji oni imaju za privredu i stanovništvo na njegovom prostoru. Upravo taj značaj je od posebne važnosti za balkanske zemlje, ali i za Evropsku uniju i druge zemlje u okruženju Balkana. Nažalost, saobraćajnice na pomenutim i drugim koridorima nisu modernizovane u meri i na način da mogu zadovoljiti regionalne potrebe i potrebe regiona u susedstvu. Njihova modernizacija i prilagođavanje standardima Evropske unije, između ostalog, podrazumeva saradnju između balkanskih zemalja u tom poslu za koji je potrebno obezbediti velike investicije, ali i savremenu tehniku i tehnologiju gradnje saobraćajnica i njihove buduće eksploatacije.¹⁵

Razvoj energetike (proizvodnje, prometa, sigurnosti snabdevanja i prihvatljivih cena isporuke energije) predstavlja važan deo ekonomske aktivnosti svake zemlje, od koje zavisi njen ukupan ekonomski razvoj. U balkanskim zemljama, koje su u velikoj energetskej zavisnosti od inostranstva, to je posebno značajno imajući u vidu njihov ekonomski razvoj i globalne odnose u oblasti energetike u svetu. Regionalnom saradnjom u toj oblasti, svaka zemlja pojedinačno, kao i region u celini, uspješnije i lakše rešavaju probleme i prevazilaze krize vezane za snabdevanje energentima. To je slučaj i sa balkanskim zemljama i njihovom regionalnom saradnjom u toj oblasti.¹⁶ Za unapređenje njihove međusobne saradnje u oblasti energetike postoji više razloga: *prvo*, sve balkanske zemlje su oskudne sa domaćim izvorima energije i, kao što je rečeno, visoko su zavisne od uvoza energenata iz inostranstva; *drugo*, razvoj energetike podrazumeva velika investiciona ulaganja čiji su ekonomski efekti uglavnom dugoročni; *treće*, energetske sistemi balkanskih zemalja moraju biti uključeni u energetske sisteme i projekte Evropske unije i drugih velikih zemalja koje ovaj region snabdevaju, ili imaju nameru da snabdevaju, energentima; *četvrto*, proces evrointegracije ovih zemalja podrazumeva da one u svoj energetskej sistem i energetskej politiku ugrade određene standarde koje primenjuje EU, na-

¹⁵ Modernizacija puteva i železnica podrazumeva velika investiciona ulaganja. Balkanske zemlje, pored svoje velike oskudnosti u izvorima investicija, u situaciji su da skromna investiciona sredstva kojima raspolažu – njihov relativno veliki deo, ulože u gradnju tog dela svoje infrastrukture. Efekti tih ulaganja po pravilu su dugoročni i nedovoljno vidljivi, naročito kada je u pitanju tekući rast proizvodnje i zaposlenost radne snage. Saradnja i povezivanje balkanskih zemalja na projektima modernizacije saobraćajnica obezbeđuje regionalni pristup tome, što olakšava da se dođe do povoljnih izvora investicija za takve projekte, a i olakšava njihovu realizaciju u tehničkom smislu kao i njihovu eksploataciju, održavanje i korišćenje u budućnosti.

¹⁶ Evropska unija u svojoj energetskej politici ima tri strateška cilja: konkurentnost, sigurnost snabdevanja i održivost. Oni treba da budu ugrađeni i u energetske politike koje vode balkanske zemlje, ne samo zbog njihovog približavanja Uniji, već i zbog njih samih, njihove ekonomske i energetske budućnosti. Vidi: Evropski pokret Srbije, Vodič kroz EU politike, „Energetika“, Beograd, 2010. godine.

ročito one koji se odnose na korišćenje izvora energije (povećanje udela obnovljivih izvora energije u ukupnoj njenoj potrošnji i povećanje efikasnosti u korišćenju energije). Svi ovi razlozi zahtevaju da balkanske zemlje pojedinačno, svojim politikama razvoja energetike, posvete posebnu pažnju.¹⁷ Ostvarivanje ciljeva u ovoj oblasti biće daleko lakše i uspješnije ako se postave kao zajednični ciljevi svih zemalja u regionu, i, shodno tome, definišu i vode zajedničke politike njihove realizacije. Ovo naročito, ako se imaju u vidu savremeni odnosi između Rusije – kao velikog izvoznika nafte i gasa, Evropske unije i drugih zemalja u regionu, koji su nedavno eskalirali otkazivanjem, od strane Rusije, realizacije velikog projekta „Južni tok“, kojim bi se Balkan i veliki deo Južne i Srednje Evrope snabdevali ruskim gasom.¹⁸ Za zajedničke projekte u oblasti energetike u kojima učestvuje više zemalja lakše je obezbediti izvore sredstava, a samo funkcionisanje njihovih energetske sistema biće efikasnije ako postoji potreban nivo njihove međusobne saradnje i povezanosti u definisanju i realizaciji zajedničkih energetske projekata.

Korišćenje i očuvanje vodnih resursa predstavlja još jedan potencijal kada je u pitanju regionalna saradnja zemalja Balkana. U uslovima globalizacije, urbanizacije, ubrzanog tehnološkog razvoja i sve prisutnijih klimatskih promena, vodni resursi postaju sve značajniji u ekonomskoj aktivnosti svake zemlje, pa i sveta. Korišćenje i očuvanje vodnih resursa, pre svega izvora pijaće vode, snabdevanje vodom velikih urbanih konglomeracija, korišćenje vode u poljoprivrednoj proizvodnji, rečni i pomorski saobraćaj čine područja koja imaju sve veći značaj u nacionalnim i regionalnim ekonomijama. Balkan kao geografsko područje raspolaže respektabilnim vodnim resursima, ali se njihovom korišćenju u prošlosti nije poklanjala

---

17 U tom kontekstu posebno je interesantan (i značajan) slučaj Turske. Naime, ona, kao članica NATO pakta i eksponent zapadnih interesa (i politike) u islamskom svetu i u oblasti Sredozemlja, u poslednje vreme, intenzivno razvija dobre odnose sa Rusijom – dojučerašnjim hladnoratovskim protivnikom. Razlozi za to su prevashodno ekonomske prirode, naročito one vezane za snabdevanje energentima (gasom i naftom) iz Rusije. Svoj oštar stav u novim hladnoratovskim odnosima između Rusije i Zapada započetim posle otkazivanja projekta Južni tok, Turska je iskazala potpisivanjem sporazuma o energetske saradnji sa Rusijom, kojim treba da se obezbede alternativni pravci transporta ruskog gasa prema Turskoj, Balkanu i Evropi. Naravno, da Evropska unija i SAD na to ne gledaju sa odobravanjem! Vidi: Darko Tanasokvić, *Ibid.*

18 Sve balkanske zemlje su visoko zavisne od uvoza ruskog gasa: Srbija i Bugarska 100%, Hrvatska 65%, Slovenija 51%, Mađarska 76% i Rumunija 63%. To snabdevanje ide uglavnom preko Mađarske i Ukrajine i iz političkih razloga je visoko nepouzđano i nesigurno. Zato su gotovo sve balkanske zemlje, i neke koje to nisu – među kojima i veći broj članica Evropske unije, prihvatile da učestvuju u projektu „Južni tok“. Kompanije iz Rusije, Austrije, Italije, Slovenije, Hrvatske, Mađarske, Bugarske, Srbije, Grčke i drugih zemalja našle su svoj interes da pristupe tom velikom projektu koji bi obezbedio sigurnost u snabdevanju gasom, ne samo Balkana, nego i velikog dela Južne i Srednje Evrope. Međutim, odnosi Evropske unije i Rusije su se dramatično pogoršali posle vojnih sukoba u Ukrajini, što je stvorilo uslove za otkazivanje projekta od strane Rusije. U celoj toj stvari balkanske, i druge zemlje, ostale su po strani, čak nisu bile pojedinačno u stanju da zaštite svoje ekonomske interese na bazi već potpisanih ugovora o izgradnji gasovoda. Odsustvo međusobne saradnje i povezanosti bio je jedan od glavnih razloga tome!

potrebna pažnja niti su oni dovoljno korišćeni za unapređenje ekonomija balkanskih zemalja. Polazeći od sadašnjih i budućih potreba za tom vrstom resursa, stvari se moraju brzo menjati posebno u pravcu da njihovo očuvanje i korišćenje postanu sastavni deo njihove ekonomske aktivnosti i njihovih ekonomskih politika. Pored toga potrebno je ići i dalje: regionalna saradnja i povezivanje u tome imaju posebno značenje. Razlog tome nije samo činjenica da rečni tokovi često predstavljaju granične linije između pojedinih zemalja (Dunav, Sava, Drina i druge reke), već i potreba da se rečni tokovi održavaju, podižu akumulacije, koriste za proizvodnju električne energije, osposobljavaju za plovidbu i dr.¹⁹ Osim Srbije i Makedonije, sve ostale balkanske zemlje imaju izlaz na more što sa ekonomskog stanovišta predstavlja posebnu pogodnost. Korišćenje mora kao privrednog i razvojnog resursa takođe podrazumeva određenu saradnju i povezivanje između balkanskih zemalja. Ona se odnosi na zaštitu morske obale, izgradnju luka, povezivanje tih luka odgovarajućim saobraćajnicama sa unutrašnjošću regiona i sl.

Zaštita i očuvanje životne sredine (ekologija u najširem smislu), poslednjih decenija sve više postaju ekonomski problemi, ali u određenim slučajevima i ekonomski resursi. Urbanizacija na području Balkana, razvoj i primena različitih tehnologija, razvoj saobraćaja, pa sve do globalnih klimatskih promena, zahtevaju od svih zemalja, uključujući i one u ovom regionu, da vode aktivnu ekološku politiku. Velikim delom ona mora biti inkorporirana u ekonomsku aktivnost i ekonomski razvoja svake zemlje. Najpre iz razloga što se ekonomskom aktivnošću često narušava prirodna sredina, a zatim i zbog toga što se tom aktivnošću mnogi ekološki problemi mogu ublažiti i rešiti. Deo ekonomske saradnje i ekonomskog povezivanja između balkanskih zemalja treba da se odnosi i na ovu problematiku. Spisak konkretnih projekata koji se mogu na taj način uspešno realizovati je dosta dugačak. Pođimo od regulisanja rečnih tokova koji prolaze kroz više zemalja, što podrazumeva: zajedničku aktivnost u zaštiti od njihovog zagađivanja, izgradnju sistema zaštite od poplava, zajedničko korišćenje njihove vode za snabdevanje gradova, pa sve do izgradnje i održavanja plovnih puteva na rekama gde je to moguće. Tu je zajednička aktivnost na sprečavanju šumskih požara i aerozagađenja, uspostavljanje zajedničkog sistema monitoringa potencijalnih ekoloških akcidenata. Na to bi se mogle nadovezati zajedničke aktivnosti u oblasti odlaganja i ekonomske valorizacije otpada ili izgradnja zajedničkih postrojenja za uništavanje i preradu hemijskog, nuklearnog, medicinskog i sličnog otpada koji zahteva posebne

---

¹⁹ Dunav kao najveća reka u regionu povezuje veći broj balkanskih zemalja međusobno, kao i ceo region sa Centralnom i Srednjom, Evropom i Crnim Morem. Zato nije bez razloga u definisanju panevropskih koridora Dunav definisan kao koridor VII. On ima veliki plovidbeni i energetske značaj, nezamenljiv je u snabdevanju naselja na njegovim obalama vodom, doprinosi razvoju poljoprivrede, turizma i sl. Međutim, da bi njegovi potencijali bili u većoj meri iskorišćeni, neophodna je veća saradnja i povezivanje svih zemalja na njegovom priobalju, posebno balkanskih.

tehnologije i posebne postupke. Zajedništvom u ovim oblastima moguće je postići velike uštede u troškovima, a i lakše je doći do investicija za izgradnju za to potrebnih objekata, koje nisu male.

ZAKLJUČAK

U novije vreme – sa ubrzanjem procesa globalizacije i evrointegracije, i sa političkim promenama u svetu i na Balkanu, stvaraju se povoljniji uslovi, kao i izraženija potreba, za ekonomskim povezivanjem i ekonomskom saradnjom između balkanskih zemalja. Jedno i drugo imaju posebno značenje za njih jer se radi o (osim Turske) relativno malim zemljama, sa skromnim razvojnim potencijalima. Tome treba dodati i činjenicu da sve one imaju velike ekonomske probleme: ekonomski su nerazvijene i veoma sporo izlaze iz te nerazvijenosti, imaju visoku nezaposlenost radne snage, njihovo stanovništvo je siromašno, visoko su zavisne od inostranstva i imaju izražene makroekonomske probleme. Da bi brže i uspešnije razvijale svoje ekonomije, one moraju da ulažu velika sredstva i napore. Olakšanje u tome može biti njihovo međusobno ekonomsko povezivanje i ekonomska saradnja, što potvrđuju iskustva drugih zemalja i regiona. Uostalom, i sam proces evrointegracije kome su ove zemlje pristupile i koji se odvijao, i još uvek se odvija, pod uticajem Evropske unije pokazuje da je regionalizacija jedna od važnih aktivnosti u prevazilaženju ekonomske zaostalosti i rešavanja ekonomskih problema. Dosadašnji rezultati na tom planu su vidljivi: ekonomski odnosi između balkanskih zemalja danas su daleko razvijeniji nego što je to bilo samo nekoliko decenija unazad. Njihovo poboljšanje je rezultat novih ekonomskih odnosa koji se uspostavlja u Evropi i na njih poseban uticaj ima proces evrointegracije. Nastavak aktivnosti na tom planu uz daleko aktivniji odnos samih balkanskih zemalja u tome, treba da bude sastavni deo ekonomskih i drugih politika koje one budu vodile. Postoje oblasti ekonomskog života i grane privrede čiji razvoj je praktično nemoguć bez veće i sadržajnije ekonomske saradnje na Balkanu. Radi se o daljoj liberalizaciji međusobne trgovine – sve do pune slobode kretanja roba, kapitala i ljudi u regionu, na principima i po pravilima koji važe u Evropskoj uniji; razvoju saobraćajne infrastrukture, razvoju energetike, korišćenju vodnih resursa i zaštiti i očuvanju životne sredine u regionu. Baš ove oblasti i grane – njihov razvoj i unapređenje – treba da čine osnovu bržeg razvoja ekonomija balkanskih zemalja u budućnosti i njihovog uspešnijeg ekonomskog povezivanja sa svetom.

LITERATURA

- Božić Miljković, Ivana. „Ekonomska regionalizacija Balkana i njegovo pristupanje Evropskoj uniji“. *Balkan i EU*, 374-386. Beograd: Institut društvenih nauka – Centar za ekonomska istraživanja, 2011.
- Gligorov Vladimir. „Regionalna saradnja“. Magazin *Peščanik* 15. 09. 2014; Internet: <http://pescanik.net/2014/09/regionalna-saradnja/>
- Golubović, Srđan. „Uloga Centralno-evropske zone slobodne trgovine (CEFTA) u priključivanju zemalja zapadnog Balkana Evropskoj uniji“, *Balkan u procesu evrointegracije: koncepcije razvoja i socijalne implikacije*, 100-108. Niš, Univerzitet u Nišu – Filozofski fakultet, 2008.
- Golubović, Srđan. „Sporazum o slobodnoj trgovini i ekonomska saradnja zemalja zapadnog Balkana“, *Balkan u procesu evrointegracije: Unutarregionalni odnosi*, 105-119. Niš, Univerzitet u Nišu – Filozofski fakultet, 2010.
- Horvat, Srećko i Žižek, Slavoj. *Šta Evropa želi?* Laguna, Beograd, 2014.
- Marković, Slobodan. *Balkan: 100 godina puta od poluperiferije ka periferiji. Politika*, 5. januar 2015. godine, str. 6.
- Mitrović, Ljubiša. „Aktuelnost poruka i slogana 'Balkan, balkanskim narodima' sa Prve panbalkanske konferencije“, *Balkan u procesu evrointegracije: unutarregionalni odnosi*, 2-17. Niš, Univerzitet u Nišu – Filozofski fakultet, 2010.
- Palare, Majkl. „*Balkanske privrede oko 1800 – 1914: evolucija bez razvoja*“, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
- Tanasković, Darko. „*Neosmanizam: povratak Turske na Balkan*“, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
- The World Economic Forum. *The Global Competitiveness Report 2014-2015*.

Milorad Božić

REGIONAL DEVELOPMENT ON BALKANS ECONOMIC DEVELOPMENT AND STRUCTURAL CHANGES

Summary: Regional cooperation and connecting between Balkan countries have a special place and a role in economic development, both individually and the Balkan region as a whole. Their importance is conditioned by numerous facts: those are economically insufficiently developed countries, they have numerous macroeconomic problems, all of them are in the process of Euro-integrations, they have immense problems in integrating their economies into global economic processes and so on. As rarely in the world, individual economic interests on Balkans are conditioned by mutual ones because those are small nations and states which individually have narrow domestic markets

and modest developing potentials and poverty is common characteristics. This article researches the problem of economic togetherness between Balkan countries achieved by their mutual economic cooperation and economic connecting. The general attitude in this article is that these processes are very important for acceleration of the economic development processes of these countries' group as well as the whole Balkan region, for achievement of their Euro-integration process, improvement of economic position of those countries that became European Union members, their integration into global economic flows and so on. Here is pointed that economic connection and cooperation between these countries are very important for building of good and stable relations on the Balkans in other social and political areas. In a word, long term economic and political stability of the region should be developed basing on them. As economic areas that have special importance and the role in building of economic togetherness between Balkan countries, in this article are pointed: liberalization of foreign trade in the region, development of traffic infrastructure, development of energetic, use and preservation of water resources, and protection and preservation of environment (ecology in the broadest sense).

Key words: Balkan countries, economic cooperation, economic connecting, euro-integrations, economic development, global economy

СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ (СА СТАНОВИШТА ИНТЕРЕСА СРБИЈЕ) РЕАЛИЗАЦИЈЕ ПРОЈЕКТА „ЈУЖНИ ТОК“

Резиме: У раду се анализира енергетска сарадња Русије и Србије са посебним освртом на „Јужни ток“. Описно се третира целокупна руска енергетска политика на Балкану. Од распада СССР, Русија је задржала два елемента суперсиле, а то су нуклерано оружје и енергетска снага. У последњих деценију и по, од доласка на власт Владимира Путина, Русија је у сталном економском и политичком узлету. Традиционално пријатељски односи Србије и Русије имају своју додатну снагу управо у економској сарадњи, посебно енергетској. Проширивање система ценовода Русије ка Југоистоку Европе је неопходност, без обзира да ли ће се изградити пројекат „Јужни ток“ или ће то бити реализовано на друге начине.

Кључне речи: енергетска политика Русије; Балкан; српско-руски односи; „Јужни ток“;

Најважније оружје у својој европској и балканској политици за Русију представљају енергенти, пре свега нафта и гас. Русија је из периода СССР наследила систем ценовода који транспортује нафту и гас ка остатку Европе. Ту су најважнији свакако систем „Дружба“, нарочито његови правци преко Украјине и у нешто мањој мери преко Белорусије. Из економских, али и политичких разлога интерес Русије, али и земаља Европе које од ње увозе нафту и гас, јесте прављење и алтернативних и допунских праваца за њихов транспорт. Разлога за то има више, а могли бисмо издвојити економске попут потребе да се тако велика количина енергената транспортује новим, модернијим ценоводима и ценоводима већег капацитета. Потом за поједине регије постоје из географских разлога потребе за прављењем алтернативних система и путева ценовода како би се директније и брже могли енергенти транспортовати. Примера ради, помоћу „Северног“ и „Јужног тока“ биће могуће транспортовати енергенте у поједине регије, са мањом километражом удаљености него што је то случај са досадашњим правцима и крацима који су се рачвали из постојећих система „Дружба“.

Међутим, главни разлози су сигурносне природе, јер је фактички монополска позиција Украјине и делом Брлорусије, преко чијих територија прелази систем ценовода „Дружба“, даје могућност овим

¹ drdraganpetrovic83@gmail.com

земљама једне врсте притиска и изузетно услед супротних политичких интереса и чак уцене „Гаспрома“ и Русије у правцу услова транспорта и енергетске политике. То подразумева и отуђење дела транспортаног гаса преко територије ових земаља, потом поједине застоје и блокаде узроковане жељама власти у Кијеву, а у пар наврата и у Белорусији, да за себе издејствују додатне повластице у оквиру својих енергетских споразума са Русијом. Најзад, постојећа криза у Украјини, више него други наведени разлози, указује на опасност да се у западном делу ове земље, укључујући вероватно (у сваком случају у мањој мери) и централне области, конституише власт и јавно мњење ненаклоњено Русији, што може угрозити на различите начине транспорт кроз систем „Дружба“ који делом пролази и кроз западну Украјину.

Током 2009. године Русија и ЕУ су нашле неки од модалитета сарадње по питању важних енергената, где је један од најважнијих споразума био онај постигнут у Стокхолму.² Европске земље, посебно земље ЕУ су дефицитарне на увоз енергената и та ситуација у следећим деценијама ће се погоршавати. Тако Европа данас троши чак 725 милиона тона нафте, а производи свега 230 милиона. Предвиђа се да ће Европа смањити своју производњу нафте, која је рецимо 2006. износила 280 милиона тона, а 2010. године је опала на свега 230 милиона тона; прогнозира се да ће 2020. опати на свега 180 милиона тона, а 2030. на 175 милиона тона. Како је пројектована потрошња нафте у Европи за 2030. годину планирана на 750 милиона тона, Европа ће морати да увози више од три четвртине сопствене потрошње нафте. Русија као највећи произвођач нафте у свету, посматрано појединачно по државама, за двадесет година ће располагати са четири пута већом производњом у односу на сопствену потрошњу нафте, те ће и даље имати могућности извоза огромних количина овог енергента.³ У погледу гаса земље ЕУ увозе више од половине својих потреба, а те тенденције ће се у следеће две деценије додатно продубити, док је Русија највећи светски извозник гаса. Тако је 2009. године Европа трошила 560 милијарди кубних метара гаса годишње, док ће за десет година, према проценама истакнутих енергетских консултантских кућа, трошити близу 650 милијарди кубних метара, а 2030. близу 700 милијарди кубних метара. Руска производња гаса износи данас близу 700 милијарди кубних метара, а пројекције за 2030. годину су 885 милијарди кубних метара. Русија сада троши за сопствене потребе око 510 милијарди кубних метара, а процене за 2030. годину су око 590 милијарди кубних метара гаса.⁴ Имајући у виду наведено, Русија је

²<http://www.france24.com/en/20091118-russia-eu-stockholm-energy-summit-gas-supplies-piebalgs-reinfeldt-medvedev>

³ International Energy Outlook 2009. DOE/EIA Washington, DC, 2009; World Energy Outlook, International Energy Agency, Paris, 2009; Назип Байков, „Нефть и газ в мире. Год 2030“, Международная жизнь, Москва, н. 4, 2010, стр. 118.

⁴ Саша Гајић, „Шест разлога зашто ће Запад напасти Јужни ток баш у Србији“, Нови стандард, 15. новембар 2010, Интернет <http://www.standard.rs/sasa-gajic-sest-razloga-zasto-ce-zapad-napasti-juzni-tok-bas-u-srbiji.html>

Извор International Energy Outlook 2009. DOE/EIA Washington, DC, 2009; World Energy Outlook, International Energy Agency, Paris, 2009; Назип Байков, „Нефть и газ в мире.

најзначајнији и природни снабедвач важних енергената земаља ЕУ. То се односи и на Балкан. Тако Бугарска и Србија готово у потпуности увозе гас из Русије; значајан део увози Грчка, Хрватска 65%, Словенија 51%, Мађарска 76%, Румунија 63% итд.⁵

У исто време производња гаса у земљама ЕУ ће не само стагнирати током исказаних пројекција за следеће две деценије, већ ће извесно бити и умањена. Тако ће нарастајући јаз између производње и потрошње морати бити покривен повећањем увоза због чега се морају градити нови цевоводи.

Русија у том правцу планира изградњу нових и доградњу постојећих гасовода, што би грубо исказано било праћено у три правца. На северу у оквиру Северног тока, у средишњем делу проширењем гасовода кроз Украјину, и на југу, према Балкану, у оквиру „Јужног тока“.

„Северни ток“ граде заједно „Гаспром“, немачки „Е Он Ругхргас“ и „БАСФ-Винтерсхал“, те холандска фирма „Гасуин“. Први крак има капацитет од 27 милијарди кубних метара годишње, да би по завршеној изградњи он био удвостручен.⁶

У централном делу, преко Украјине, планира се повећавање капацитета мреже „Дружба“ прављене још у совјетском периоду, а Русија такође планира изградњу паралелног, нешто јужнијег крака нафтовода од румунске луке Констанце до хрватске јадранске обале (Омишаљ) која би спојила, реконструисала и проширила румунски и бивши југословенски нафтовод.⁷

На јужном крају европског континента Русија је испод Црног мора већ изградила гасовод „Плави ток“ до Турске. На тај начин се жели преусмерити енергија турских стремљења да игра значајну улогу у транспорту енергената, посебно имајући у виду значај ове земље у транспорту нафте танкерима преко Босфора и Дарданела, те учешће у геополитички алтернативном јужно-кавказском цевоводу. У транспорту нафте цевовод Бургас–Александрополис представља такмаца ТБЦ (Тбилиси – Баку – Чејхан) нафтоводу, пошто се његово попуњавање планира пребацивањем нафте у танкерима преко Црног мора, из руске луке Новоросијск до бугарске обале. И поред тога, најважније геоекономско и геополитичко надметање на јужном краку геоенергетског трозупца, одвија се између планираних цевовода „Јужни ток“ и „Набуко“.

Год 2030.“, *Международная жизнь*, Москва, н. 4, 2010, стр. 123.

5 Karoly Koscis, Tibor Tiner, *Geopolitic of Pipelines and Eastern Europe with Special Regard of Hungary*, *Hungarian Geopolitic Bulltetin*, Vol 58, no. 1, 2009, pp. 49–67

6 Према *Logistic Behind the Nord Stream*, <https://e-facts.nord-stream.com/app/article/index.cfm?aoid=2741>

7 Видети и Саша Гајић, „Шест разлога зашто ће Запад напасти Јужни ток баш у Србији“, *Нови стандард*, 15. новембар 2010, Интернет <http://www.standard.rs/sasa-gajic-sest-razloga-zasto-ce-zapad-napasti-juzni-tok-bas-u-srbiji.html>; Гајић Саша, „Србија на бранику Јужног тока“, у зборнику *Геополитички и енергетски фактори безбедности Балкана*, Центар за развој међународне сарадње, Београд, 2010.

Гасовод „Јужни ток“ представља један од највећих енергетских подухвата у Европи. Главни његови протагонисти су Италија и Русија, односно италијанска корпорација „ЕНИ“ и „Гаспром“. Обухвата цевоводе који би преносили гас 900 километара на потезу од црноморске руске станице за гасну компресију Береговаја до бугарског града Варне, па затим до Плевена, одакле би се одатле гасовод рачвао у два смера – један би ишао на југозапад кроз Грчку, па преко Јонског мора за јужну Италију, а други би ишао на северозапад кроз Балканско полуострво. У Србију би гасовод ушао код Зајечара и ишао преко Београда за Суботицу. Један крај би наставио да се пружа кроз Мађарску до аустријског гасног складишта у Баумгартену, док би други ишао из Мађарске, преко Словеније до аустријско-италијанске границе крај Арнолдштајна. Такође, планирано је и гранање „Јужног тока“, капацитета 12 милијарди кубних метара дуж Саве до Бања Луке у Републици Српској.⁸ Изградња Јужног тока почела је формално 15. маја 2009. у Сочију у присуству премијера Владимира Путина и Силвија Берлусконија, где су гасне компаније Русије, Италије, Бугарске, Србије и Грчке потписале споразум о изградњи гасовода, да би се њему касније прикључиле Словенија (14. новембра 2009. у Москви) и Хрватска (2. марта 2010). Планирано је да гасовод проводи 63 милијарде кубних метара гаса годишње, док би делови цевовода у Србији, Хрватској и Словени били изграђени тако да проводе најмање 10 милијарди кубних метара гаса. Предвиђена су и два складишта гаса – у Србији, у Банатском двору (капацитета 3,2 млрд. м³) и у Пузтафолдавару у Мађарској (9 млрд. м³). Постојао је предлог да ако се Аустрија не определи да учествује у пројекту „Јужни ток“, да мађарски „МОЛ“ уместо Баумгартена понуди своје локалитет у Варосфолду.⁹ Изградња деонице гасовода испод Црног мора отпочела је 2010. године, а за секцију кроз Србију почетак изградње је планиран за 2012. годину. Предвиђено је да изградња целог гасовода кошта између 19 и 24 млрд. \$ (испод мора 8,6 млрд. \$). Након повећања, то јест удвостручења капацитета гасовода на инсистирање италијанског партнера из „ЕНИ-ја“, Русија је склопила низ споразума везаних за куповину и транспорт гаса из прикаспијских простора како би задовољила потребе европског тржишта. Још лета 2008. године „Гаспром“ је предложио Азербејџану откуп целокупне количине произведеног гаса (из налазишта Шах Дениз, са укупним резервама од 1,3 билиона кубика) по тржишним ценама, у оквиру пројекта „Стадијума 2“. Споразум Москве и Бакуа потписан је 2010. године и карактерише га то што горња граница куповине азербејџанског гаса није ограничена, док је минимална 500 милиона кубика годишње, са тенденцијом раста са две на четири милијарде кубика до 2012. године.¹⁰

8 Jean Alic, Russia Makes Major Headway with South Stream Project, <http://www.GlobalintelligenceReport.com>

9 Саша Гајић, „Шест разлога зашто ће Запад напасти Јужни ток баш у Србији“, Нови стандард, 15. новембар 2010, Интернет <http://www.standard.rs/sasa-gajic-sest-razloga-zasto-ce-zapad-napasti-juzni-tok-bas-u-srbiji.html>; Гајић Саша, „Србија на бранику Јужног тока“, у зборнику *Геополитички и енергетски фактори безбедности Балкана*, Центар за развој међународне сарадње, Београд, 2010.

10 <http://www.nspm.rs/hronika/gas-iz-azerbejdzana-u-evropu-preko-qjuznog-tokaq.html>

Отказивање изградње гасовода „Набуко“, додатно се позитивно одразила на почетак изградње „Јужног тока“, чија реализација раније никад није ни довођена у питање. Србија је у потпуности посвећена реализацији пројекта гасовода „Јужни ток“, који из Русије треба да допрема гас до земаља југоисточне Европе. Гасовод би требало да има пропусну моћ од 63 милијарде кубних метара природног гаса годишње, а састојаће се од линијског дела, компресорских станица и друге инфраструктуре неопходне за функционисање гасовода. Српска страна гарантује пуни обим и несметани транзит гаса кроз гасовод. Гасоводни систем требало би да добије статус пројекта трансевропске енергетске мреже. Изградњом гасовода „Јужни ток“ требало би да се смањи зависност Русије од транзита гаса преко територије Украјине. Планирано је да гасовод буде постављен по дну Црног мора и да иде од Русије ка Бугарској, одакле ће се делити на два крака. Турска је Русији дала одобрење за полагање цеви у Црном мору у њеним територијалним водама, чиме је отклоњена још једна препрека. За изградњу „Јужног тока“ постигнути су међудржавни споразуми о градњи копнене деонице потписани са Бугарском, Србијом, Мађарском, Грчком, Словенијом и Аустријом. Такође, 16. септембра 2011. године потписан је и споразум акционара компаније „Саут стрим транспорт“, о реализацији подморске деонице. Тада је утврђено да 50 одсто удела у подморској деоници има „Гаспром“, док италијанска компанија „ЕНИ“ има 20 одсто учешћа, а немачка „Винтершал“ и француска „ЕДФ“ по 15 процената удела. У 2011. години финализована је консолидована студија изводљивости за „Јужни ток“, којом су обједињене студије изводљивости за подморску деоницу и за националне сегменте гасовода у земљама јужне и централне Европе. Тај документ укључује основне техничке одлуке о пројекту, оцену еколошке безбедности и активности на заштити животне средине, као и економску процену, уз узимање у обзир капиталних и оперативних трошкова.

Компаније, које су носиоци изградње гасовода „Јужни ток“, руски „Гаспром“, италијански „Ени“, немачки „Винтершал“ и француски „ЕДФ“, коначну одлуку о изградњи тог великог пројекта донеле су током 2012. Студија изводљивости је готова и крајем 2012. године свечано је обележен почетак радова на руској обали Црног мора код Новоросијска, како би прве испоруке на европско тржиште могле да буду у току 2015. године. Завршетак комплетног гасовода планиран је за 2017. годину.¹¹

Русија се противи одредбама које у међувремену намеће ЕУ, да се половина капацитета преносне мреже, у коју спада и гасовод, мора оставити за треће стране, јер сматра да је то расипање ресурса. Званична Москва жели и да се „Јужни ток“ укључи у трансевропску енергетску мрежу, што би омогућило да се тај пројекат сматра пројектом од европског интереса и буде кандидат за помоћ ЕУ што је предмет преговора са Бриселом. Првобитно планирани капацитет гасовода је

11 „Нафтна индустрија“, Међународни радио Србија, Интернет <http://glassrbije.org/privreda/naftna-industrija>.; „Набуко издахнуо“, РТС, мај 2012, Интернет, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/13/Ekonomija/1109560/Nabuko+izdahnuo.htm/Nabukoizdahnuo>

у међувремену удвостручен, а његова траса иде преко Црног мора до Бугарске, одакле би требало да се рачва један крак према Грчкој и Италији (за сада се одустало од ове варијанте због економске кризе која је захватила Грчку), а други преко Србије према Мађарској, Словенији и Аустрији и даље Италији. Укупна вредност пројекта процењена је на 16 милијарди евра, који ће са 50% финансирати „Гаспром“, са 20% „Ени“, док ће „Винтершал“ и „ЕДФ“ учествовати са по 15%. Највећи део средстава биће обезбеђен из кредита, а трећину ће финансирати акционари из сопствених извора.

Јужни ток је, дакле, трансевропски пројекат у коме треба да учествује неколико најмоћнијих европских држава. Осим значајних прихода од транзитних такси које ће Србија имати на основу тог пројекта, наша земља ће обезбедити довољне количине гаса за потребе грађана и индустрије, а тај гасовод ће омогућити и изградњу неколико нових гасних електрана у Србији.

Идејни творци „Јужног тока“ су од почетка били сигурни да ће тај гасовод бити изграђен, јер и поред „Северног тока“ којим се преко Балтичког мора допрема руски гас у северну и западну Европу, постоји додатна потреба за још једним гасоводом „Јужни ток“, који ће остатак Европе снабдевати потребним количинама гаса.¹² Европска унија је због гасне кризе пре три године, проценила да јој је потребно да се овим енергентом снабдева из више извора, с обзиром на честе тензије између Русије и Украјине, преко чије територије руски гас долази до европског тржишта. Изградња више гасовода требало би, према оценама Брисела, да повећа енергетску безбедност Европске уније и земаља чланица, као и да спречи поремећаје на тржишту које прекид у снабдевању гасом може да проузрокује.¹³

Иако се у Бугарској једно време одуговлачило са реализацијом „Јужног тока“ који је парламент ратификовао још јула 2008. и ова важна земља у ланцу реализације овог пројекта је у потпуности била прихватила своје учешће што би јој у економском смислу требало донети приближно само од транзитних такси преко 300 милиона евра годишње. То је важило све до јесени 2014, када су уследили притисци (поводом украјинске кризе!?) на званичну Софију од стране Брисела да преиспита постигнуте споразуме у правцу постизања нових, који би уважили примедбе ЕУ. То је довело до расписивања ванредних парламентарних избора који су на власт крајем јесени довели Бориса Борисова, што је усложнило околности за реализацију „Јужног тока“ од стране Бугарске.

12 Конова Марианна, „Южный поток и Набукко – проекты-соперники или попытка диверсификации газовых поставок?“, *Выстраивая добрососедство, Россия на пространствах Европы*, Ассоциация Европейских исследований, Институт Европы, Российской Академии наук, Москва, 2013, стр. 146-154; С. Вељовић, Бајатовић: Крајем године почиње изградња гасовода Јужни ток», Блиц, 29. 10. 2012, Интернет, <http://www.blic.rs/Vesti/Ekonomija/350262/Bajatovic/Krajem/godine/pocinje/izgradnja-gasovoda-Juzni-tok>.

13 „Стратфор:Москва може на Балкану имати користи од кризе у ЕУ“, 21. јануар 2013, Интернет, <http://www.nspm.rs/pdf/hronika/stratfor-moskva-moze-na-balkanu-imati-koristi-od-krize-u-eu.pdf>.

Србија је званично прихватила у потпуности своје учешће у овом пројекту, где је планирано да дужина гасовода кроз Србију буде 470 км, да се изграде две компресорске станице, а укупна вредност инвестиције процењена је на 1,7 милијарди евра. Укупан транзитни капацитет гасовода ће бити 40 милијарди м³, а имаће три интерконекије, за Хрватску капацитета 2,7 милијарди м³, за Републику Српску више од пола милијарде м³ и за Федерацију БиХ више од 700 милиона м³. Очекује се да ће овај пројекат донети Србији око 2.000 радних места и да ће директан приход буџета бити око 200 милиона евра годишње.¹⁴

Дакле, интереси земаља ЕУ су поводом „Јужног тока“ и „Набука“ веома разубјени и чак неједнаки. Ту долазе до утицаја извесне разлике у оквиру ЕУ, јер је Немачка већ реализовала своје енергетске потребе у највећем реализацијом „Северног тока“. Са друге стране, ЕУ у целини је и даље веома заинтересован за руске енергенте. Интерес Србије је да остане у оквиру пројекта „Јужног тока“, који је сада неизвесан, а даје јој и могућност додатног укључивања Русије у балканска питања, што би укупно посматрано и на дужи рок, било и у српском интересу. То би помогло да и у пракси концепт „четири стуба“ додатно добије прилику.¹⁵

ЕНЕРГЕТСКА УЛАГАЊА РУСИЈЕ НА ПОСТЈУГОСЛОВЕНСКОМ ПРОСТОРУ И БАЛКАНУ

Русија традиционално има велики утицај и интерес на Балкану. Још од јаких веза Кијевске Русије са Византијом и Балканом у раном и развијеном периоду средњег века, културних веза Московске кнежевине у позном средњовековном периоду, преко вишевековног процеса решавања Источног питања (од XVII до почетка XX века), преко савремене историје, Русија је развијала снажне односе са народима Балкана. У односу на српски фактор, те везе су биле пријатељске и савезничке прожете елементима дугог трајања као што су цивилизацијска и етничка блискост и сродност (словенство и православље), те историјско савезништво. Савремена Русија, која је након кризе деведесетих у периоду од кад је на њеном челу Владимир Путин (од 2000. године) успева да ојача своје позиције и да у наступајућој епохи мултиполаризма поново постане значајан субјекат на Балкану.¹⁶ У том правцу значајан је и политички преокрет у Украјини где је „наранцаста револуција“ доживела свој крах почетком 2010. године, што има реперкусију у ојачавању позиције Русије.¹⁷ Овде ће бити анали-

14 <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=51&p=1&pp=0&>

15 Драган Петровић, Драган Ђукановић, *Стубови спољне политике Србије: ЕУ, Русија, САД и Кина*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2012.

16 Петровић Драган, «Россия и Балканы – историческое наследие и современные отношения, в *Выстраивая добрососедство, Россия на пространствах Европы*, Ассоциация Европейских исследований, Институт Европы, Российской Академии наук, Москва, 2013, стр. 119–132.

17 Драган Петровић, Горан Николић, *Геополитика савремене Украјине*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2009; Драган Петровић, *Председнички*

зиран енергетски утицај Русије на постјугословенском простору и Балкану, поред гасовода „Јужни ток“, који је напред већ представљен.

Многе руске компаније из енергетског сектора су инволвиране у друге пројекте на простору бивше Југославије. Прошле године руска нафтна компанија „Зарубежнефт“, која је под контролом државе, саопштила је да планира да инвестира око 1,3 милијарди долара у нафтну инфраструктуру Хрватске и БиХ да би транспортовала прерађене производе из својих рафинерија из БиХ у Хрватску. Штавише, „Зарубежнефт“ и „Гаспромнефт“ се надмећу у куповини 63 бензинске пумпе у Хрватској које аустријска компанија „ОМВ“ планира да прода. Чак и изван енергетског сектора, већина земаља са простора бивше Југославије углавном зависи од страног капитала за модернизацију и развој инфраструктуре. Већина новца долази из Европе, али руске компаније користе садашње економске слабости ЕУ и преузимају имовину од стратешког значаја.¹⁸ Највећа руска банка „Сбербанка“ – чији је већински власник Централна банка у Москви – преузела је аустријску „Фолксбанку“ 2012, која има огранке у Србији, БиХ, Хрватској и Словенији. Штавише, руски „Уралвагонзавод“ преговара о преузимању „Железар“ у Смедереву, из које се америчка компанија „Ју-Ес Стил“ („US Steel“) повукла прошле године. Када је реч о нафти, удео руске нафте на тржишту региона је прилично знатан. У Мађарској износи 98% тржишта, 90% у Бугарској, 80% у Србији и 40% у Грчкој. Осим тога, руске компаније поседују низ рафинерија нафте и бензинских пумпи. Најактивнија компанија у региону је „ЛУКОИЛ“, апсолутни лидер међу руским нафтним фирмама у погледу експлоатације тржишта малопродаје у иностранству. Децембра 2006. „Сопосо Филипс“ је продао 376 бензинских пумпи „ЛУКОИЛ-у“. Они су пословали под брендом „Џет“ („Jet“) и били су лоцирани у шест земаља, укључујући 30 у Мађарској и 14 у Словачкој. Касније, у априлу 2008, „ЛУКОИЛ“ је од „Петрол Холдинг-а“ купио 75 бензинских пумпи у Бугарској и складиште нафте близу Софије. Вредност посла је била 237 милиона евра: 156,1 милион евра за бензинске пумпе (око 2,1 милион евра по бензинској пумпи) и 80,9 милиона евра за складиште. У Бугарској, компанија има 74% удела у тржишту велепродаје нафтних производа. „ЛУКОИЛ“ поседује 562 бензинске пумпе у Бугарској и нафтну рафинерију у Бургасу (Neftochim Bourgas); руска фирма је купила контролни удео октобра 1999. за 101 милион евра. Почетком 2005. нафтна компанија је повећала свој удео у рафинерији Бургас на 93,16% након што је купила 22,05% погона на основу понуде. Рафинерија производи безоловни бензин, дизел и петрохемијске производе који одговарају европским стандардима квалитета. Рафинерија прерађује око 6–7

избори у Украјини 2010, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2010; Драган Петровић, „Украјина у време председничког мандата Виктора Јануковича 2010–2012“, Међународна политика, Београд, 2012. број 1146, април–јун 2012. стр. 28–38;

18 Константин Симонов, „Руски енергетски интереси у Југоисточној Европи“, *Односи Русије и Србије на почетку XXI века*, Жарко Н. Петровић (прир) ИСАК Фонд, Центар за међународне и безбедносне послове, Београд, Интернет, <http://www.isac-fund.org/download/Odnosi-Rusije-i-Srbije-na-pocetku-XXI-veka.pdf>.

милиона тона нафте годишње.

Удео „ЛУКОИЛ-а“ на румунском тржишту износи око 22%. Руска нафтна компанија поседује ланац од преко 300 бензинских пумпи у тој земљи, као и „Петротел-ЛУКОИЛ“ рафинерију у Плоештију са капацитетом од 2,4 милиона тона нафте годишње. Руски власник је обезбедио инвестиције у предузећу. У главном граду Црне Горе, Подгорици, „ЛУКОИЛ“ је купио шест бензинских пумпи које су припадале „Рокшпед Петрол-у“ који је од 2005. године активно сарађивао са огранком „ЛУКОИЛ-а“ у Србији, „ЛУКОИЛ Беопетролом“. Руска нафтна фирма је платила 26,5 милиона евра закупнину, што је било 4,5 милиона евра по бензинској пумпи. Према европским стандардима, то је била висока цена, јер у Европи једна бензинска пумпа кошта просечно између 1 и 2 милиона евра. У Хрватској је „ЛУКОИЛ“ купио „ЕУРОПА-МИЛ“. Ова фирма је поседовала пет бензинских пумпи у Загребу и Сплиту и пет парцела за изградњу бензинских пумпи. Просечна дневна продаја на једној бензинској пумпи „ЕУРОПА-МИЛ“ износила је 11 милиона тона нафтних производа, у поређењу са просечно 7,9 милиона тона на „ЛУКОИЛ“ пумпи 2007. године.¹⁹ Поред бензинских пумпи „ЕУРОПА-МИЛ“, поседује и сопствени железнички терминал за нафтне производе са капацитетом складиштења од 8.000 м³ близу Вуковара на Дунаву (новембра 2006. компанија је започела изградњу мале фабрике за производњу биогорива са пројектованим капацитетом од 35.000 тона на основу тог терминала). Као резултат тога „ЛУКОИЛ“ је добио могућност да продаје нафтне производе практично у целој земљи. Првобитно, терминал у Вуковару није имао дозволу за речни транспорт и претовар. Добијање те дозволе је био услов који је „ЛУКОИЛ“ поставио власницима фирме „ЕУРОПА-МИЛ“ пре куповине. Тако руска фирма може да користи речне танкере и да испоручује нафтне производе дуж Дунава. „ЛУКОИЛ“ поседује и око 180 бензинских пумпи у Србији и шест у Македонији. „ЛУКОИЛ“ је приватна компанија, а амерички концерн „Сopoco Philips“ има 20% удела у њој.

У оквиру Србије и Босне и Херцеговине (пре свега Републике Српске) активно послују „Зарубежнефт“, као и огранак „Гаспром-а“, „Газпром Нефт“, које су државне руске компаније. Компанија „Зарубежнефт“ поседује рафинерију нафте у Босанском Броду са годишњим капацитетом од 4,2 милиона тона, као и „Фабрику за производњу моторних уља Модрича“ са капацитетом производње до 70.000 тона моторног уља годишње и око 80 бензинских пумпи. Планира се да компанија повећа број сопствених бензинских пумпи на Балкану (преко 300) након што се пусти у рад друга фаза рафинерије нафте у Босанском Броду, која ће омогућити да рафине-

¹⁹ Константин Симонов, „Руски енергетски интереси у Југоисточној Европи“, *Односи Русије и Србије на почетку XXI века*, Жарко Н. Петровић (прир) ИСАК Фонд, Центар за међународне и безбедносне послове, Београд, Интернет, <http://www.isac-fund.org/download/Odnosi-Rusije-i-Srbije-na-pocetku-XXI-veka.pdf>; Јокић Ана, *Улога Русије на светском тржишту гаса и нафте*, Мастер рад, Мегатренд Универзитет, Београд, 2013, стр.72–74.

рија повећа свој капацитет прераде са 1,2 милиона на 4,2 милиона тона нафте годишње почев од 2010. год. У фебруару 2009. „Газпром Нефт“ је коначно завршио куповину 51% удела у српском „НИС-у“, док је „Гаспром“ са своје стране обећао да ће изградити гасовод „Јужни ток“ и подземно складиште гаса у Банатском Двору. „Нафтна индустрија Србије“ нафтна је компанија која се бави производњом, рафинисањем и продајом нафтних производа, као и истраживањима у Србији и Анголи. Обим производње „НИС-а“ износи око 1 милион тона нафте годишње. Компанија поседује рафинерије нафте у Панчеву и Новом Саду са комбинованим капацитетом од 7,3 милиона тона годишње. НИС поседује сопствену продајну мрежу (око 500 бензинских пумпи) и водећи је испоручилац нафтних производа на српском тржишту. Трансакција је започета крајем 2007. и завршена је 2009. године. Русија је платила 400 милиона евра и обавезала се на инвестицију додатних 550 милиона евра до 2012. године. Крајем марта 2009. „Сургутнефтегас“, четврти по величини руски произвођач нафте и гаса, потписао је уговор о куповини пакета акција од 21,2% у мађарском „МОЛ-у“ од аустријске „ОМВ групе“. Трансакција је износила 1,4 милијарде евра. „Сургутнефтегас“ је приватна компанија.²⁰

Говорило се да је приступ руског „Сургутнефтегас-а“ власничкој структури мађарске нафтне компаније „МОЛ“ кулминација деценијских покушаја руских компанија да освоје тржишта југоисточне Европе.²¹ Они већ играју доминантну улогу на многим тржиштима, али нису имали до сада много успеха у Мађарској и Хрватској. Али сада, након што су купили удео у „МОЛ-у“ и тако ушли у власничку структуру хрватске „ИНА“ – руска фирма припрема терен за стицање контроле над енергетским тржиштима југоисточне Европе, од Словеније до Бугарске. Доминација на тим тржиштима је један од руских дугорочних стратешких циљева.

20 Ружица Мрдаковић-Цветковић, „Актуелни проблеми економске и енергетске сарадње Србије и Русије“, Економска политика, Нова српска политичка мисао, 2008 – Интернет, www.nspm.rs/ekonomaska-politika/aktuelni-problemi-ekonomске-i-energetske-saradnje-srbije-i-rusije.html?alphabet=I; „Нафтна индустрија“, Међународни радио Србија, Интернет <http://glassrbije.org/privreda/nafna-industrija>.

21 Константин Симонов, „Руски енергетски интереси у Југоисточној Европи“, *Односи Русије и Србије на почетку XXI века*, Жарко Н. Петровић (прир) ИСАК Фонд, Центар за међународне и безбедносне послове, Београд, Интернет, <http://www.isac-fund.org/download/Odnosi-Rusije-i-Srbije-na-pocetku-XXI-veka.pdf>. Милан Симурдић, „Руска енергетска политика и Балкан“, *Односи Русије и Србије на почетку XXI века*, Жарко Н. Петровић (прир) ИСАК Фонд, Центар за међународне и безбедносне послове, Београд, стр. 149, Интернет, <http://www.isac-fund.org/download/Odnosi-Rusije-i-Srbije-na-pocetku-XXI-veka.pdf>.

ЕНЕРГЕТСКА САРАДЊА СРБИЈЕ И РУСИЈЕ

Трговинским споразумом и протоколом, који је закључен у Москви фебруара 2008. године, предвиђене су мере за унапређење робне размене у смислу повећања српског извоза. Споразум о сарадњи у области нафте и гасне привреде у циљу унапређења нафтне и гасне привреде између Србије и Руске Федерације, који је потписан у јануару 2008, ствара предуслове за даљи развој сарадње између Србије и Русије у области енергетике. Енергетски споразум има за циљ стварање повољних услова за пројектовање, финансирање, изградњу, реконструкцију и коришћење објеката гасне и нафтне привреде на територији Републике Србије, повећање енергетске сигурности и обезбеђење континуираних испорука гаса и нафте из Руске Федерације, њихов транзит у треће земље, као и производњу нафтних деривата на територији Републике Србије.

Захваљујући споразуму о сарадњи у области нафтне и гасне привреде, Србија би у наредних тридесет година могла имати обезбеђено снабдевање гасом и другим енергентима. Инвестициони радови на територији Републике Србије на изградњи гасовода, подземног складишта гаса и других капацитета омогућују запошљавање радника и повећање производње у неким другим секторима који обезбеђују инпуте за инвестиције у ове инфраструктурне енергетске капацитете. Посредно би се тиме могла повећати производња и у другим гранама, јер се упошљавањем радника повећава платежна моћ становништва и тражња на домаћем тржишту. Након изградње капацитета за транзит гаса, Србија ће се наћи на једној од најважнијих европских „саобраћајница“ енергетске мреже и могла би имати вишеструку корист од ових споразума. Планиране инвестиције у гасни сектор у Србији у наредних пет година износе две милијарде евра. Осим тога, почетком 2013. године очекује се почетак изградње најважнијег пројекта гасне инфраструктуре у Србији – крака међународног гасовода „Јужни ток“.²²

Србија је енергетски сиромашна земља. Резерве квалитетних енергената нафте и гаса су симболичне и чине мање од 1% у укупном билансу резерви Србије, док преосталих 99% чине енергетске резерве угља, у којима доминира нискокалорични угаљ лигнит.

Поред енергетско-ресурсног сиромаштва, биланс Србије указује на тенденцију повећања енергетске зависности, како примарне енергије (нафте, гаса, угља), тако и секундарне (електричне енергије).

Зачеци актуелно руско-српске (у оквиру СФРЈ) енергетске сарадње у нашем региону сежу у совјетски период, у седамдесете године прошлог века, када се одвијала брза и обимна гасификација у

22 Зорана Михајловић Милановић, „Српски енергетски сектор – стање и руско-српски односи“, стр. 155, *Односи Русије и Србије на почетку XXI века*, Жарко Н. Петровић (прир), ИСАК Фонд, Центар за међународне и безбедносне послове, Београд, <http://www.isac-fund.org/download/Odnosi-Rusije-i-Srbije-na-pocetku-XXI-veka.pdf>.; Рапаић Стеван, *Тржиште енергената и ЕУ и тржиште Србије*, Научни рад, новембар 2009. год, Библид., Стр. 2.

СССР-у и државама СЕВ-а. На то је утицао и први нафтни ембарго након арапско-израелског сукоба 1973. и окретање европских потрошача снабдевању нафтом из СССР-а, али и до тада недовољно заступљеном енергенту – гасу. У то време гас је, преко Мађарске, стигао и до Југославије. Распад СССР-а и промене у државама Савета за узајамну економску помоћ неко време зауставиле су ширење гасних послова. Ипак, још 1996. је формирано заједничко руско-српско предузеће „Југоросгас“, а 2006. Србији је понуђено учешће у пројекту „Плани ток II“, који је био претеча сада актуелног пројекта „Јужни ток“.²³

Споразумом о сарадњи у области нафтне и гасне привреде уговорена је реализација три крупна подухвата:

1. изградња на територији Републике Србије деонице гасоводног система у оквиру магистралног гасоводног система из Русије кроз Црно море и територију трећих земаља за транзит и испоруке природног гаса у друге земље Европе;

2. изградња подземног складишта гаса на месту исцрпљеног гасног поља Банатски двор, које се налази 60 километара североисточно од Новог Сада;

3. реконструкција и модернизација технолошког комплекса који припада Акционарском друштву „Нафтна индустрија Србије“.²⁴

Ради изградње гасовода и подземног складишта гаса земље оснивају се одговарајуће компаније. Компаније учесници су испред Руске Федерације Отворено акционарско друштво „Гаспром“, или његова афилирана лица (компаније-кћерке) која оно одреди, а испред Републике Србије Јавно предузеће „Србијагас“.

Подела удела у оснивачком капиталу сваке од компанија извршена је на следећи начин:

руски учесник – најмање 51%;

српски учесник – највише 49%.

И поред неких недостатака за нашу страну у склопљеном Споразуму, очигледне су и предности које он доноси у односу на дотадашње стање и то због:

а) гаса

1. Ниске резерве домаћег гаса (9%, увоз 91%);

2. Неразвијена гасна инфраструктура: постоји један правац до-

23 Рујица Мрдаковић-Цветковић, „Актуелни проблеми економске и енергетске сарадње Србије и Русије“, Економска политика, Нова српска политичка мисао, 2008 – Интернет, www.nspm.rs/ekonomska-politika/aktuelni-problemi-ekonomske-i-energetske-saradnje-srbije-i-rusije.html?alphabet=1; Анталожј Поморцев, „Енергетски споразум Србије и Русије, две стране медаље“, *Односи Русије и Србије на почетку XXI века*, Жарко Н. Петровић (прир) ИСАК Фонд, Центар за међународне и безбедносне послове, Београд, стр. 165, Интернет, <http://www.isac-fund.org/download/Odnosi-Rusije-i-Srbije-na-pocetku-XXI-veka.pdf>.

24 Зорана Михајловић Милановић, „Српски енергетски сектор – стање и руско-српски односи“, стр. 155, *Односи Русије и Србије на почетку XXI века*, Жарко Н. Петровић (прир), ИСАК Фонд, Центар за међународне и безбедносне послове, Београд, <http://www.isac-fund.org/download/Odnosi-Rusije-i-Srbije-na-pocetku-XXI-veka.pdf>; Јокић Ана, *Улога Русије на светском тржишту гаса и нафте*, Мастер рад, Мегатренд Универзитет, Београд, 2013, стр. 78–80.

тока гаса Русија – Украјина – Мађарска (Хоргош) – Србија;

3. Диспропорција у развијености дистрибутивне мреже и степеноу гасификације северног (95%) и централно-јужног дела земље (испод 45%);

4. Нетранспарентна процедура и реализација пројекта гасификације Србије;

5. Набавке гаса вршене преко посредника, а не директно од произвођача;

8. Угрожена енергетска стабилност због (не)оперативности подземног складишта гаса у Банатском Двору.²⁵

б) нафте

1. Резерве сирове нафте процењене на најмање 40-так година (50 милиона тона);

2. Домаћа производња нафте задовољава 20% српске потрошње;

3. Предвиђен раст финалне потрошње нафте за 27%, увоза 15% за период до 2015;

4. Застарела инфраструктура и технологија – посебно у области рафинеријске прераде;

5. Ниска искоришћеност капацитета од рафинеријске прераде од само 46,5%, услед технолошке застарелости (Панчево и Нови Сад);

6. Недовољно инвестирање у домаћа истраживања и производњу нафте;

7. Монопол и фаворизовање државне компаније „НИС“.

После модернизације складишта гаса Банатски Двор, капацитет истог биће 450 милиона кубика гаса, што ће пружити Србији могућност формирања оперативних залиха, за случај прекида дотока гаса током ванредних ситуација. Радни обим складишта износи 10% укупне годишње потрошње гаса у Србији и та количина даје могућност стабилног снабдевања потрошача у одређеном временском року. Очигледно је да ће склапање гасног аранжмана имати неколико позитивних последица за Србију, од којих је прва отварање више хиљада радних места. Укупна финансијска тежина пројеката по изградњи српског дела „Јужног тока“ и складишта гаса процењује се најмање на 2 милијарде евра. С обзиром на то да ће најмање пола извођача радова бити српске фирме, долазимо до претпоставке да ће најмање милијарда евра, током неколико година, бити убризгана директно у српску економију. Руске фирме, које ће радити на подручју Србије, такође ће трошити на њеној територији значајна финансијска средства, а градња гасовода ће захтевати и модернизацију, између осталог, и путне инфраструктуре Србије.

Почетак рада гасовода, планиран до 31 децембра 2015, године, требало је да обезбеди непрекидно снабдевање Србије гасом директно од произвођача, пружајући могућност да се Србија одрекне услуга мађарске компаније „МОЛ“, која транзит руског гаса српској страни наплаћује до 70 милиона долара годишње. Штавише, са поче-

²⁵ „Нафтна индустрија“, Међународни радио Србија, Интернет <http://glassrbije.org/privreda/naftna-industrija>; Драган Петровић, Ана Јокић, *Енергетска политика Русије*, још необјављен рад – рукопис, Београд, 2013.

тком експлоатације гасовода, Србија и сама добија улогу транзитне земље, имајући на уму да властите потребе Србије не прелазе границу од 3 милијарде кубика гаса годишње. Транзит гаса потрошачима у ЕУ и региону би могао доносити буџету Србије до 200 милиона евра годишње. Руски гас би могао одиграти подстицајну улогу за српску индустрију, чији је развој био успорен због недостатка енергената. Додатни импулс добиће и пројекат развоја гасне мреже у централној и јужној Србији, што ће се позитивно одразити на животни стандард локалног становништва.²⁶

Предвиђања су да би капацитет подземног складишта на гасном пољу Итебеј у Банату откривеног још 1949. године могло бити знатно веће од милијарду кубика. Извесно је да би и на тој локацији могао да се изгради додатни резервоар, који би, у великој мери, покривао не само домаће потребе, већ би се гас и продавао онима којима недостаје. Лежиште Острово је откривено почетком 2000. године. Испитивања су показала да је у питању локалитет који располаже капацитетима за експлоатацију у наредних дванаест година. Систем гасних складишта, међутим, вреди градити само ако ће се он користити у спрези са најављеним гасоводом „Јужни ток“.

Специфичност географског положаја Србије је што у суседству има чак осам земаља са којима има добру енергетску инфраструктурну везу и интерконекцију у сфери електромреже. Те земље су директно заинтересоване и за гасну интерконекцију. Започета је сарадња са Бугарском на изградњи гасовода Ниш – Димитровград – Софија, укупне дужине 120 километра, а вредност инвестиције са обе стране је 120 милиона евра. Планирана је интерконекција са Румунијом, на релацији Мокрин–Арад у дужини од 76 километара. Изградњом те деонице значајно би се растеретио основни магистрални правац Хоргош–Батајница. Такође је планирана интерконекција са Хрватском, Црном Гором и Македонијом. Директна интерконекција на магистрални гасовод „Јужни ток“ биће реализована са Босном и Херцеговином, посебно са Републиком Српском, капацитета 1,2 милијарде кубних метара гаса. Укупна вредност инветсиције је 35 милиона евра. У циљу максималне искоришћености гасовода „Јужни ток“ кроз Србију, већ се ушло у разговоре са стратешким партнером „Гасопром“ и за отварање по једне интерконекције са Македонијом и Црном Гором, као и Албанијом.²⁷

Дана 24. децембра 2008. године у Москви, Влада Србије и „Гаспром“ потписали су уговор о продаји „Нафтне индустрије Србије“ („НИС“) руској државној компанији „Гаспром њефт“ за 400 милиона евра и документе о изградњи гасовода „Јужни ток“ и складишта гаса Банатски двор. Према Уговору о продаји „НИС-а“, који је потписан, „Гаспром њефт“ има обавезу да у „НИС“ уложи најмање

26 „Нафтна индустрија“, Међународни радио Србија, Интернет <http://glassrbije.org/privreda/naftna-industrija>; Јокић Ана, *Улога Русије на светском тржишту гаса и нафте*, Мастер рад, Мегатренд Универзитет, Београд, 2013, стр. 86–90.

27 „Нафтна индустрија“, Међународни радио Србија, Интернет <http://glassrbije.org/privreda/naftna-industrija>.

547 милиона евра, а продајна цена за 51% српске нафтне индустрије је 400 милиона евра. У оквиру међудржавног споразума између Русије и Србије, 2009. године, руска компанија „Гаспром њефт“ преузима 51% акција „НИС-а“. Продаја контролног пакета акција иностраном партнеру, реализована је у оквиру процеса приватизације државних компанија у Србији.

Компанија „Гаспром“ једна је од водећих светских снабдевача гасом. У Европи се континуирано повећава дневна потрошња природног гаса, који стиже из Русије, што омогућава тој компанији да остварује велику зараду од извоза. Профит „Гаспрома“ у 2011. години је за 40 % већи него у 2010. години, а нето добици премашују две хиљаде милијарди долара. „Гаспром“ планира да до 2030. године контролише 14% светског тржишта течног природног гаса и то путем повећања капацитета на руском Далеком истоку, повећања производње у оквиру пројекта „Сахалин-2“ и изградње новог погона за производњу на Далеком истоку. Разлог је што Сингапур, Тајланд, Вијетнам, као и земље Латинске Америке и Блиског истока већ почињу да се преоријентишу на течни природни гас и планирају изградњу постројења за производњу тог гаса.

Прерада:

У рафинеријама у Панчеву и Новом Саду производи се спектар нафтних деривата – од моторних бензина и дизел-горива, до мазива и сировина за петрохемијску индустрију. Максималан годишњи капацитет обе рафинерије је 7,3 милиона тона сирове нафте. Завршена је модернизација „Рафинерије нафте Панчево“ вредна 500 милиона евра. Највећи објекат програма модернизације је изградња комплекса хидрокрекинга и хидрообrade који ће омогућити „НИС-у“ да у потпуности пређе на производњу моторних бензина и евродизела према стандардима ЕУ. Године 2009. „НИС“ је почео производњу евродизела, а 2010. године укинута је производња оловног бензина и покренута производња евробензина. Усклађивање са европским стандардима квалитета и престанак производње оловних бензина, производња евродизела и евробензина са садржајем сумпора до 10 ппм, што одговара еколошким захтевима Европске уније и Србије.²⁸

Промет:

На територији Србије „НИС“ се бави veleпродајом нафтних деривата, а поседује и око 480 бензинских станица, као и мрежу складишта. Пружа услуге снабдевања авиона горивом на аеродромима у Београду и Нишу, као и бродова на реци Дунав. У 2010. години модернизован је већи број бензинских станица широм Србије. НИС извози у земље Европске уније, као и у суседне земље у региону.²⁹

28 www.nis.rs

29 Драган Петровић, Ана Јокић, *Енергетска политика Русије*, још необјављен рад – рукопис, Београд, 2013.

„ЈУЖНИ ТОК“ КАО ПРОЈЕКАТ ТРАНСПОРТА РУСКИХ ЕНЕРГЕНАТА ПРЕКО БАЛКАНА НИЈЕ УГАШЕН?!

Став Русије, односно Путинова изјава приликом посете Турској 1. децембра 2014, да се због затезања односа према „Јужном току“, од стране Бугарске, али и централа ЕУ, неће реализовати овај пројекат, треба дубље посматрати у датим околностима. Вероватно да то свакако неће значити потпуно одустајање од пројекта „Јужни ток“, већ указивањем међународној јавности на тешкоће које су у његовој реализацији искреле, и ко је одговоран за те тешкоће.

Уколико обратимо пажњу на ове последње изјаве Путина и руског државног врха, али и „Гаспрома“, можемо закључити три ствари. Прво, Русија која је наишла на одређене тешкоће у реализацији већ уговореног „Јужног тока“, указује да су те тешкоће нова бугарска власт, настала преко исфорсираних ванвредних парламентарних избора, настали услед притисака неких западних центара моћи, да се „реализација ’Јужног тока’ усклади са Трећим енергетским пакетом“. У питању су, дакле, и извесни западни центри моћи, поред нове бугарске власти.

Међутим, треба обратити пажњу и на то да је овом приликом руска страна обелоданила два важна момента. Прво, да ће се постојећи цевовод „Плави ток“ који иде за Турску проширити и повећати свој капацитет. Друго, да ће бити у договору са Турском и Грчком изграђен нови цевовод од Русије преко ове две земље, дакле, преко Турске до Грчке. Ово су врло важни геостратешки моменти. Чини ми се, да Русија у овом случају за реализацију велике шаховске фигуре краљице („Јужни ток“) указује на тешкоће приликом његове реализације, оцењује јасно међународној јавности кривце за то, а онда наговештава узимање две важне фигуре: проширења „Плавог тока“ (пешак) и изградњу новог цевовода преко Турске до Грчке (лауфер, са перспективом вредности топа). Најважније при томе, остаје у будућности могућност да Русија покуша реализацију „Јужног тока“, у предвиђеном или модификованом облику. Што се тиче овог наговештеног цевовода преко Турске до Грчке, он се са једне стране може сматрати као дефинитивно снабдевање грчких потреба за гасом; потом као дестинација одакле се може транспортовати на различите начине даље у Европу, рецимо краком за Италију и сл.; могућношћу да се можда у крајњој линији, преко Македоније и Србије заврши „Јужни ток“ у алтернативној путањи, о чему је већ недавно калкулисано, уколико се заиста Бугарска покаже као непопустљива.

Заправо, ово је и један додатан притисак на владајуће центре моћи у Бугарској, који су сада дошли на власт уз помоћ западне подршке, али и на друге сличне режиме и прозападне центре моћи на Балкану и читавој траси планираног „Јужног тока“. Јасно је да су они својом подређеном политиком у односу на глобалистичке центре моћи дошли на власт у тим земљама, али и да је тас биланса који су остварили на власти до сада врло напрегнут, и незадовољство грађана неолибералном економијом која фаворизује стране интересе и танак слој тајкуна и компрадора, при крају. Овим се даје значајан тег подршке оним политичким снагама у тим земљама, али и читавој Европи, које

се критички односе према глобалистичким и атлантистичким центрима моћи, јер је потпуно јасно да је интерес самих земаља ЕУ и практично свих европских земаља у неспутаној привредној и широкој сарадњи са Русијом. Ово ће нарочито имати одјека међу политичком и друштвеном елитом земаља тзв. Старе Европе, које имају стратешке интересе сарадње са Русијом првог реда, и њима ће бити јасно да са једне стране са Москвом неће моћи да говоре језиком уцена и егоизма, ако желе да се ти односи иоле реализују у односу на стратешке могућности и евидентне међусобне интересе. Постаће јасно да је цена подређеног односа према Вашингтону све већа, и да САД, паралелно са све мањим могућностима услед сопственог економског и другог слабљења, да суштински нешто пружају европским земљама, заправо све више одузимају својим сталним затезањем ситуације у свету и уценама и све нереалнијим захтевима које испостављају европској породици народа, сада и у њиховом исфорсираном сукобу са Русијом.

Да не говоримо о русофилским осећањима највећег дела бугарске популације. У том правцу ће тамошњи притисак на актуелне власти у правцу олакшавања околности за започињање изградње цевовода постати врло снажан. Треба посебно нагласити да заправо ни Бугарска, а ни Брисел, да не говоримо о силама заинтересованим тзв. Старе Европе и других земаља заинтересованим за цевовод, нису на становишту да не треба градити већ уговорени капитални пројекат, већ заправо траже одређене уступке у том правцу од стране Москве.

У том правцу изјаве Путина и руског руководства о одустајању од „Јужног тока“ услед новонасталих проблема које праве нова бугарска власт и бриселске технократе, заправо треба посматрати у ширем контексту укупних америчко-руских супротности, и никако не треба посматрати и као дефинитивно одустајање руске стране у реализацији система цевовода преко Југоистока. Заправо, вероватно је да ће њихова изградња бити настављена у неком од облика, и да ће „Јужни ток“, или прецизније цевоводи преко јужног или југоисточног правца од Русије за овај и средишњи део Европе у овој или оној форми бити изграђен.

ЛИТЕРАТУРА

Выстраивая добрососедство, Россия на пространствах Европы. Ассоциация Европейских исследований. Институт Европы. Российской Академии наук. Москва, 2013.

Гајић, Александар. *Нова велика игра.* НСПМ. Београд, 2009.

Головкин М. *Варианты. Развития экономики в зависимости от цены на нефть.* Москва, 2007. год. *Energy strategy of Russia for the period up to 2030.* Moscow, 2010.

Зигар, Михаил и Пањушкин, Валериј. *Газпром, ново руско оружје.* Виндикта. Београд, 2010.

Јокић, Ана *Улога Русије на светском тржишту гаса и нафте.* Мастер рад. Мегатренд Универзитет. Београд, 2013.

- Масленченков, Ю. С., Тронин Ю.Н. *Финансово-промышленная корпорация России* – Москва. изд. Дека, 2003.
- Муслимов Х. Ф.М.Хайретдинов. *Труды научно-практической конференции*. Нефть, газ Казань. изд. Экоцентр, 2004.
- Петровић, Драган. *Русија на почетку XXI века- геополитичка анализа*. Прометеј. Нови Сад и Институт за политичке студије Београд. Нови Сад, 2007.
- Петровић, Драган. *Геополитика постсовјетског простора*. Прометеј. Нови Сад и Институт за међународну политику и привреду Београд. Нови Сад, 2007.
- Петровић, Драган и Николић, Горан. *Геополитика савремене Украјине*. Институт за међународну политику и привреду. Београд, 2009.
- Петровић, Драган. *Ка мултиполарном светском поретку*. Пешић и синови. Центар за развој међународне сарадње. Београд, 2010.
- Поповић, Ненад и Јаск, Ондреј. *Спољнотрговински односи и перспективе привредне сарадње Руске Федерације и Републике Србије*. Привредна комора. Београд, 2011.
- Rousset Marc. *La nouvelle Europe: Paris-Berlin-Moscou*. Le continent paneuropéen face au choc des civilisations. P Godefrou de Bouillon. Paris, 2009.
- Thierry de Montbrial. *Quinze ans qui bouleverserent le monde, de Berlin à Bagdad*. Dunod. Paris, 2003.
- Шагиев Р. *Нефтегазовые компании*. изд. Нефтяное хозяйство. Москва, 2006. год.
- Гајић, Саша. „Србија на бранику Јужног тока“. *Геополитички и енергетски фактори безбедности Балкана*. Центар за развој међународне сарадње. Београд, 2010.
- Энергетическая стратегия России Vlada Rusije br. 1715-p od 13. 09. 2009. International Energy Outlook 2009. DOE/EIA Washington, DC, 2009; International Energy Agency, Paris, 2009;
- Конова, Марианна. „Южный поток и Набукко – проекты-соперники или попытка диверсификации газовых поставок?“. *Выстраивая добрососедство, Россия на пространствах Европы*. Ассоциация Европейских исследований. Институт Европы. Российской Академии наук. Москва, (2013): 146–154.
- Константин, Симонов. „Руски енергетски интереси у Југоисточној Европи“. *Односи Русије и Србије на почетку XXI века*. Жарко Н. међународне и безбедносне послове. Београд. Интернет, <http://gond.org/download/Odnosi-Rusije-i-Srbije-na-pocetku-XXI-veka.pdf>;
- Марковић, Драган. Процена и енергетска ефикасност. Универзитет Сингидунум. Београд, 2010.
- Михајловић Милановић, Зорана. „Српски енергетски сектор – стање и руско-српски односи“, *Односи Русије и Србије на почетку XXI века*, Жарко Н. Петровић (прир), ИСАК Фонд, Центар за међународне и

- безбедносне послове, Београд :155 <http://www.isac-fund.org/download/Odnosi-Rusije-i-Srbije-na-pocetku-XXI-veka.pdf>;
- Мрдаковић Цветковић, Ружица. „Актуелни проблеми економске и енергетске сарадње Србије и Русије“. Економска политика. Нова српска политичка мисао. 2008 – Интернет, www.nspm.rs/ekonomskapolitika/aktuelni-problemi-ekonomske-i-energetske-saradnje-srbije-i-rusije.html?alphabet=1;
- Назип, Байков. „Нефть и газ в мире. Год 2030“. Международная жизнь. Москва, н. 4, 2010:117–130.
- Петровић, Драган. „Россия и Балканы – историческое наследие и современные отношения“. в *Выстраивая добрососедство, Россия на пространствах Европы*. Ассоциация Европейских исследований. Институт Европы. Российской Академии наук. Москва, 2013:119–132.
- Поморцев, Анатолиј. „Енергетски споразум Србије и Русије, две стране медале“. *Односи Русије и Србије на почетку XXI века*. Жарко Н. Петровић (прир) ИСАК Фонд, Центар за међународне и безбедносне послове. Београд: 165. Интернет, <http://www.isacgond.org/download/Odnosi-Rusije-i-Srbije-na-pocetku-XXI-veka.pdf>.
- Симурдић, Милан. „Руска енергетска политика и Балкан“. *Односи Русије и Србије на почетку XXI века*. Жарко Н. Петровић (прир) ИСАК Фонд, Центар за међународне и безбедносне послове. Београд: 149. Интернет, <http://www.isac-gond.org/download/Odnosi-Rusije-i-Srbije-na-pocetku-XXI-veka.pdf>.
- Woehrel, Steven. *Russian Energy Policy Toward Neighboring Countries*. European Affairs. September 2, 2009.
- World Energy Outlook. International Energy Agency. Paris, 2009.

Dragan Petrović

SITUATION AND PROSPECTS (FROM THE POINT OF INTEREST SERBIAN) PROJECT „SOUTH STREAM“

Summary: The paper analyzes the energy cooperation between Russia and Serbia, with special emphasis on „South Stream“. Descriptive treated overall Russian energy policy in the Balkans. Since the collapse of the Soviet Union, Russia has maintained two elements superpower, namely the nuclear weapon and energy forces. In the last decade and a half, since coming to power of Vladimir Putin, Russia is in constant economic and political ascent. Traditionally friendly relations between Serbia and Russia have their own extra power just in economic cooperation, particularly energy. Expanding the pipeline system of Russia to Southeast Europe is a necessity, regardless of whether or not to build the South Stream project „, «or will it be realized in other ways.

Keywords: Energy policy of Russia; Balkan; Serbian-Russian relations; „South Stream“;

ПРЕОБЛИКОВАЊЕ СФЕРА ЕКОНОМСКОГ, ДРЖАВНОГ И РЕГИОНАЛНОГ УТИЦАЈА НА БАЛКАНУ

Резиме: У раду се указује на преображај досадашњег тренда доминантних сфера утицаја у региону Балкана, а посебно на територијалном простору Србије и цјелине Српских земаља. Посматрају се економски и шири државни и регионални аспекти. Јачаће зона утицаја Русије.

Кључне ријечи: Русија, Исток, Балкан, Србија, економија, државе, региони, узроци, промјене.

ПРЕТХОДНА ОПШТА РАЗМАТРАЊА

Предмет, домет, циљ и сврха рада јесте указивање на преображаје, трансформације и промјене у досадашњем току економских и, на овој основи, ширих државних и друштвених кретања, на Балкану и шире. Прецизније, у погледу просторне димензије посматра се посебно Балкан и Србија и српске земље у цјелини, повезано са вјековном, историјском и традиционалном улогом Русије на овим просторима. У домену временске одреднице имају се у виду токови: 1. прошлости; 2. садашњости; 3. будућности, као и њихова повезаност. На простору Балкана догодиле су се сурове, тешке дезинтеграције, ратна разарања и пустошења.

У литератури, приказима се истиче досадашња и већ пролазећа полумиленијумска доминација запада и западне цивилизације у свјетским релацијама. Доминација моћи поступно и неумитно помјера се Истоку и источној цивилизацији. Русија постаје велика свјетска: а) економска, б) политичка; в) војна сила. Кина избија на прво мјесто у свијету по укупној економској снази која је (са материјалног и осталог аспекта посматрања) подлога шире државне и друштвене моћи. Јапан је постигао огромне економске и посебно индустријске успјехе и др. Духовност је снажани стимулативни фактор научно-техничког прогреса, напретка.

Српске земље, у цјелини, пролазе кроз тежак период у својој историји, имајући у виду и претходне, трагичне, наметнуте догађаје и кретања, крајем прошлог вијека и нестајање и разбијање бивше југословенске државе. Ово је, посљедично, услиједило након распар-

¹ slobodan.bracanovic@pr.ac.rs

чавања великог СССР-а. Балкан је био средиште крвавог вјерског, етничког и грађанског рата. Ови догађаји били су тешко предвидиви или непредвидиви, а изазвани су рушилачким ударима запада. На западу, идеолошки, говори се о „источним „варварима“, „злочинцима“ и „нижој раси“. Ово је посљедица и израз све оштријих, сложенијих, кристалисанијих и многобројнијих противрјечности, конфликтности, несклада и диспропорција, наравнотежа и дебаланса у свијету, између држава, народа и нација, „раса“, јаких и слабих, богатих и сиромашних, развијених и наразвијених, селективне и пристрасне примјене „слободе, права, и демократије“ и др. Антихришћанске групе и групације сукобљавају се посебно са Источним православљем, гдје су им посебно „трн у оку“ Русија и Србија. Балканско полуострво увијек је било историјско експлозивно „буре барута“. Повезано са овим, постоје различите актуелне и акутне државне, територијалне, геополитичке и духовне дилеме, размимоилажења, дивергентни циљеви, стремљења и интереси. По макијавелизму, „интерес је покретачка снага историје“. Доктрине марксизма и либерализма, или новог неолиберализма посебно остављају трагове у прошлости и садашњости, са својим погубним, разорним и далекосежним посљедицама. Двадесети вијек обиљежје је безбожности (атеизма), са националним и државним противрјечностима, конфликтима, сукобима и крвавим ратовима, посебно свјетских размјера, у којим се ми, Срби, сатанизујемо и приказујемо као наводни изазивачи у новом, западном, прекрајању токова свјетске историје.

У раду је тежиште економска проблематика, која је повезана и са ширим видицима. Примјењују се верификовани методи: дедуктивне и индуктивне, прогресивне, регресивне и комбиноване, историјске, филозофске, логичне, компаративне и остале анализе (Стојадиновић, 2003: 139-253).

БЛИЖЕ ЕКОНОМСКО-ДРЖАВНЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ

Историјски посматрано, са свјетске географске карте (1991. год.) непредвиђено и трагично нестао је велики СССР, као једна од највећих, свјетских сила и поред огромних расположивих: а) природних; б) материјално-техничких; в) кадровских; г) војних, конвенционалних, нуклеарних и свих осталих потенцијала. Тешко је поремећено и изгубљено је раније успостављено неопходно стање ка равнотежи односа снага у свијету. Посљедично, бивша југословенска држава од стране запада, тј. римокатоличке цркве Ватикана, Њемачке и САД-а (почетком 90-их година) раскомадана је, распарчана и разбијена.

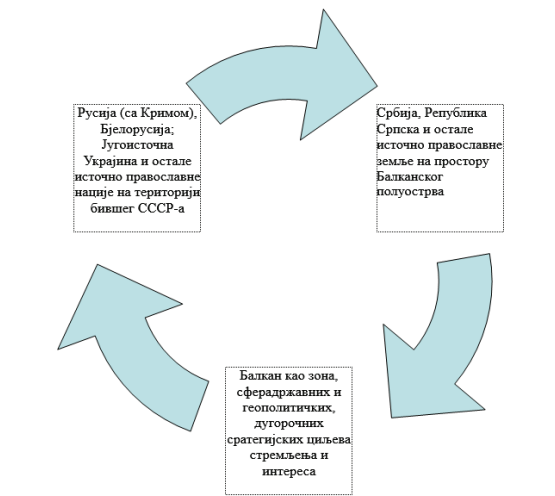
Са теоретског аспекта (земаљска) држава представља укупност механизма, институција, инструмената, административно-политичких, управљачких, извршних и других органа, са апаратом физичке и остале принуде. Као административни апарат није идеална, савршена. Ближи и конкретнији је појам отаџбина. Прецизније, отаџбина нам је дата као Божји дар, у циљу и сврху континуираног историјског

националног битисања на својим (а не туђим) просторима. Успони и падови, као и стања стагнације, неминовни су у овом земаљском животу. Заборављање отаџбине у обухватима државе узроковало је националне и државне катастрофе. Губио се народни и национални дух и издавала своја отаџбина. Народни, или конкретније, национални дух сачињава идејну, идеолошку и моралну снагу и моћ државе, која је неупоредиво јача од конкретне, непосредне, физичке и материјално јачине (Нарочницка, 1999: 323–343).

У историји, комунисти, бољшевици у Русији, покушали су уништити, ликвидирати хиљадугодишњу руску историју (до 1917. године). У Великом отаџбинском рату (1941–1945. год.), међутим, обновљен је, удахнут темељни дух националног јединства. Исто тако, нови „бољшевици и либерали“ покушали су укинути руску (од 1917. год.), као и српску историју (од 1945. год.). На рушевинама претходних држава, СССР-а и СФРЈ, сада се формирају мегаломански, непријатељски, католичко-исламски и др. геополитички пројекти, који покушавају да Русе и Србе распарчају и раскомадају, одузму им улогу субјекта свјетске историје и додијеле им улогу пониженог и пуког објекта. Постоје и настојања „жртвовања“ своје отаџбине у интересима туђих, универзалистичких, глобалистичких, посебно западних програма и пројеката. Разбијене су илузије и заблуде о западним пријатељима и савезницима.

На почетку трећег миленијума нужно је да се учимо на догађајима, процесима, као и грешкама: а) ближе и даље историјске прошлости; б) као поукама за садашњост, и в) оријентирима ка долазећој, ближој и удаљенијој будућности временског хоризонта. Међутим, нажалост, много пута смо доказано поновили исте или сличне историјске грешке и показали недопустиву, несхватљиву и погубно посљедичну наивност са великим жртвама у критичним и најтежим временским периодима историјских раскршћа. На грешкама се учи.

Слика 1. Историјско-традиционална, духовна и друга повезаност Источног православља:

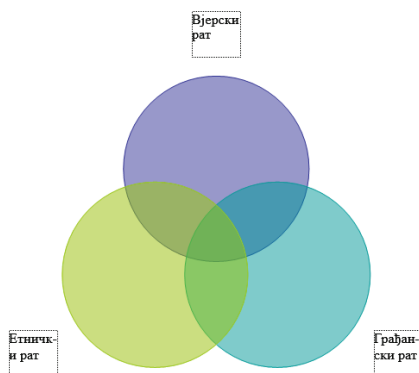
Национални интереси теже да се препусте забраву, јер ми, Срби, у приличној мјери склони смо гријеху потпуног или дјелимичног и историјског заборава. Ово је био и разлог кобног, погубног понављања многих историјских грешака са огромним људским губицима.

На тзв. „глобалној“ сцени појављују се „нова мишљења, идеје и прогресивни реформаторски трендови“ утемељени на глобалистичким, империјалним, освајачким и хегемонистичким категоријама као „владавине људских, демократских слобода и права“ и сл.

Римокатоличка црква, Ватикан и запад, посебно САД и Њемачка, и у скорој историји и данас показују своју разбијачку улогу у крвавим догађајима на просторима раздробљене бивше државе Југославије. Запад нас Србе дугорочно стратегијски и краткорочно тактички, сабија у геополитичке зоне, са прецизно нацртаним контурним обрисима: 1. Југославија је неповратно избрисана са географске карте Европе и свијета; 2. трасира се „зелена“, исламистичка трансферзала, коридор, преко подручја Балканског полуострва; 3. Срби се сатанишу, парцелишу и прогоне и са свог територијалног копно и од излаза на појас морског простора; 4. Источни православци (Словени) покушавају се фрагментисати, раздробити и уништити у новом налету исламистичко-фундаменталистичког и нарочито израженог турског таласа и др. Српска земља била је прва на разорном и рушилачком удару (бомбама, ракетама, „забрањеним“ радиоактивним оружјем и др.) у већ програмираном походу на Исток.

На примјеру Русије (фактичке насљеднице бившег СССР-а) трасирају се (старе) и нове контуре. У овим диметима релевантна је дугорочна политика, стратегија и план: линија, лук, кордон Балтичко-црноморске уније, одвајање од Црног мора и (ранијег) византијског подручја турско-исламистичким појасом до Кине, који пролазом преко Кавказа, Поволожја и Татарстана цијепа Русију од Каспијског басена и ослањајући се на Урал, отцјепљујући Московску област од Сибира и Далеког Истока и др. (Нарочница, 1999: 325). Имам у виду раније историјске пројекте (Наполеона и Хитлера). Циљ је преузимање огромних руских природних богатстава. У бившој држави СФР Југославији, након њеног рушења и разбијања, избио је најсуровији рат.

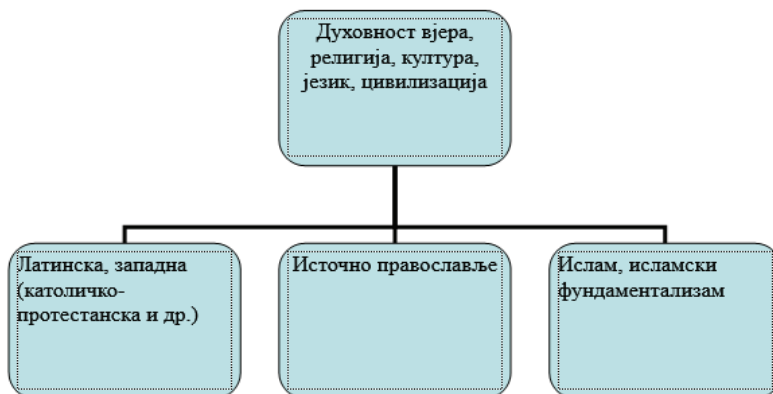
Слика 2. Суштинске детерминанте рата на територији, сада бивше југословенске државе:

На западу трагични догађаји крајем претходног вијека (1991–2000. год.) означавају се као „освета за комунизам и његова зла и освајачке претензије“. Али ово је лицемјерност и цинично камуфлирано понашање запада. Комунизам је био једна од: општих и посебних теорија, доктрина, идеја и идеологија, филозофија, социологија, као и економско учење; механизам и инструментаријум и др. одређеног слоја друштва. Маркс је западни теоретичар који није нарочито стран западу, укључујући и његовог сарадника и помагача Енгелса. Марксистичко учење у Русији реализовао је умјешни и вјешти тактичар и оперативац Лењин.

Поред овог посебно српска и руска источна православна историја, западном и исламистичком доктрином, покушава се омаловажити, понизити, фалсификовати, поништити и уништити; уколико није могуће физичким средствима, тада другим расположивим, политичко-дипломатско-пропагандним методама и прикладним начинима и моделима. Стреми се разарању и дробљењу (сегментацији) источних православца, првенствено Срба и Руса. Промовишу се глобалне универзалистичке теорије, идеје и идеологије САД о „свјетској доминацији рада“, „глобалном дому“, „једнаком, праведном, демократском и хуманом свијету и владавини људских слобода и права“ и др. Супротстављање овим идејама водиљама и идеалима проглашава се за „тоталитаризам, хегемонизам, нацифашизам“. Формира се Сјевероатланска војно-политичка алијанса на Балканским границима, али све ближе и руским границама. Ранија противтежа је нестала (Варшавски уговор). На Балкану (и поствизантијском регионалном простору) сударају се суштински различите вјере и цивилизације: а) источна православна; б) западна латинска; в) исламско-фундаментална.

Слика 3. Сукоби разних вјера, култура и цивилизација на поствизантијским просторима:

Берлинским конгресом (послије руско-турског рата 1876–1878. год.), са кључном великом улогом и људским и осталим жртвама Русије, остварена је државна независност балканских православних народа. Међутим, глобални стратегијски циљ западних држава у прошлости, садашњости и будућности јесте спрјечавање да се у стратегијском средоземном појасу обликује снажна српска православна др-

жава са сасвим независним националним и државним духом. Робовали смо укоријењеним и прошлим заблудама „западног савезништва“.

Србе и Русе повезује иста, или слична, историјска судбина. Покушава се од стране запада, идејно и идеолошки, доктринарно растакати и еродирати историјска и национална држава и постићи денационализација, под привидом и маском лажне и обмањивачке „великодржавности“. Западна стратегија обухвата просторе и републике које су се насилно и у крви отцијепиле и никада историјски фактички нијесу имале своју државу (нпр. Словенија, Хрватска и др.). Истовремено, исходишним источно православним народима или прецизније нацијама, Србима и Русима, одриче се право на формирање сопствене и јединствене државе.

Крајем прошлог вијека на Балкану и развалинама разрушене, унутрашњим и повезаним спољним фактором, бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ), државе значајне у европским размјерама, настао је сукоб, конфликт и рат, који није непосредно и (или) посредно, угрожавао ни једну од западних земаља. Против нас, Срба, под маском, плаштом, површинском, видљивом појавом помоћи, подршке и миротворства и покровитељством свјетског жандара и судије САД дигао се (у незапамћеној хајци) читави запад. Исламски свијет солидарисао се и подржао босанске муслимане. Овдје је ријеч о исходишним, најдубљим противрјечностима, нескладима и диспропорцијама, „трењу“, конфликтностима у државним, територијалним, идејним и идеолошким и геополитичким стремљењима, а не о формалним и формалистичким, војно-политичким савезима, групацијама и интеграцијама. Коришћена су и многа маркетиншка средства, масовне медијске пропаганде.

Слика 4. Међузависне, међуусловљене и међуузрочне релације „новог свјетског поредака“

Ми, Срби, пропагандно смо проглашени за „злочинце“ и маркетишки лажно сатанизовани као наводни „зликочачки, геноцидни народ“ и понижавани као „нижа раса“. Логично, нација, као укупност духовних, историјских, традиционалних, територијалних, економских, културних, језичких и др. одредница не идентификује са појмом, углавном, просторне, физичке, физиолошке и поријеклом, „расе“. На бази повезаних хегемонистичких; католичко-протестантских и исламистичких фундаменталистичких узрока, мотива и разлога: а) дугорочно, перспективно, стратешки, и б) краткорочнијом текућом, оперативном тактиком; ми, Срби, треба да нестане са својих историјских, традиционалних, вјековних (а не туђих, освојених и окупираних) територијалних простора, рејона и огњишта. Код нас, источних православних хришћана, постоји морална (етичка) детерминантна одредница ка жртвовању и саможртвовању. Запад је лицејерно, вјешто и умјешно, користио и експлоатисао ова карактерна национална обиљежја, посебно код Срба и Руса (Нарочница, 1999: 326). Ово су одреднице два свијета. Фаворизује се у сржи прагматична, утилитаристичка, хедонистичка доктрина, пракса.

Са филозофског становишта (тј. у складу са најопштијом науком о основама људског постојања) ниједан агресор не успијева, посматрано у дугом временском хоризонту. Сва земаљска царства пропала су и нестала, како се стално доказује у свој историји цивилизације.

Слика 5. Измијењени, преображени процеси и тенденције нове регионализације свијета:

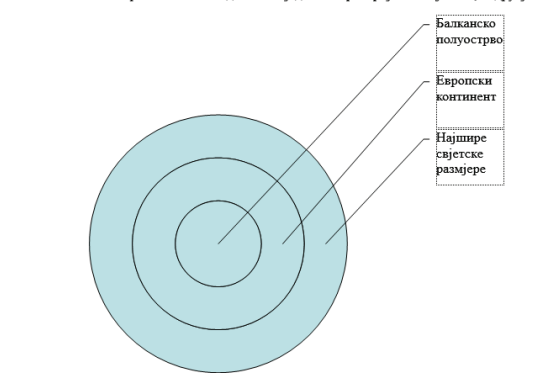
Кроз посебну призму, сочиво, од стране запада посматрају се и појавно подржавају код нас либералне и неолибералне (про)западне структуре. У овим унутрашњим елементима запад проналази ослонце свог политичког и осталог дјеловања, који се користе према потреби.

Одредбе и норме међународног права не важе за Србе, прецизније, према нама Србима, примјењује се „право силе и принуде“. Али „коме закон лежи у топузу / трагови му смрде нечовјештвом“, каже српски мислилац, филозоф, пјесник, владар и светитељ Његош. Постоје двоструки или вишеструки „критеријуми, мјерила, нормативи и стандарди“. Ово се практично непосредно и јасно доказало, првенствено у рушењу великог СССР-а, а убрзо и СФР Југославије. Успјешно је креиран, подржан, финансиран и примијењен западни, насилни, хегемонистички, разбијачки, тзв. „демократски, хумани и слободољубиви“ сценарио.

Територијални интегритет и суверенитет укупности, цјелине, бивше државе СССР-а и СФР Југославије, а не појединих њених дјелова, република, гарантовале су формалистички све државе чланице (нпр. оснивачи Уједињених нација, потписнице тзв. „Хелсиншке повеље“ и др.). У овом примјеру остварена је одредница и начело о мирној трансформацији граница. Али на супротној страни постигнуто је да друге територије (на пример, Украјине, Грузије, Молдавије, Словеније, Хрватске, Босне и Херцеговине, Македоније, Црне Горе и др.) не примјењују суштинске преображаје. Унутрашње административне границе проглашене су за међународне, неприкосновене и овдје је и испоштовано правило неповредивости граница. Критеријуми и мјерила која се не примјењују у свим случајевима, већ само у појединим ситуацијама када одговарају циљевима и интересима неке (сјевероатланске) стране и групације не могу представљати објективне критеријуме и мјерила. Административне, вјештачке (бивше југословенске тзв. „авнојевске“) границе постале су границе крви и рата. Ове унутрашње границе у Југославији вјештачки је цртао према политичким интересима тадашњи тоталитарни и комунистички режим са бившим предсједником Државе (Нарочница, 1999: 326-327).

Регионе, субрегионе, рејоне, просторе посматрамо у систему концентричних кругова.

Слика 6. Ужи и шири аспекти сагледавања појединих територијалних цјелина, подручја:

Запад примјењује крајње либералну, или неолибералну, али и селективну концепцију демократских права човјека на живот и егзистенцију. Одбрана територијалног суверенитета, независности и интегритета државе оружаном силом или нужност војног, оружаног ослобађања својих окупираних територија у периоду рата доводи се под „демократску“ сумњу и недопустивост, наглашено, само за поједине народе и нације, државе. САД и НАТО пакт у војни конфликт на територији бивше Југославије ступили су на страну хрватско-ушастих и муслиманско-исламистичких групација. Остварен је глобални тероризам грандиозног обима, како је било и нпр. бомбардовање Ирака, затим ратни конфликти у Либији, Сирији и др. Принцип мијешања (а не „немијешања“) у ствари слабијих долази до пуног изражаја. Кристалише се право јачег, силе. Моћни и изазивају конфликтности у свијету.

Исламски фундаментализам ствара нове покретачке силе и освајачке претензије на плановима ерозије Русије и Србије. Русија је најјачи и најважнији геополитички и историјски субјект у региону Евроазије. Реализује се геополитичка идеја, формирања појаса „исламског лука од Јадранског мора до великог кинеског зида“. Или, на другој страни, обликује се и кристалише будућа дугорочна стратегија постајања „Црноморско-кавказско-каспијског лука“.

Предстоји бескомпромисна борба за расподјелу и прерасподјелу огромног пространства и територијално највеће свјетске државе, бившег СССР-а. На Балканском полуострву, по схватањима западних држава, преко ријеке Дрине, протежу се границе два свијета. Исто тако угрожен је војностратегијски биланс и баланс у Средоземљу, као и сви субјекти са Кавказа и иза овог, планинског простора, оријентисани ка матици, Русији (Нарочница, 1999: 327).

Турска никада није напустила идеју водилу историјског осветништва, које је базна подлога турског политичког и државног мишљења, идеја и идеологија. Турске политичке организације (нпр. из Истанбула) објавиле су географске карте на којима су Новорусија, Кавказ, Крим, Грузија, Јерменија, половина простора Балканског полуострва укључени у територију Турске. Од Турског простора у правцу Поволожја постоје циљни стратешки дугорочни исламистички фундаменталистички оријентир. Турска је, на пример, извршила окупацију грчке територије, Кипра (1974. год) са економском, политичком и војном помоћи Сјевроатланске алијансе, чија је Турска и чланица. Турски добровољци учествовали су у рату у бившој Босни и Херцеговини на страни босанских муслимана. Турска охрабрује пропагандом шиптарске сепаратисте на српском Косову и Метохији, као и српској Македонији.

На путу запада сада се налазе: Украјина, Бјелорусија и остали посебно источни православни простори бившег СССР-а. Већ је распарчана заједничка и јединствена српска држава и одвајањем Македоније, а затим Србије и Црне Горе. Лењинистички принципи су остварени: „права народа на самоопредјелјење до отцјепљења“ и уграђивања националне политике у основе држава и подјела држава без којих не

би постојале многе новоформиране државе, које никада историјски нијесу постојале, као нпр. Словенија и Хрватска. Основни конститутивни народи бивших држава СССР-а и Југославије, Руси и Срби, на мети су агресије и денационализације (Нарочница, 1999: 327–330). Након Србије на пројектованом удару налази се сама Русија.

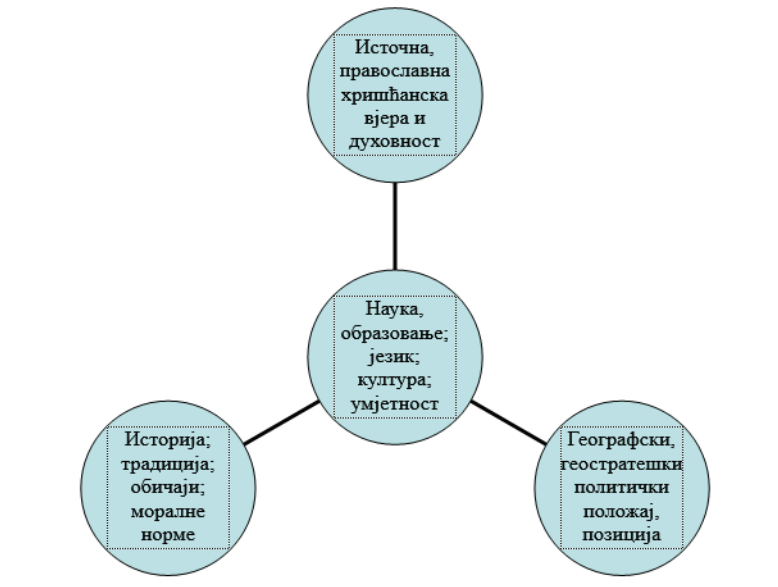
Запад нас не познаје с обзиром да му је страна и неприхватљива: а) источна православна хришћанска вјероисповијест; б) обиљежја националне свијести (која је блага, правична, неформална, пожртвована); в) источни и јужнословенски руски и српски језик и др.

Западном политиком тежи се показати да је „глобализација“ неумитни и објективни процес, чији покушај спречавања представља тоталитаризам и фашизам. Говори се о „интернационализацији друштвено-економског живота и свеопштој мотивисаности за отклањање проблема и дилема“. Ово је појавна, површинска страна ствари. Суштина тзв. „глобализације“ јесте угрожавање државног и националног суверенитета и интегритета и диктатура глобалних наднационалних инструмената и механизма као реализација креиране политике САД која је непријатељска према сржи националне државе и отаџбине. У процесу „глобализације“ величају се имагинарни, непостојећи мондијалистички концепти и пројекти: „општечовјечног, интернационално-класног, хуманистичког, космополитског грађана свијета“. Неопходно је у временском континуитету јачати суштинске националне и државне одреднице, посебно у смислу отаџбине. Примаран је дух, па материја. Марксизам је поставио погрешно материју као примат. Велики број (милиони) Руса (на простору бившег СССР-а) и Срба (у Хрватској, Црној Гори, Македонији и др.) налазе се у туђим државама, а на својој су земљи. Обнављања бивших држава, тј. СССР-а и Југославије, беспредметна су, бездржавничка и узрокована прљавим политичким интересима. Нужно је уједињење и код Срба и Руса и постизање јединственог, чврстог и компактног националног и државног интегритета и суверенитета. Повезивања су могућа у другом, али више никада у државном смислу. Досадашњим државама, да поновим, користили су се народи који никада историјски нијесу имали своје државе, а са плаћеном цијеном огромних људских жртава и материјално-техничке штете конститутивних домаћинских нација, тј. Срба и Руса. Источна православна хришћанска вјера нас је створила као нацију на својој земљи и отаџбини коју бранимо (Нарочница, 1999: 340).

ПОЈЕДИНИ ДАЉИ ИСТРАЖИВАЧКИ АСПЕКТИ

Многоструки су и сложени токови, облици и видови историјских веза Србије и Русије. Објективно истраживање и анализа указују на кристалисана основна и најважнија обиљежја.

Слика 7. Повезаност Србије и Русије у историјским временима, данас и у будућности:

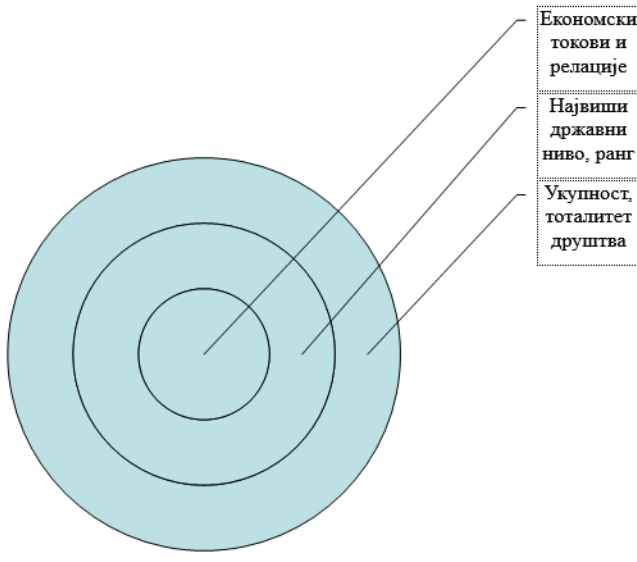

Историјском анализом у времену 19. вијека настали су национални ослободилачки устанци Срба против турских освајача. У овом периоду Русија је ушла у рат са Турском (1806. год.). Поред овог, Русија је настојала да уједини православне народе и у борби против Француза (Наполеона). Реализована је војно-техничка и технолошка подршка и помоћ српским борцима, у оружју и стручњацима за војну обуку. У овом временском интервалу Русија има великих успјеха у наведеним ратовима. Стратегијска позиција Русије на Балканском полуострву све је наглашенија и јача. Циљеви Русије комплементарни су са стремљењима националних и ослободилачких битака српског, источно православног народа.

У ово вријеме (половином 19. вијека и 80-их година) Аустрија тежи да оснажи своје позиције на балканском простору. Прецизније, Аустрија примјењује економске, политичке, дипломатске механизме и инструменте за долазак на Балкан, као нпр. зајмове, финансијске трансакције, изградњу саобраћајних, жељезничких пруга, царинске савезе и др. Међутим, Русија није губила и слабила традиционално присуство на балканском подручју (Гускова, 1999: 348-349).

У посматраном 19. вијеку обликована је, формирана и изграђивана историјска, традиционална и културна повезаност Срба и Руса. Традиција се учвршћивала на различитим хијерахијским нивоима субординације и организације, конкретније: а) привреде; б) државе и в) друштва. Различити политички спољни, екстерни ефекти, нијесу никада елиминисали везе.

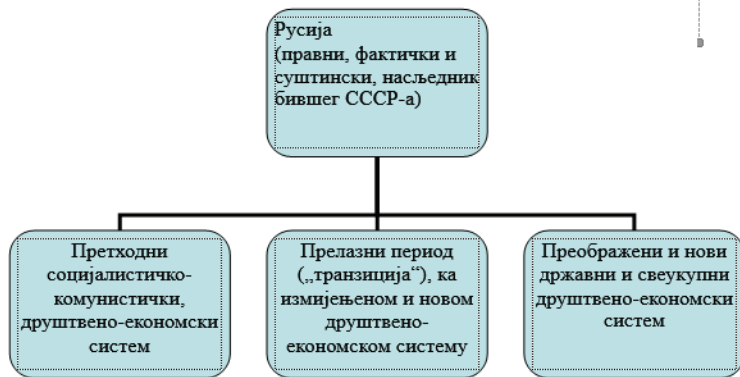
Слика 8. Нивои и ранг повезаности економске и шире државне сарадње Србије и Русије:

Историјски посматрано (економска тематика квалитетна је и није сувопарна уколико је обухваћена у историјском контексту), релације повезаности Србије и Русије развијале су се у сложеним, неједначеним и комплексним степенима, облицима и видовима. Унутар српске политичке интелигенције и елите постојала су често политичка сукобљавања, неусклађености, противрјечности и конфликтности. Долазили су до изражаја и интереси других и западних држава на Балкану. Постојале су различите могућности Русије која се налазила у стањима: 1. рата; 2. борбе; 3. политичко-дипломатског наступања и сл. Русија, историјски, увијек је присутна на Балкану и у Србији. Поред економске сарадње развијана је и мрежа политичко-дипломатских, конзуларних органа и представништава. Русија је на овај начин одржавала позиције и становишта о разним питањима: а) економском развоју; б) међустраничким ставовима; в) односу кнеза или краља и опозиције и сл. Настојала је да заузима уравнотеженији, балансиранији курс, према стабилизацији токова унутар државе, друштва и у спољној политици и дипломатији. Примјењивани су политичко-дипломатски маневри и оперативна текућа тактика како се не би изгубио регион јаког традиционалног утицаја, тј. Балканско полуострво. Западне државе настојале су и тада, као и у данашње вријеме, да не дозволе и не омогуће јачање утицаја Русије на Балкану, већ, насупрот овоме, да запад контролише балканске територије, процесе и токове. Али утицај и дјеловање Русије, историјски посматрано, јачало је у континуитету на простору Балкана. Побиједа, нпр. у руско-турским ратовима (крајем 19 вијека), доводила је и у тадашње вријеме (као другим поводима и сада) Русију у стање и ситуацију дипломатске изолације, али Русија је бранила и снажила свој приоритет, интегритет и ауторитет на тежишном и важном подручју Балкана (Гускова, 1999: 349–353).

У овим доменима и дoметима истражујемо објективне историјске чињенице. Ове чињенице налазимо и користимо у релевантним истраживачким областима. Тежимо: 1) уочавању; 2) схватању; 3) разумијевању; 4) тумачењу; 5) објашњавању историјских и посебно привредних и економских процеса. У комплексним сферама постоји и историјско заједничко развојно искуство. Смисао значења, проблеми и чињенице које се могу примјерено научно методолошки; квалитативно, као и квантитативно (и статистички) сагледавати доводимо на ниво и ранг претпоставки и њихових верификованих јасних доказа.

Слика 9. Токови у Русији; од претходног ка савременом друштвено-економском систему:

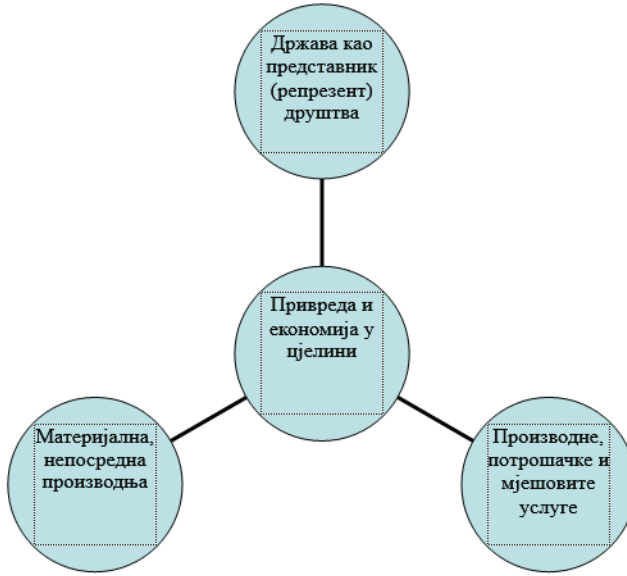

Догађаји на просторима бивше, и од (у првом реду) стране запада, разбијене државе СФР Југославије сада се покушавају замајцем, ланчано, спирално пренијети („домино ефекат“, „ефекат угледања“, „демонстрациони ефекат у развоју“) и на велику Русију. Наиме, ријеч је о: а) интернационализацији и екстернализацији противрјечности и конфликта, без воље и већинске подршке народа или, конкретније, нације; б) непостојању законске и правне основе подлоге у реализацији докумената, уговора, споразума, договора и трансакција; в) политици лицемјерних, дволичних, двојних критеријума, мјерила, норматива и стандарда; г) наметању „демократског, хуманог“ права силе, јачег, моћнијег и „топуза“ и др. Већ сам констатовао у продору САД и НАТО пакта на Исток, испријечила се, у првој линији одбране, српска земља (90-их год. претходног вијека). Ово доказују догађаји у Грузији, Украјини и др.

ПРЕЛАЗНЕ И ОСТАЛЕ ОДРЕДНИЦЕ

Русија у прелазном периоду, тзв. „транзиције“ држава, поновно је неминовно ојачала и постаје у временском континуитету све јача. Обиљежја либералне и неолибералне економије наметнуте по западним моделима и методима, оправдано су, на вријеме напуштена.

Слика 10. Повезаност система и подсистема; економске основе и државне наградње

Стратегије средњорочног и дугорочног привредног развоја у Русији заснивају се на посебностима, специфичностима и упоредним, компаративним (природним стеченим и комбинованим) предностима, као бази, конкурентних тржишних и осталих преимућстава. Рационално је, сврсисходно и нужно омогућити адекватно, ефикасно и ефективно функционисање, развијање и јачање државног механизма и апарата; (већ сам поменуо) схваћеног као укупност (тоталитет) државних, управљачких, усмјеравајућих, регулаторних, економских, политичких и војних институција (установа) и структура. Држава не „одумире“; она у временском континуитету постоји и (посебно у неповољним привредним токовима) јача.

Ово конкретно подразумева да је нужно постојање снажне, чврсте и ауторитарне државе у Русији, како би стратегија и корјените структурне трансформације биле ефикасније и ефективније. У овом контексту рационално је и наглашено развијање организацијског реда, рада, радне и техничко-технолошке дисциплине, мотивисаности и појединачне одговорности.

Државна регулација, на пример, административно-техничка контрола и нивелација цијена је нужност, нарочито код високополаризованих грана (нпр., природних и формираних монопола и сл.) и кориговања релативних сразмјерних цијена (просјека цијена различитих производа). Стихијско преношење ширих и свјетских трендова, као нпр. нивоа и сразмјерних релација свјетских цијена на економски простор Русије доказало се (историјски) као несврхисходно и са погубним ефектима за привредне и тржишне токове. Русија на основи властитих критеријума и мјерила, посебности и специфичности, упоредних и конкурентних предности, нужно мора бити тежишно оријентисана; у првом реду на унутрашње тржиште. Економски је велика и

самодовољна земља. Прецизније, може да опстане и без интеграција са спољним окружењем.

У домену спољних економских и државних кретања, геостратешка оријентација Русије и традиционална сфера, зона, циљева и интереса јесте и Балканско полуострво и Србија У стратешком погледу, Русија није једино сировинско-огрјевни додатак осталог развијеног дијела свијета, али природна и енергетска богатства објективно моћан су ослонац будућег дугорочног привредног развоја. Развијаће се пољопривреда, прерађивачка лака и тешка индустрија и финализација производње, саобраћајни, телекомуникациони и остали инфраструктурни системи, наука и висока интензивна технологија, са обухватом војне (конвенционалне, нуклеарне, ненуклеарне и сл.), космичке технологије и др. сфера (Богомолов, 1998: 33–37).

Русија се налази у „постранзиционом“ периоду. Западно, „потрошачко друштво“, обиљежја ерозије и кризе морала, у силазној је фази. Након доласка на „врх планине (1991. год.) нема се куда него низ планину“. Настају нови центри источне економске моћи у свијету, посебно Кина, као (незванично и званично) водећа свјетска економска сила и др. (Анђелковић, 2011: 886–900). Полумиленијумска доминација западних, атланских и сјевероатланских држава се завршава. Обликује се и настаје измијењени, трансформисани и нови глобални, геостратешки и државно-политички значај земаља истока Евроазије, тј. Русије, Кине, Јапана и др. Постојећи свјетски финансијски систем пропада и формира се нови. Привредне и финансијске сфере указују на продор земаља Истока. У компаративној анализи у САД нереално се приказују најважније економске категорије, статистичким обрачунима бруто домаћег (умјесто националног) производа, укључујући разне махинације (нпр., у оквирима реалних зарада, закупнине, стамбеног фонда, обухвата кредита, зајмова, у величини БДП-а и др.) (Булатовић, 2011: 125–129).

ЕКОНОМСКИ ТОКОВИ У СРБИЈИ

Својим тежишним и централним геостратешким положајем на транзитном Балканском полуострву, Србија остварује економски и шири значај на овом простору. У овом контексту сагледаваћемо досадашње токове и трендове спољашњих, директних, инвестиционих улагања.

Табела 1. Инострана директна улагања у Србији у обухваћеном периоду (у милионима евра):

Ред./бр:	Елементи	2001.	2006.	2011.	2014.	Раст (%)
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
1.	СДИ	184,1	3.322,6	1.826,9	769,5	11,63

Извор: Министарство финансија Републике Србије, Билтен јавних финансија, септембар, 2014. Показатељи инвестиција за 2014. год., односе се на интервал: јануар–август.

Уочава се силазни тренд величине (опсега) иностраних нето инвестиционих улагања, у Србији, у досадашњем анализираном временском периоду, као последица кризе западне економије. Постоји велики простор за појачану интензивну инвестициону активност држава Истока, првенствено Русије, Кине, Јапана и др., чије привреде и укупне економије нијесу у кризи, упркос неповољним ефекатима који се преливају из других држава захваћених кризом, усљед савремених токова повезаности. У контексту релација Србије и Русије актуелан је инвестициони пројекат гасовода („Јужни ток“) са великом вриједношћу (од близу 2 милијарде евра), који је блокиран усљед економских, политичких и др. санкција уведених Русији од стране западних земаља; поводом војно-политичке ситуације у југоисточној Украјини, која је руска земља, као и нужне контраблокаде Русије. Од уведених санкција штету и последице највише подносе западне земље (губици се процјењују на износ од 50 милијарди евра, са тенденцијом даљег раста). Извоз Србије у Русију експанзивног је кретања (Миленковић, 2013: 57-97).

У домену економске сарадње Србије и Русије постоје многи простори и могућности, као нпр.: 1. пољопривреда (у ширем смислу); 2. саобраћај; 3. енергетика и остала инфраструктура; 4. грађевинарство; 5. савремена техника и технологија и др. Како сам већ истакао, простор Балкана историјски је и традиционално, била и остала, зона геостратешког, геополитичког и посебно економског интереса за Русију. Најважније, централно мјесто у овој стратешкој оријентацији има традиционални савезник Србија као суштинска сила на Балкану.

Није одржива претходна вишесмјерна политик, тј. и: Русија, Исток и САД и Европска унија.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

У западном и прозападном грађанском друштву масовних потрошача човек се деградира и своди на улогу пуког, непосредног објекта (умјесто субјекта) и посједника најважнијих материјалних добара. Материјална средства и новац, добит (профит) јесу важни, али не и најважнији у погледу смисла и највиших животних и напредних,

погресивних, цивилизацијских идеја водиља, идеала, мотива, вриједности и битних циљева. У потрошачком друштву грјехови, пороци, неморал, психолошке и остале деформације и сл. приказују се као врлине, предности, пожељне и позитивне особине и у овоме је и погубност наметнуте западне идеологије и друштва савремених конзумената, потрошача. Материјално и финансијски ситуиран човјек сматра се успјешним у животу и у постизању овог материјализованог прагматичног циља не бирају се најбескрупулознија и најсуровија средства, тј. практично сва су средства дозвољена, макијавелистичким западним постулатима.

Реалност је сфера финансијске, парарелне, виртуелне, нестварне и шпекулативне економије; изван процеса непосредне материјалне производње, гдје се исходишно једино ствара производ, доходак, вриједност, нова вриједност, добит и др. Креирају се финансијске „пиримиде“, „балони“, „мјехури“ који пуцају на шпекулативној и криминалној основи. Ово су доказале: најприје хипотекарна, а касније и дужничка криза у западним државама, посебно САД, гдје буџетски дефицит премашује званично величину годишњег бруто домаћег производа (16 билиона долара). Европска унија исто тако је у економско-финансијској кризи, са примјерима приближавању стања банкрутства (или и самог банкрутства) појединих чланица. „Економије и државе благостања“ трансформишу се објективно у своје супротности.

На примјеру Србије индикативан је традиционално суштински, другачији, домаћински дух у привређивању. Ово се не коси са улогом државе, која нужно треба да омогући функционисање српског домаћинског духа. Пољопривреда и село добијају на значају (Рикаловић, 2002: 195□211).

Формиране криминалне, виртуелне финансијске сфере, улогом механизма државног апарата, нужно је сузбијати и елиминисати у времену тзв. транзиције када су бивши комунисти постали исти или слични елементи, против којих су се наводно борили, тј. капиталисти. Глобализација је процес хегемоније и доминације и поступно прелази у зоне регионализације.

Морал је еродирао и у кризи је дјеловањем елемената система вриједности и циљева западног друштва масовних потрошача. Институција породичне етике и породице као основне ћелије друштва потцјењује се и руши. Развијају се, или покушавају развити, вредносни системи корисности, употребне вриједности, утилитаризма, хедонизма, материјализма. Источне државе Европе и Азије, Русија, Кина и др. различити су свијет исходишних система вриједности и циљева, у неумитном помјерању свјетског тежишта друштвено-економске моћи.

ЛИТЕРАТУРА

- Анђелковић, Петар. [2011], „Домаћинска етика и свјетска економска криза“, Зборник радова, Међународни научни скуп, ЕС-НБЕ [2011], Књига друга, *Економска наука у функцији креирања новог пословног амбијента*, Економски факултет Приштина, Косовска Митровица; стр. 886-900;

- Богомолов О. [1998], „Неки проблеми друштвене трансформације у Русији“, Зборник радова, Међународни научни скуп, *Транзиција пост-социјалистичких привреда – проблеми, искуства, перспективе*, ЦАНУ, Подгорица; стр. 27-37
- Булатовић М. [2011], *Економија и демократија – Држати главу изнад*, Јумедија Монт, д.о.о., Подгорица; стр. 125-129;
- Гускова Ј. [1999], „Русија и Југославија. Историјске традиције и прагматизам новог миленијума“, Зборник радова, Међународни научни скуп, *Југославија на размеђу епоха*, ЦАНУ, Подгорица; стр. 345-353;
- Нарочница А. Н. [1999], „Југославија и Русија на прагу трећег миленијума“, Зборник радова, Међународни научни скуп, *Југославија на размеђу епоха*, ЦАНУ, Подгорица; стр. 323-343;
- Миленковић Д., Толваишис Л., Витошевић Ј. [2013], „Карактеристике спољнотрговинске размјене Србије и Руске Федерације“, Зборник радова, Међународни научни скуп ИПЕС-СР [2013], *Искуства и перспективе економске сарадње Србије и Русије*, Економски факултет Приштина, Косовска Митровица; стр. 57-97;
- Министарство финансија Републике Србије [септембар, 2014], *Билтен јавних финансија*, Београд, www.mfin.gov.rs
- Рикаловић Г. [2002], *Дугорочни економски развој - Начин стварања богатства*, књига 12,
- Економски зборник Српске академије наука и умјетности, Београд; стр. 195-211;
- Стојадиновић Д. [2003], *Основи научног рада*, Економски факултет Приштина, Зубин Поток; стр. 129-253.

Slobodan N. Bracanović

TRANSFORMATION SPHERES OF INFLUENCE ECONOMY, GOVERNMENT AND REGION ON THE BALKANS

Summary: In the work; to point to transformation previous trend dominant spheres of influence in the region Balkans, and special on the territorial space Serbia and totality Serbia countries. Observe to economics and in the broadest governmental and regionally aspects. Become to stronger; zone of influence the Russia.

Key words: Russia, the East, Balkans, Serbia, economics, governments, regions, causes, changes.

EKONOMSKI ODNOSI ZAPADNOG BALKANA I TURSKE U PROCESU EVROINTEGRACIJA

Ne bi se smelo zaboraviti da je sudbina Osmanske države zapečaćena na Balkanu. Turska koja ne bi bila u stanju da na Balkanu stvori zagranične zone uticaja ne bi mogla uticati ni na šire međunarodne odnose, a ni na regionalne balanse.

(Davutoglu, A. **Strategijska dubina**, str. 322)

Rezime: U radu se analiziraju ekonomski odnosi zemalja zapadnog Balkana koje su ekonomski siromašne i još uvek u procesu tranzicije i Turske koja zahvaljujući svom brzom ekonomskom razvoju postaje sve značajniji faktor u međunarodnim odnosima. Između zapadnog Balkana i Turske postoje brojne i velike razlike i jedan zajednički cilj: članstvo u EU. Ekonomski posmatrano, tržište zemalja zapadnog Balkana za Tursku nema veliki značaj, kakav imaju EU i druga velika tržišta. Sa druge strane, zemlje zapadnog Balkana su takođe okrenute ka EU; sa njom ostvaruju najveći deo spoljnotrgovinskih transakcija, a i najviše priliva investicija po obimu i vrednosti dolazi iz zapadno-evropskih zemalja. Ekonomska saradnja zemalja zapadnog Balkana i Turske, iako iz godine u godinu beleži rastući trend, još uvek nije na potrebnom i poželjnom nivou. Postoji mnogo neiskorišćenih potencijala za obimniju saradnju i to kako u oblasti spoljne trgovine, tako i u oblasti investicija. U situaciji kada je članstvo zemalja zapadnog Balkana u EU krajnje neizvesno, a Turskoj se nudi „privilegovano partnerstvo“, zapadni Balkan i Turska imaju opciju da se više okrenu jedno drugome i istraže nove mogućnosti za međusobnu saradnju u oblasti ekonomije.

Ključne reči: zapadni Balkan, Turska, EU, spoljna trgovina, investicije

UVOD

Savremeni procesi i pravci ekonomskog povezivanja i saradnje nameću potrebu i čine aktuelnom analizu ekonomskih odnosa zemalja zapadnog Balkana i onih zemalja koje su im geografski bliske, ali su po konceptu ekonomskog razvoja sasvim različite od njih.² U tom smislu, kao posebno interesantan, ističe se ekonomski odnos zemalja zapadnog Balkana i Turske. Analiza istorijskih događaja koji su uticali na to da moderna Turska

¹ ibozic@useens.net

² Zemlje zapadnog Balkana su: Albanija, BiH, Makedonija, Srbija i Crna Gora

stekne poziciju balkanskog ekonomskog lidera, a zemlje zapadnog Balkana postavili na margine Evrope i Balkana, ukazuje na nekoliko važnih perioda. Prvi je period od XIV do kraja XIX veka, obeležen vladavinom Otomanske imperije na prostoru današnjeg zapadnog Balkana. Drugi je period posle Drugog svetskog rata u kome zemlje zapadnog Balkana započinju put ekonomskog razvoja u sistemu socijalističkog samoupravljanja, dok Turska prihvata „zapadni“ model ekonomskog razvoja zasnovan na kapitalističkom načinu privređivanja. Najnoviji period obuhvata poslednju deceniju XX veka, velika previranja na međunarodnoj političkoj sceni, jačanje globalizacije i regionalnog povezivanja i saradnje svih delova sveta. U tom periodu, zemlje zapadnog Balkana prihvataju tržišni način privređivanja, dok Turska jača svoje ekonomske pozicije na Balkanu i u Evropi. Krajem XX veka do potpunog izražaja dolazi heterogenost zemalja zapadnog Balkana, što za rezultat ima njihovo teritorijalno rasparčavanje. Sa druge strane, put tranzicije uslovljava prisustvo interesa velikih sila za uticaj i usmeravanje događaja i odnosa na zapadnom Balkanu. U tim koordinatama se razvijaju savremeni odnosi zemalja zapadnog Balkana i Turske. Napredak i razvoj tih odnosa, u sferi ekonomije, meri se većim obimom spoljne trgovine između zemalja zapadnog Balkana i Turske i sve većim interesovanjem i prisustvom turskih investitora u privredama zemalja zapadnog Balkana.

Kao i u čitavom sistemu međunarodnih ekonomskih odnosa, ni odnos između zapadnog Balkana i Turske, ekonomskog „vrha i dna“ savremenog Balkana, nije lišen uticaja politike, religije i zbivanja na širem društvenom planu. U miljeu saradnje zapadnog Balkana i Turske, u kome postoji previše razlika, a nedovoljno dodirnih tačaka oko kojih bi se razvili zajednički interesi, ono što ih povezuje jeste aspiracija prema članstvu u Evropskoj uniji. Dosadašnje iskustvo u realizaciji tog cilja pokazuje da su zemlje zapadnog Balkana bliže Evropskoj uniji, uprkos znatno dužem stažu Turske na evropskom putu i naporima koje već decenijama čini da postane deo ove najveće svetske integracije.

EKONOMSKI ODNOSI ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA I TURSKJE: ISTORIJSKI ASPEKT

Sadašnje stanje i procesi u ekonomijama zemalja zapadnog Balkana imaju korene u njegovoj ekonomskoj istoriji koja je deo opšte istorije Balkanskog poluostrva. Ekonomski razvoj ovih zemalja je kroz različite istorijske periode oblikovan aktuelnim političkim dešavanjima u Evropi i svetu. Ti istorijski događaji su imali određene implikacije na njihov razvoj, usmeravali ga i činili bržim ili sporijim, a u nekim periodima ga potpuno onemogućavali. Istorijsko nasleđe Balkana, podrazumevajući u njegovom sastavu i današnji subregion zapadni Balkan, počinje sa civilizacijskim dostignućima stare Grčke i Rima, na kojima velikim delom počiva današnja evropska civilizacija. Razvojni okviri postavljeni u tom periodu su kasnije, viševjekovnom vladavinom Otomanske imperije na ovim prostorima, od XIV pa sve do kraja XIX, bili poništavani ili potiskivani. Dok su se

u Evropi u to vreme odvijali procesi i promene kojima su uspostavljene osnove modernog društva, dotle se na području današnjeg zapadnog Balkana ništa, ili malo toga, menjalo.³ Posledice ekonomskog nazadovanja ovog regiona bile su prisutne decenijama, sve do kraja Drugog svetskog rata i prihvatanja centralno-planskog modela privrede i svih instrumenata koje taj model nudi, a koji su u funkciji bržeg privrednog razvoja. U tom periodu, zahvaljujući primeni koncepta industrijalizacije, zemlje zapadnog Balkana uspevaju da izmene svoju privrednu strukturu, ekonomski sastav stanovništva i strukturu svoje spoljne trgovine u korist većeg učešća industrijskih proizvoda. Što se tiče ekonomske saradnje sa Evropom i svetom, posebno saradnje u oblasti spoljne trgovine, najveći njen deo se odvijao sa zemljama SEV-a, dok je tadašnja SFRJ, čije četiri osamostaljene države danas čine subregion zapadni Balkan, uspostavljala i održavala ekonomske veze i sa industrijski razvijenim zemljama i sa zemljama u razvoju, što je od 60-tih do 80-tih godina XX veka omogućavalo ekspanziju i uvećanje obima njihove spoljne trgovine. Početak 90-tih godina XX veka za većinu zemalja zapadnog Balkana (svih osim Albanije, prim. I. B.) označava novu političku i ekonomsku samostalnost, ali i prekid ekonomskih odnosa sa Evropom i svetom usled ratova, sankcija i inostranih vojnih intervencija na prostoru bivše Jugoslavije. Obnova prekinutih ekonomskih veza sa inostranstvom, ali i uspostavljanje novih ekonomskih veza između novih samostalnih država tekla je sporo i u velikoj meri se odvijala pod budnim okom i pod uslovima propisanim od strane Evropske unije.

U vremenu nakon Drugog svetskog rata i Turska menja strukturu svoje privrede i strukturu svoje spoljnotrgovinske razmene, ali je put njenog društvenog razvoja ostao u okvirima tržišne ekonomije zapadnoevropskog tipa. Ona je nastavila da primenjuje metode privrednog razvoja koje je primenjivala i u periodu između dva svetska rata, a u kojima nema prioritnog pristupa industrijalizaciji. Njena struktura privrede se sporo menjala, što je uslovlilo izuzetno dug period dominacije poljoprivrede kao naznačajnije delatnosti. Poljoprivredna proizvodnja, kao najjači proizvodni i izvozni adut tadašnje Turske, odlikuje se niskom produktivnošću rada, a odsustvo razvoja drugih privrednih grana uslovljavalo je veliku nezaposlenost. Posledica takvih kretanja bile su česte migracije radno sposobnog stanovništva Turske prema Zapadnoj Evropi. Početkom 80-tih godina XX veka, turska vlada usvaja paket reformi u čijoj je osnovi liberalizacija ekonomskih odnosa sa inostranstvom i svestranije uključivanje Turske u sve oblike međunarodne saradnje.⁴ Ne zanemarujući poljoprivrednu proizvod-

3 „Umesto puta industrije, nauke i urbaniteta, razvijanja svetovnosti i religioznosti i izdvajanja individue ispred sakralnog autoriteta grupe i kolektiva, pod osmanlijskom vlašću put jugoistočnih Evropljana, bio je put ka seoskoj i patrijarhalnoj zajednici, prekrivenoj konfesijom kao utočištem civilizacijskog identiteta. Takav put, kao što se vidi iz ovih naznaka, postao je bitno različit evropskom“. Izvor: Kovačević, Đ. (2004), **Balkan i Evropa**, u: *Balkan kao evropski region*, (priredio Jovan Teokarević), *Institut za evropske studije*, Beograd, str. 14

4 Početak reformi u Turskoj vezuje se za rane 80-te godine i tada aktuelnog premijera Turgut Ozala koji je bio glavni inicijator otvaranja turske privrede ka svetu, njeno snažnije uključivanje u međunarodnu trgovinu i sve oblike investicione saradnje sa drugim državama. Ekonomski razvoj Turske u to vreme odvijao se paralelno sa krupnim

nju i razvoj malobrojnih industrijskih grana, Turska prihvata novi koncept privrednog razvoja i sve više ga zasniva na izvozu usluga, a vodeće grane u sektoru usluga su: turizam i ugostiteljstvo, građevinarstvo, finansijske usluge i sl. Izvoz usluga obezbeđuje Turskoj velike prihode i povoljno utiče na njen ekonomski rast i razvoj. Današnja Turska je moderna država, koja, prema podacima iz 2014. godine, na rang-listi svetskih ekonomija zauzima 16, a na listi evropskih ekonomija 6. mesto. Prema analizama OECD-a, 2060. godine Turska će biti dvanaesta po veličini ekonomija u svetu, sa BDP od oko 4 milijarde USD, što je samo 20% ispod prognoziranih vrednosti BDP-a Nemačke (World Bank, 2014. IX). Analize HSBC banke još su optimističnije i predviđaju da će Turska 2050. godine po veličini svoje privrede biti na dvanaestom mestu u svetu, a na petom u Evropi (HSBC Global Research, 2012, page 4). Bez sumnje, moderna Turska je privreda u usponu. Njeno veliko tržište koje broji 76 miliona stanovnika, mlada radna snaga i ekonomska otvorenost prema Evropi i svetu, naročito u pogledu spoljne trgovine i investicija, obezbeđuju joj poziciju ekonomskog lidera na Balkanu i ta pozicija ima dugoročnu perspektivu.⁵

Spor i dugotrajan proces pridruživanja Turske i zemalja zapadnog Balkana Evropskoj uniji pokazuje da ova zemlja i region imaju isprepletane sudbine. Politika neizvesnosti u pogledu prijema u članstvo, koju EU vodi prema Turskoj i politika uslovljavanja koju primenjuje prema zemljama zapadnog Balkana može biti povod za čvršću saradnju Turske i zapadnog Balkana. Osnov za veće interesovanje zemalja zapadnog Balkana za Tursku jeste njena dinamična ekonomija i investicioni potencijali koji mogu biti usmereni u siromašne privrede zemalja zapadnog Balkana. Da razume poziciju zemalja zapadnog Balkana i da želi da pomogne u prevazilaženju tranzicionih problema, Turska je pokazala konkretnom finansijskom pomoći. Izdvajanja svakoj zemlji ponaosob, u posmatranom periodu, beleže manje ili veće fluktuacije, dok suma ukupne pomoći uglavnom beleži rast.

---

društvenim promenama. Suština tih promena bila je prihvatanje društvenog, ekonomskog i institucionalnog uređenja kakvo postoji u razvijenim zemljama zapadne Evrope. Prema tom modelu, Turska je težila tržišno orijentisanoj ekonomiji sa čvrstim međunarodnim vezama i razvijenom saradnjom, negovanju visokokvalifikovane radne snage, demokratskom društvenom uređenju, vladavini prava i izgradnji sistema zaštite prava građana i zaštite konkurencije. Detaljnije: Acemoglu, D. and Robinson, J. (2012), **Why Nations Fail: the Origins of Power, Prosperity and Poverty**, Crown Business, New York

5 Velika prednost Turske je u mladom stanovništvu i mladoj radnoj snazi. Polovina stanovnika Turske mlađa je od 30 godina. Prema svim demografskim pokazateljima, ta zemlja realno ima svetlu budućnost u poređenju sa zemljama centralne i istočne Evrope (i zemljama zapadnog Balkana, prim. I. B.), jer može da računa na mladu radnu snagu koja će moći da podržava penzioni sistem. Prema podacima iz dokumenta Lisabonskog saveta, Turska će 2050. godine imati radno sposobnog stanovništva koliko i sve mediteranske zemlje zajedno, a skupa sa tim i sve političke i ekonomske posledice takve situacije. World Population Data Sheet: 2010,2012,2014. <http://www.prb.org/Publications/Datasheets/world-population-data-sheet.aspx>

Tabela 1: Finansijska pomoć Turske zemljama zapadnog Balkana (u mil. USD, bruto)

	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
Albanija	1,67	0,45	4,71	6,98	7,14	4,3	4,37	8,61	7,75	3,58	7,89
BiH	6,42	0,66	5,79	18,62	25,19	15,86	15,92	32,75	25,9	17,94	21,3
Hrvatska	0,02	0,03	0,53	3,21	0,68	0,85	0,52	0,13	0,42	...	...
Makedonija	0,52	0,32	4,09	6,57	5,17	9,18	9,86	6,0	28,28	6,76	12,08
Srbija	...	0,21	0,51	4,07	0,03	1,88	31,01	3,33	3,75	3,91	6,03
Crna Gora					1,46	1,19	5,25	2,82	10,1	2,87	2,75
Ukupno:	8,63	1,67	15,63	39,45	39,67	33,26	66,93	53,64	76,2	35,06	50,05

Izvor: OECD, prema: Ekinci, M.U. (2014), *A Golden Age of Relations: Turkey and the Western Balkans During the AK Party Period*, *Insight Turkey*, Vol. 16, No. 1, 2014, pp. 110.

Aktivan pristup Turske zemljama zapadnog Balkana, kroz interesovanje za njihove probleme i pružanje konkretne pomoći u njihovom rešavanju, ima za rezultat otvaranje novih mogućnosti za međusobnu saradnju.⁶ Ta saradnja se najvećim delom odvija na ekonomskom planu, u oblasti spoljne trgovine i investicija, a zatim i na širem društvenom planu u oblasti kulture, obrazovanja, nauke, sporta, medija i sl.

SPOLJNOTRGOVINSKI ODNOSI ZAPADNOG BALKANA I TURSKE

Spoljna trgovina predstavlja važan deo ekonomske aktivnosti svake zemlje. Putem spoljne trgovine, kroz razmenu roba i usluga, svaka zemlja trpi uticaje spoljnotrgovinskih partnera na tokove svoje ekonomije i povratno doprinosi kreiranju ekonomskih obeležja, kako njenog neposrednog, tako i globalnog okruženja. Realni dometi i uticaji određene zemlje na globalne i ekonomske tokove njenog okruženja određeni su njenom veličinom, veličinom njenih ekonomskih potencijala i stepenom njenog privrednog razvoja. Posmatrajući sa ova tri aspekta, prvenstveno zemlje zapadnog Balkana, možemo zaključiti da one imaju vrlo mali uticaj na kretanja evropskih i svetskih ekonomskih tokova. Sa druge strane, Turska, sa svojim velikim tržištem, visokim stepenom njenog ekonomskog razvoja i značajnim potencijalima za unapređenje kvaliteta tog razvoja ima veliki uticaj na privredu zemalja zapadnog Balkana, a taj uticaj nije zanemarljiv

⁶ U nastupu Turske na Balkanu (i zapadnom Balkanu – prim. I. B.) ekonomska dimenzija izrazito je naglašena, jer je, u većini, reč o državama koje prolaze kroz iskušenja tranzicijskog perioda, pa su im svaka konkretna strana privredna podrška i investicije dobrodošle. (...) Tursko privredno prisustvo na Balkanu za sada je najizraženije u trgovinskoj sferi, gde dominira izvoz robe široke potrošnje, kao i na nivou maloprivredne saradnje, dok su zamašniji poduhvati još uvek uglavnom u fazi najava, planova i obećanja, pri čemu političke konsideracije nisu za zanemarivanje. Izvor: Tanasković, D. (2010), **Neosmanizam: doktrina i spoljnopolićka praksa**, Službeni glasnik, Beograd, str. 102-103.

ni u evropskim i svetskim okvirima. Opredeljenje za kapitalistički način privređivanja u periodu posle Drugog svetskog rata i politika šireg otvaranja prema Evropi i svetu 80-tih godina XX veka, uslovlili su brzi rast turske privrede u relativno kratkom vremenskom periodu.⁷ Jedna od pozitivnih posledica brzog privrednog rasta Turske ogledala se i u kvalitativnom unapređenju strukture njene proizvodnje u kojoj, pored primarnih (naročito poljoprivrednih) proizvoda, sve veće učešće imaju industrijski proizvodi (odeća, obuća, mašine i transportna sredstva, bela tehnika i sl.).⁸ Promene u strukturi proizvodnje i izvoza, kao i brojni sporazumi o liberalizaciji spoljne trgovine, koje je Turska potpisala sa zemljama spoljnotrgovinskim partnerima, doprineli su njenom boljem rejtingu na globalnoj ekonomskoj sceni. Dok je Turska u protekle dve decenije jačala bilateralne trgovinske odnose sa evropskim zemljama, posebno članicama Evropske unije, spoljnotrgovinski odnosi sa zemljama zapadnog Balkana se nisu bitnije promenili. Spoljnotrgovinska saradnja zemalja zapadnog Balkana i Turske, za ove prve, predstavlja način za prevazilaženje ekonomskih i razvojnih problema, dok za Tursku, tržište zapadnog Balkana predstavlja značajnu izвозnu destinaciju i važno tranzitno područje za izvoz roba u zemlje Evropske unije.

Tabela 2: Vrednost spoljne trgovine između zemalja zapadnog Balkana i Turske u periodu od 2001. do 2013. godine u USD

VREDNOST IZVOZA U TURSKU							
	2001.	2003.	2005.	2007.	2009.	2011.	2013.
Albanija	3.093	3.709	11.325	24.310	6.016	143.528	87.278

⁷ Liberalizacija ekonomskih aktivnosti u Turskoj sprovedena 80-tih godina XX veka donela je tržišno orijentisana rešenja, pokrenula preduzetnički duh Turske i doprinela pozitivnom stavu javnosti prema razvoju i unapređenju privatnog preduzetništva. U istom tom periodu dolazi do razvoja preduzetničke inicijative i na prostoru zapadnog Balkana i to je jedina sličnost i dodirna tačka u ekonomskom razvoju zapadnog Balkana – njegovih zemalja u tranziciji i Turske koja nikada nije bila u tranziciji. Poznati politički problemi uslovlili su ekonomsku stagnaciju i nazadovanje zemalja zapadnog Balkana. Posledice tog perioda osećaju se i danas i manifestuju se kroz strukturu proizvodnje i izvoza ovih zemalja u kojoj dominiraju primarni proizvodi i proizvodi nižeg stepena finalizacije. Takva struktura izvoza svrstava zemlje zapadnog Balkana u grupu zemalja u razvoju. Za razliku od njih, razvojni put privatne inicijative i preduzetništva u Turskoj je u poslednjim decenijama XX i početkom XXI veka išao uzlaznom putanjom. Danas u strukturi turskog izvoza dominiraju *medium-low tech* proizvodi, dok je učešće proizvoda visokih tehnologija (*high-tech*) i sofisticiranih proizvoda i dalje simbolično.

⁸ Turska je 2011. godine bila 8. u svetu po veličini izvoza tekstila i 7. po veličini izvoza odeće. U Evropi je na trećem mestu po proizvodnji obuće. Najveći je proizvođač teretnih vozila u Evropi, po proizvodnji autobusa, među evropskim proizvođačima zauzima drugo mesto, dok je na 16. mestu u svetu po proizvodnji motornih vozila. Jedan je od vodećih proizvođača bele tehnike u Evropi sa poznatim brendovima VESTEL i BEKO. Turska je 7. svetski proizvođač proizvoda od voća i povrća, na drugom mestu po proizvodnji gvožđa i čelika, četvrti je proizvođač mega-jahti i peta po veličini svetskog brodogradilišta. Izvor: UK Government, Foreign and Commonwealth Office (2014), **Turkey: Latest Killer Facts About the Economy**, <http://www.gov.uk/government/publications/turkey-latest-killer-facts-about-the-economy/> objavljeno: 29. 9. 2014. godine, pristupljeno: januar 2015. godine

BiH	-	5.810	14.849	17.534	36.630	106.750	113.940
Makedonija	8.583	32.809	46.308	53.249	40.764	73.344	71.680
Srbija*	5.509	4.958	50.316	58.519	45.123	183.179	219.010
Crna Gora	-	-	-	1.467	1.943	15.604	12.911
VREDNOST UVOZA IZ TURSKE							
	2001.	2003.	2005.	2007.	2009.	2011.	2013.
Albanija	80.709	122.326	195.941	304.748	292.522	299.592	311.036
BiH	-	80.031	198.353	563.682	248.257	320.276	334.328
Makedonija	40.407	78.787	113.615	194.766	250.746	343.882	314.494
Srbija*	82.822	126.352	211.315	395.101	293.851	405.143	530.882
Crna Gora	-	-	-	32.784	34.322	35.776	44.153
* <i>Napomena:</i> Podaci za period od 2001. do 2005. godine odnose se na Srbiju i Crnu Goru							
<i>Izvor:</i> http://www.trademap.org/tradestat/Bilateral_TS.aspx ; dostupno: januar 2015. godine							

Podaci iz tabele ilustruju napred navedene činjenice. Najvažniji spoljnotrgovinski partner Turske, među zemljama zapadnog Balkana, jeste Srbija, sa kojom ostvaruje najviše vrednosti uvoza i izvoza. Druga po važnosti je Bosna i Hercegovina sa kojom Turska, posmatrano istorijski, etnički i religijski ima najviše sličnosti, a takođe ima i najveći broj potpisanih bilateralnih sporazuma o spoljnoj trgovini.⁹ Najmanji obim i vrednost spoljne trgovine ostvaruje se između Turske i Crne Gore. Razlog tome su, pre svega, ogromne razlike u veličini ova dva tržišta, a zatim i problemi vezani za proces tranzicije koji usporavaju, a nekada i ograničavaju spoljnotrgovinske odnose zemalja u tranziciji sa zemljama iz njihovog bližeg i daljeg okruženja.

U strukturi izvoza zemalja zapadnog Balkana u Tursku dominiraju primarni proizvodi. Posmatrano od zemlje do zemlje, ne postoje velike razlike u pogledu vrsta proizvoda namenjenih izvozu na tursko tržište. Najviše se izvozi gvožđe i čelik, zatim, plastika i proizvodi od plastike, životinjske i biljne masti i ulja, papir, karton i proizvodi od celuloze, guma i proizvodi od gume, bakar i proizvodi od bakra, nikl i proizvodi od nikla i sl.¹⁰ Ni jedna od zemalja zapadnog Balkana u strukturi izvoza na tursko tržište nema industrijske proizvode, niti proizvode višeg stepena finalizacije. Izuzetak u tom pogledu čini Srbija, koja u Tursku izvozi putnička vozila.¹¹

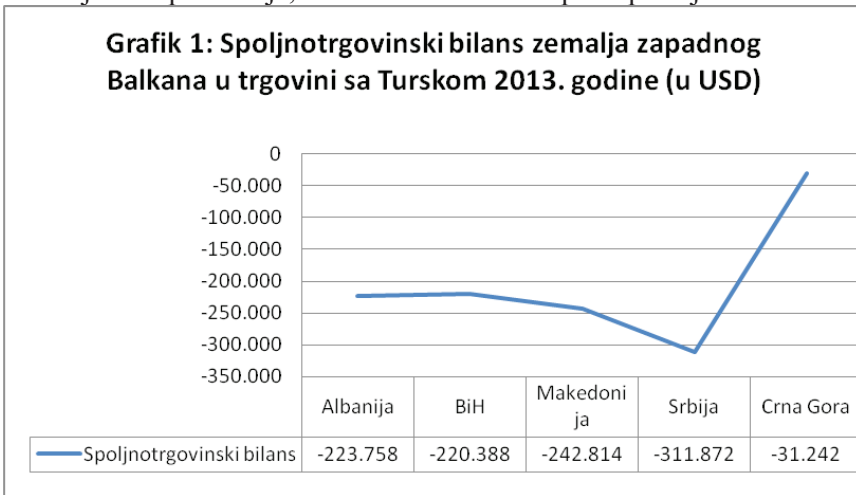
9 Među najvažnijim sporazumima između Turske i Bosne i Hercegovine izdvajamo: *Sporazum o trgovinskoj i ekonomskoj saradnji*, potpisan 1995. godine, *Sporazum između vijeća ministara BiH i Republike Turske o recipročnom unapređenju i zaštiti investicija* (1998), *Ugovor o slobodnoj trgovini između BiH i Republike Turske* (2002), *Sporazum o izbegavanju dvostrukog oporezivanja u odnosu na poreze na dohodak i imovinu* (2005), *Sporazum o ekonomskoj saradnji Srbije, Turske i BiH* (2013); Izvor: Službeni glasnik BiH (9/01, 6/2003, 8/08) <http://www.mtt.gov.rs> dostupno: januar 2015. godine.

10 Izvor: http://www.trademap.org/tradestat/Bilateral_TS.aspx; dostupno: januar 2015. godine

11 Tokom prvih šest meseci 2013. godine, izvoz drumskih vozila marke „FIAT“ istoimene fabrike iz Kragujevca, u strukturi ukupnog izvoza Srbije na tursko tržište, učestvovao je sa 9%. Izvor: Privredna komora Srbije, <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=53&p=1&pp=0&>;

U strukturi uvoza zemalja zapadnog Balkana iz Turske dominantno učešće imaju predivo, tkanine i tekstilni proizvodi, industrijske mašine za opštu upotrebu, voće i povrće, drumska vozila, električne mašine i uređaji i sl. Spoljna trgovina između zemalja zapadnog Balkana i Turske iz godine u godinu beleži rast, i to pre svega zahvaljujući obostranoj ekonomskoj saradnji i velikom broju potpisanih bilateralnih trgovinskih sporazuma koji su direktna podrška toj saradnji. Međutim, sve zemlje zapadnog Balkana ostvaruju deficit u robnoj razmeni sa Turskom. Očigledno je da zapadni Balkan nema mnogo toga da ponudi turskom tržištu, dok na tržištima zemalja zapadnog Balkana postoji velika tražnja za turskim proizvodima koji često, po kvalitetu, ne odstupaju značajno od proizvoda poreklom iz zemalja Evropske unije, a u cenama su daleko pristupačniji.

Grafik 1: Spoljnotrgovinski bilans zemalja zapadnog Balkana u trgovini sa Turskom 2013. godine (u USD)

Vrednosti izračunate na osnovu podataka datih u Tabeli 1.

Najveći deficit u robnoj razmeni sa Turskom ostvaruje Srbija, koja je među zemljama zapadnog Balkana ujedno i njen najznačajniji spoljnotrgovinski partner. U skladu sa obimom i vrednošću spoljne trgovine koju ostvaruju sa Turskom i u zavisnosti od razlike između vrednosti izvoza i uvoza, spoljnotrgovinski deficit u manjoj ili većoj meri ostvaruju sve posmatrane zemlje. Nedovoljna pokrivenost uvoza izvozom, generalno predstavlja jedan od većih problema zemalja zapadnog Balkana i posledica je njihovih ekonomskih politika vođenih pre i za vreme procesa tranzicije. Sve one imaju problem nedovoljne domaće proizvodnje i niske konkurentnosti izvoza i sve pokazuju visok stepen uvozne zavisnosti i to ne samo industrijskih proizvoda, visokih tehnologija i energenata, već i roba široke potrošnje od kojih bi većinu mogle samostalno proizvoditi. Rešenje ovog problema, za sve zemlje zapadnog Balkana, jeste u potpunijem iskorišćavanju domaćih proizvodnih potencijala, revitalizaciji postojećih i otvaranju novih proizvodnih pogona. Za to su potrebne strane direktne investicije, a među značajnijim investitorima u privrede zapadnog Balkana nalazi se i Turska.

INVESTICIONA SARADNJA ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA I TURSKE

Sve izražajnije prisustvo Turske na zapadnom Balkanu, posebno u oblasti ekonomije, može se tumačiti na razne načine. Zapadni Balkan, iako relativno malo tržište od svega 18 miliona stanovnika, ima velike apsorpcione potencijale i izrazito visok stepen tražnje za uvoznim proizvodima poreklom iz Turske. Sa druge strane, Turska se iz zemalja zapadnog Balkana snabdeva sirovinama koje su jeftinije i dostupnije u poređenju sa drugim evropskim snabdevačima. Neuspešan proces tranzicije u zemljama zapadnog Balkana uslovio je visok stepen njihove zavisnosti od stranih direktnih investicija. I na tom planu Turska ima zapažene aktivnosti i svojim kapitalom je prisutna u svim zemljama zapadnog Balkana. S obzirom da je njena ekonomska moć u usponu, u budućnosti se može očekivati još veća investiciona aktivnost i još čvršća saradnja po tom osnovu sa zemljama zapadnog Balkana.¹² Turske investicije najzastupljenije su u finansijskom sektoru, sektoru telekomunikacija, građevinarstvu, transportu, zdravstvu i obrazovanju. Ovako razučeno investiciono delovanje Turske na području zapadnog Balkana može se tumačiti i kao pokušaj njenog uticaja na evropskom kontinentu u situaciji kada Evropska unija Turskoj ne nudi ništa više sem privilegovanog partnerstva.

Tabela 3: Turske investicije u zemlje zapadnog Balkana u periodu od 2002. do 2012. godine (u mil. USD)

	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	Ukupno
Albania	0	0	0	3	0	27	3	0	3	5	6	47
BiH	0	0	6	9	1	6	10	22	61	21	6	142
Makedonija	0	0	0	0	1	1	1	2	7	69	-14	67
Srbija	0	0	0	0	0	11	22	3	3	1	8	48
Crna Gora	0	0	0	0	0	2	4	0	4	0	0	10

Izvor: http://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=FDI_FLOW_PARTNER

Prema navedenim podacima, investiciona aktivnost Turske na zapadnom Balkanu tokom posmatranog perioda beleži rast. Najveća ulaganja usmerena su u privredu Bosne i Hercegovine. Proteklih godina Turska je u BiH izvela nekoliko krupnih investicionih poduhvata, čija ukupna vrednost premašuje 80 miliona USD. Najveći deo investicija usmeren je u sektor telekomunikacija, izgradnju infrastrukture i finansijski sektor.¹³ Turske

¹² Ovde veoma važnu ulogu igra i demografski faktor. Naime, oko deset miliona građana Turske poreklom je sa zapadnog Balkana. *Izvor:* Gangloff, S. (2005). **The Impact Of The Ottoman Legacy On Turkish Policy In The Balkans, 1991-1999**, Ceri, str. 10.

¹³ Turske finansijske institucije (Taksa Bank, Istambulska berza i Centralni

investicije u Bosni i Hercegovini prisutne su i u oblasti obrazovanja i realizuju se otvaranjem visokoškolskih ustanova u kojima obrazovanje ravnopravno stižu bošnjački i turski studenti.¹⁴ Druga značajna destinacija za Turske investitore jeste Makedonija, gde postoje značajna ulaganja turskih kompanija u prehrambenu industriju i sektore građevine i usluga. Makedonija ima značajne potencijale za razvoj poljoprivrede i tekstilne industrije, a velike turske kompanije mogu kapitalom, znanjem i iskustvom iz ovih oblasti značajno doprineti njihovom potpunijem iskorišćavanju i bržem razvoju. Prednosti Makedonije u pogledu privlačenja stranih investicija su: povoljna poreska klima, povoljni uslovi za zakup zemljišta i jeftina radna snaga. Sa aspekta turskih investitora, pored navedenih, prednosti su još i blizina tržišta i etnički sastav stanovništva, odnosno činjenica da trećinu makedonskog stanovništva čine muslimani.

Posle BiH i Makedonije, Turska izuzetnu pažnju u pogledu investicija posvećuje Srbiji. Međutim, sadašnji nivo njihove saradnje je, po obimu, strukturi i vrednosti, ispod potrebnog i poželjnog. Kao i u spoljnoj trgovini, tako i u investicijama, Srbija prepoznaje Evropsku uniju kao strateškog partnera i 80% investicija u srpsku privredu dolazi upravo iz zemalja Evropske unije, dok je svega tridesetak preduzeća poreklom iz Turske prisutno u Srbiji.¹⁵ Srbija je veoma značajan trgovinski partner Turske i privlačno područje koje nudi brojne mogućnosti za poslovanje turskih preduzeća, međutim, njeni potencijali nisu u potpunosti iskorišćeni. Prostor za investicije ima, i to u poljoprivrednoj proizvodnji, prehrambenoj industriji, sektoru turizma i ugostiteljstva i sektoru energetike, posebno u obnovljive izvore energije. Interes Turske za većim prisustvom u poslovnim aktivnostima Srbije i jačanje spoljnotrgovinskih veza, proizilazi iz geografskog položaja Srbije i njenih sve čvršćih veza sa EU i, posebno, Rusijom.¹⁶ Očekivalo se da će Istanbulska deklaracija o saradnji Srbije,

---

registar vrednosnih papira Turske) izvršile su dokapitalizaciju Sarajevske berze (SASE) i sada su vlasnici ukupno 15% njenog kapitala. (Izvor: „Slijedi nov val investitora iz Turske u BiH“, BH-News, 16 jun, 2011, Internet: http://www.bh-news.com/ba/vijest/13255/slijedi_nov_val_investitora_iz_turske_u_bih.html dostupno: decembar 2014. godine

14 U Sarajevu postoje dve osnovne škole, dve srednje škole i dva univerziteta izgrađenih turskim investicijama. Dva najpoznatija turska univerziteta u Sarajevu su: International University of Sarajevo – IUS, otvoren 2004. godine i International Burch University – IBU, otvoren 2008. godine.

15 „Srbija nije povlašćen partner Turske u ovom regionu. Ta pozicija je rezervisana za Bosnu i Hercegovinu i Albaniju, kao i za muslimanske zajednice u ostalim državama Balkana, koje predstavljaju stalnu bazu i izvor regionalnog turskog uticaja“. Tanasković, D. <http://www.balkaninsight.com/rs/article/turska-u-shopping-u-po-balkanu>; dostupno: decembar 2014. godine

16 Ovde je posebno značajna činjenica da Srbija ima potpisan Sporazum sa Rusijom, Belorusijom i Kazahstanom o bescarinskom izvozu proizvoda na njihova tržišta. Na ovaj način se turske kompanije preko poslovanja u Srbiji mogu povezati sa Rusijom i svoju robu prodavati na ruskom tržištu bez carina, prema režimu koji važi za Srbiju. Uslov je samo da 60% sirovina bude poreklom iz Srbije i da proizvod bude proizveden u Srbiji.

BiH i Turske unaprediti ekonomske odnose ovih zemalja, međutim, usled političkih problema, to se do danas nije dogodilo (Ruma, 2010:136).

Albanija je po prilivu stranih direktnih investicija iz Turske na pretposlednjem mestu, mada vrednost investicija ne odstupa značajno od vrednosti turskih investicija uložених u Srbiju. Tradicionalno dobri odnosi između Turske i Albanije imaju svoju političku, kulturološku, etničku i ekonomsku dimenziju. Ekonomske veze ove dve zemlje manifestuju se pre svega kroz njihovu spoljnotrgovinsku aktivnost i investicione aktivnosti Turske u Albaniji. Prema podacima Ministarstva za ekonomiju Albanije, Turska je po obimu investicija u albansku privredu tek na petom mestu sa učešćem od 11% u ukupnim investicijama. Vrednost tih investicija iznosi više od milijardu USD.¹⁷ Vodeće tri privredne grane u koje je investirano najviše turskog kapitala su: građevinarstvo, telekomunikacije i proizvodnja roba široke potrošnje.

Uprkos limitiranim potencijalima za razvoj saradnje u oblasti spoljne trgovine, poslednjih nekoliko godina Turska pokazuje sve veće interesovanje za ulaganjima u privredu Crne Gore. Najveći broj realizovanih investicija je u oblasti infrastrukture, građevinarstva i energetike. Među vodeće turske investitore spadaju kompanija *Tosyali*, koja je 2012. godine postala većinski vlasnik *Željezare Nikšić* i *Gintas group*, čije investicije u sektor trgovine i ugostiteljstva, u poslednje dve godine, premašuju 50 miliona evra. Osim investicione saradnje u oblasti privrede, Turska pridaje veliki značaj i pokazuje interesovanje za ulaganja u crnogorske projekte iz oblasti obrazovanja i kulture.

Turska, kao i većina zemalja sa prostora Balkana, ima mnogo neiskorišćenih razvojnih potencijala i njen brzi privredni razvoj je uslovljen stranim direktnim investicijama. Na planu privlačenja stranih investicija, Turska ne može računati na zemlje zapadnog Balkana, jer su i one same zavisne od uvoza stranog kapitala. Kao veliko tržište sa izuzetno dobrim geografskim položajem, Turska je privlačna destinacija za investitore iz zemalja zapadne Evrope, SAD-a, Kine, Japana i sl. Pojednostavljenjem administrativnih procedura, stvaranjem predvidivog investicionog i poslovnog ambijenta i jačanjem finansijskog sektora Turska je proteklih godina ostvarila značajan priliv stranih direktnih investicija. One su doprinele ubrzanju razvoja privrede i uslovile promene u njenoj strukturi. Razvojna politika koju Turska vodi ima ambiciozne ciljeve čije je ostvarivanje, u ekonomskom pogledu, sve više približava Evropi. Ostvarenje ovih ciljeva do sada je bilo praćeno i podržavano velikim i kontinuiranim prilivima stranih direktnih investicija iz skoro svih razvijenih zemalja sveta, a sve su prilike da će se takav trend nastaviti i u budućnosti.

¹⁷ Ispred nje je Grčka sa obimom od 27%, Italija (15%), Austrija (14%), SAD (13%), Nemačka (3%) itd. Izvor: <http://www.economy.gov.tr/index>; dostupno: januar 2015. godine

ODNOSI EU PREMA ZEMLJAMA ZAPADNOG BALKANA I TURSKOJ

Zapadni Balkan se, danas, može posmatrati na dva načina: *prvo*, kao unutar sebe fragmentirana geografska celina do koje su, „doprlji“ tokovi evrointegracije, a *drugo*, kao prostor prekomponovan razaranjem Jugoslavije, sa nasleđenim problemima i dodatnim teškoćama čije rešavanje (još uvek) zahteva uvezana postkonfliktna rešenja (Stepić, 2010: 17-42). Kao ekonomski najnerazvijenije područje Evrope, sa ozbiljnim zaostajanjem u reformi ekonomskog i političkog sistema, zapadni Balkan ne može računati na lak i brz pristup EU, iako su za svih pet zemalja ovog regiona, pridruživanje i članstvo u Evropskoj uniji prioritetni ciljevi. Sa svojim ekonomskim potencijalima, posebno unutrašnjim tržištem koje broji oko 18 miliona stanovnika i njihovom relativno niskom kupovnom moći, zapadni Balkan za EU ne predstavlja neki veći ekonomski izazov i interes. Interesovanje EU za ovaj region je, pre svega, političke prirode (obezbeđenje političke stabilnosti na jugosistoku Evrope), zatim geostrategijski ciljevi (ekonomska i politička kontrola Balkana), pa tek onda ekonomski interesi.¹⁸

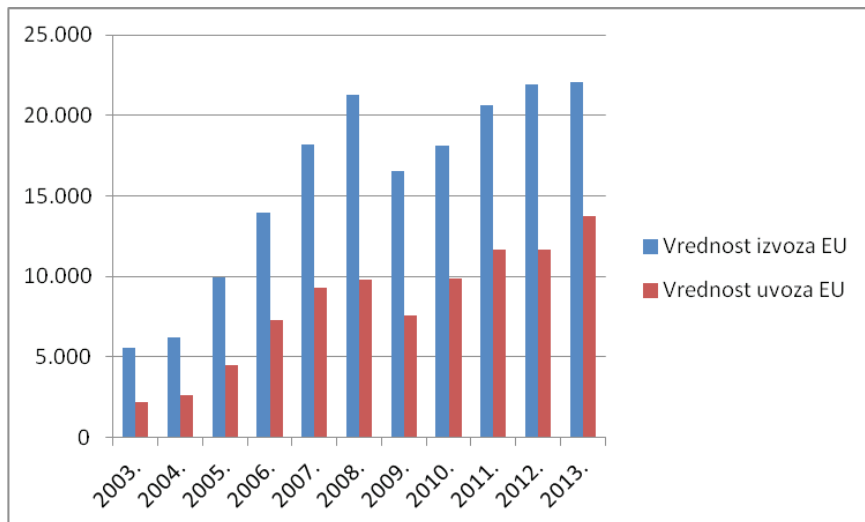
Iz ugla zemalja zapadnog Balkana, EU je njihov glavni spoljnotrgovinski partner. Više od dve trećine ukupne trgovine ovog subregiona obavlja se sa EU. Tržište EU, osim što je u geografskom smislu veliko, odlikuje se platežno sposobnom tražnjom i ima veliku apsorpcionu moć za proizvode i usluge poreklom iz zemalja zapadnog Balkana.¹⁹ Sa druge strane, EU je veliki proizvođač robe i usluga za kojima u zemljama zapadnog Balkana postoji velika tražnja (tehnologija, *know-how*), i tradicionalno je najveći njihov dobavljač.

18 U postkonfliktnom periodu, EU se, kao najjača integracija i respektabilna politička i ekonomska snaga na području Evrope, svojim autoritetom nametnula da među zemljama zapadnog Balkana obezbedi dugoročni mir i stabilnost. Kao najvažniji razlozi zainteresovanosti EU za priključenje balkanskih zemalja toj asocijaciji najčešće se pominju: obezbeđenje mira u Evropi, obezbeđenje kulturnog jedinstva Evrope, mogućnost bržeg ekonomskog razvoja Evrope i Balkana, odnosno ostvarivanje evropskih geostrategijskih interesa na ovom prostoru. *Detaljnije*: Božić, M. (2005): **Ekonomije balkanskih zemalja na putu za Evropsku uniju**, u: *Balkan u procesu evrointegracije: ekonomija, tranzicija i regionalna saradnja*, ured. Milorad Božić, *Filozofski fakultet – Institut za sociologiju*, Niš, str. 49–81.

19 Učešće zapadnog Balkana u ukupnoj trgovini EU 2013. godine je iznosilo 1%. Posmatrano po zemljama, to učešće je mnogo niže i iznosi: Srbija 0,50%, BiH 0,25%, Makedonija 0,15%, Albanija 0,10%, Crna Gora 0,0%. U 2013. godini EU je iz zemalja zapadnog Balkana uvozila: mašine i transportna sredstva (24,1%), proizvode svrstane po materijalu (21,1%) i razne gotove proizvode (20,3%). Najveće učešće u izvozu EU u zemlje zapadnog Balkana, iste godine, ostvarile su sledeće grupe proizvoda: mašine i transportna sredstva (26,9%), proizvodi svrstani po materijalu (22,3%), hemikalije (15,2%) i mineralna goriva (12,3%).

Izvor: <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/regions/western-balkans/> dostupno: februar 2015. godine.

Grafik 2: Vrednost trgovine EU i šest zemalja zapadnog Balkana u periodu od 2003. do 2013. godine (u mil. evra)

Izvor: European Commission, Directorate General for Trade, Eurostat Comext Statistical Regime 4, p. 4, 27. 8. 2014.

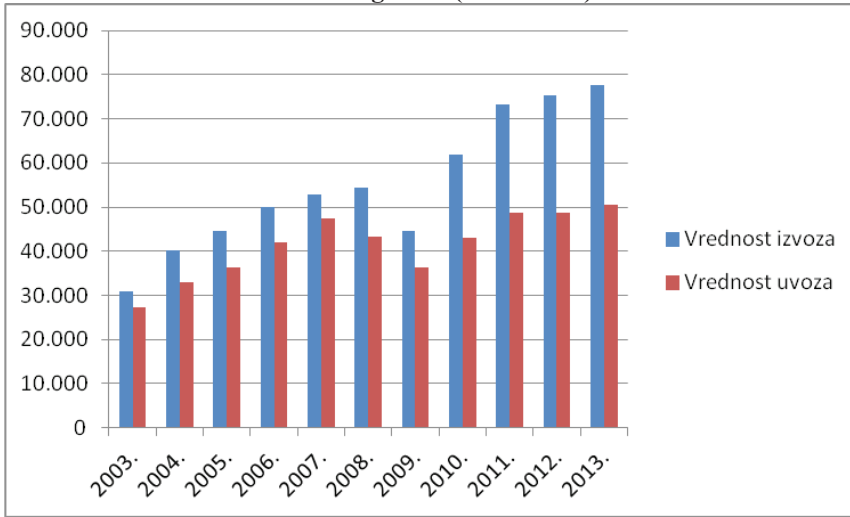
Saradnja sa EU podrazumeva širok spektar pitanja, tako da ona osim trgovinske politike podrazumeva i investicije, konkurenciju, standardizaciju i izgradnju institucija sličnih evropskim, kao i prihvatanju obaveza koje ove zemlje moraju da ispune kako bi svoj razvoj usmerile ka vrednostima i modelima na kojima se temelji EU (Karić, 2012: 53).

Imajući u vidu stepen dostignute ekonomske saradnje i značajan pomak u reformama, koje su od 2000. godine do sada učinile zemlje zapadnog Balkana na svom evropskom putu, očekivalo se da EU pokaže više razumevanja i prijemom u članstvo ovih zemalja okonča njihov proces tranzicije. Međutim, proces priključenja EU, za sve njih, teče sporo i krajnje neizvesno. U velikoj meri tome doprinosi inertnost zemalja zapadnog Balkana u ispunjenju propisanih uslova i nedoslednost u stvaranju politički stabilnog i društveno i pravno odgovornog ambijenta koji bi se uklopio u sistem EU. Takođe, svetska ekonomska kriza i finansijska kriza unutar same Unije, ograničili su njenu sposobnost i volju da pruži veću pomoć i podršku potencijalnim zemljama članicama u koje se pored zemalja zapadnog Balkana ubraja i Turska.

Prijem Turske u EU je jedno od najneizvesnijih i najkontroverznijih pitanja u savremenim međunarodnim odnosima. Brojnim reformama sprovedenim u političkom i društvenom sistemu, Turska je pokazala da sledi „evropski put“. Prema dostignutom nivou ekonomskog razvoja, Turska se nalazi ispred svih zemalja kandidata sa područja zapadnog Balkana i jedina među njima ispunjava sve uslove za prijem, odnosno propisane

kriterijume iz Kopenhagena. Ekonomski odnosi između EU i Turske su u velikoj mjeri liberalizovani, tako da je danas Turska jedan od značajnijih spoljnotrgovinskih partnera EU.²⁰ Ekonomija je jedina oblast u kojoj odnosi Turske i EU beleže značajan napredak. Ipak, ekonomski odnosi nisu dovoljni da EU prepozna Tursku kao svoju buduću članicu i ubrza proces njenog pridruživanja.

GRAFIK 3: Vrednost robne trgovine EU i Turske u periodu od 2003. do 2013. godine (u mil. evra)

Izvor: European Commission, Directorate General for Trade, Units A4/G2, p. 4, 27. 8. 2014.

Očigledno da je privredna saradnja Turske sa zemljama zapadne Evrope jako razvijena i da nije u interesu ni Turske, a ni EU da narušava ili prekida tu saradnju po bilo kom osnovu. Naprotiv, obostrani je interes da se uzlazni trend te saradnje nastavi i da ona bude po obimu veća, a po kvalitetu sadržajnije. EU ima interesa da proširi svoje tržište i obezbedi još veći plasman svojih proizvoda, usluga i kapitala na tržište tako velike zemlje kao što je Turska, a sa druge strane i Turska ima interesa da nizom bilateralnih sporazuma sa zemljama EU, a kasnije eventualno i članstvom u EU, obezbedi sebi bescarinski pristup njenom tržištu, korišćenje njenog kapitala, savremene tehnologije i dr. Turska je i u regionu Balkana postala ekonomski lider, a jasne su njene pretenzije da to postane i u političkom smislu.²¹ Ona to čini politikom ekspanzionizma prema balkanskim zemlja-

²⁰ Sa liberalizacijom se započelo još 1995. godine potpisivanjem Sporazuma o carinskoj uniji za industrijske proizvode i poljoprivredne preradevine. Turska je 2013. godine izvezla roba u EU u vrednosti od 48.338 miliona evra, što iznosi 41,5% ukupnog izvoza Turske. Vrednost robnog uvoza EU u Tursku, iste godine bila je 70.892 miliona evra, odnosno 36,7% ukupnog turskog uvoza. Izvor: <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/turkey/> dostupno: januar 2015. godine.

²¹ „...Turska je sa samo 3% teritorije na Balkanu krenula da osigura ulogu regionalnog predvodnika, kako unutar regiona, tako i u njegovom opštenju sa najvažnijim subjektima u međunarodnim odnosima“. Izvor: Tanasković, D. (2010), *isto*, str. 28.

ma u čijem etničkom sastavu stanovništva preovlađuju muslimani. Iako u sferi ekonomskih odnosa pokazuje izvestan respekt prema Turskoj i insistira na proširivanju i unapređenju tih odnosa, EU ne podržava ovakvu njenu ambiciju i slične stavove i poteze koji proizilaze iz njenog samostalnog političkog delovanja.²² Iz tog razloga je pitanje članstva Turske u EU jedno od najkontroverznijih pitanja u savremenim međunarodnim odnosima, a sam proces prijema je vremenski najduži do sada, spor i sklon zapadanju u stagnaciju. Pitanje prijema Turske u EU je otvoreno još 60-tih godina XX veka; 1999. godine je postala zvanični kandidat za članstvo, a pregovore je otpočela 2005. Do sada je otvorila samo 13 od ukupno 35 poglavlja, a svega jedno zatvorila.²³

Pored svih prepreka koje stoje na njenom „evropskom putu“, turski zvaničnici članstvo u EU ističu kao jedan od njenih najvažnijih spoljno-političkih ciljeva, jasno odbacujući ideju o „privilegovanom partnerstvu“. Argumenti kojima se brani zahtev Turske za ozbiljnijim tretmanom od strane EU u procesu pridruživanja vezani su za činjenicu da, u grupi zemalja koje pretenduju na članstvo u EU, Turska najduže ima status kandidata, ekonomski je najrazvijenija i poslednjih decenija, u političkom i društvenom smislu povlači poteze koji jasno ukazuju na njenu proevropsku orijentaciju. Ipak, Turska je danas, uprkos svim naporima koje ulaže u svoj „evropski put“, objektivno dalja od EU nego pre desetak godina: sve su manje šanse da EU prihvati multidimenzionalnu spoljnu politiku Turske i promeni stav prema njenom prihvatanju, a sa druge strane i u samoj Turskoj se članstvo u EU sve manje doživljava kao ultimativni cilj.²⁴

22 Među političkim problemima koji su od značaja za njen prijem u EU, posebnu težinu imaju: stav Turske prema stradalim Jermenima 1915. godine, odricanje Turske od ekspanzionizma prema balkanskim zemljama i zemljama turskog govornog područja, približavanje vrednosti EU i turskog društva koje se tiču religije, kulture i demografije; problemi Kipra, problemi ostvarivanja prava nacionalnih manjina u Turskoj (posebno Kurda), kontrola granice Turske koja je vrlo duga, a njena kontola skupa i zbog toga teško je primeniti standarde EU u njenoj kontroli i dr. *Vidi*: Jovanović, M. (2006), **Evropska ekonomska integracija**, Ekonomski fakultet Beograd, str. 733-737.

23 Niz poglavlja je sporno, jer pojedine zemlje Evropske unije ne žele da ih otvore, s obzirom na to da su ona neposredno povezana sa pitanjem članstva. To i jeste ključni problem – neke države EU (pre svega, Nemačka, Austrija, Francuska...) uopšte i ne žele da vide Tursku kao člana EU, već joj u zamenu nude „privilegovano partnerstvo“. Ovdje je potrebno istaći da nisu samo političke elite u ovim državama negativno raspoložene prema ideji Turske kao ravnopravne EU članice. Priča o preprekama na turskom putu za Evropu ne bi bila kompletna ukoliko se ne pomene i negativna precepcija koju po pitanju članstva gaji i veliki deo samih građana Unije. Time se lako može desiti da svi reformski naponi Turske u pravcu prijema u članstvo budu anulirani snagom evropskog *vox populi*. Detaljnije: McLaren, M. L. (2007) „**Explaining Opposition to Turkish Membership of the EU**“, *European Union Politics*, SAGE Publications, Los Angeles, vol. 8/2007, str. 252.

24 „Suočena sa odugovlačenjem EU i njenim u mnogo čemu licemernim odnosom prema kandidaturi jedne tako velike muslimanske države, kojoj nikada nije otvoreno rečeno da je glavna prepreka njenom primanju u Uniju upravo to što je muslimanska i mnogoljudna, turska politička elita je počela da ispoljava nervozu i svojevrsni prkos, dok je evroentuzijazam u narodu dodatno opao“. Izvor: Tanasković, D. (2010), *isto*, str. 65.

ZAKLJUČAK

82

Savremeni ekonomski odnosi zemalja zapadnog Balkana i Turske determinisani su njihovim istorijskim nasleđem. U periodu nakon Drugog svetskog rata, njihov razvojni put, u političkom i ekonomskom smislu bio je po svemu različit. Zemlje zapadnog Balkana su prihvatile model socijalističkog samoupravljanja i centralno-planskog razvoja privrede, dok se Turska priklonila kapitalističkom, odnosno tržišnom načinu privređivanja. Početkom 90-tih godina XX veka, zemlje zapadnog Balkana započinju proces tranzicije svojih privrednih sistema, usvajaju i implementiraju za njih sasvim nova pravila, oblikujući svoje privrede po modelu evropskih tradicionalnih tržišnih privreda. U tom periodu, Turska je već bila ekonomija u usponu, a osnovu njenog brzog privrednog razvoja činila je liberalizacija ekonomskih odnosa sa svim delovima sveta, pa i sa zemljama zapadnog Balkana. Uprkos svim razlikama, ono što je povezivalo zapadni Balkan i Tursku, u to vreme, a i danas, bilo je interesovanje za članstvo u EU.

Danas, za zemlje zapadnog Balkana, Turska ima manji značaj od EU iako Turska igra dosta važnu ulogu u njihovim privredama, gledano kroz spoljnu trgovinu i investicije. Slična je situacija i u Turskoj, koja zemlje zapadnog Balkana ne prepoznaje kao važne spoljnotrgovinske partnere, dok je na polju investicija aktivna, ali ta aktivnost ni izbliza nije po obimu i vrednosti kao ona koju ostvaruje sa zemljama EU. Siromašne zemlje zapadnog Balkana nemaju mnogo toga da ponude turskom tržištu, s obzirom da u njihovoj strukturi izvoza dominiraju sirovine i industrijski proizvodi nižeg stepena obrade. Sa druge strane, tržište zapadnog Balkana je otvoreno za uvoz odeće, obuće, industrijskih proizvoda i roba široke potrošnje iz Turske. Na tržištu zapadnog Balkana, gde je kupovna moć izrazito niska, proizvodi koji su poreklom iz Turske su često cenovno konkurentniji od proizvoda iz EU. Podršku razvoju trgovine između zemalja zapadnog Balkana i Turske čine brojni sporazumi o liberalizaciji međusobne trgovine. Na planu investicija, Turska na zapadnom Balkanu ima zapaženu aktivnost, a svojim kapitalom je prisutna u prehrambenoj, tekstilnoj industriji, infrastrukturi, građevinarstvu, finansijskom sektoru, pa čak i u obrazovanju i kulturi. Tokovi investicija su više usmereni prema zemljama u kojima preovlađuje muslimansko stanovništvo, dok veliki deo potencijala za ulaganja u privrede zemalja zapadnog Balkana nije iskorišćen.

Turska je dugogodišnjom finansijskom pomoći zemljama zapadnog Balkana pokazala da razume njihove probleme i da želi da pomogne u bržem prevazilaženju procesa tranzicije. Međutim, očigledno je da su i zemlje zapadnog Balkana i Turska, što se ekonomske saradnje tiče, više okrenute ka EU nego jedne prema drugima. Takav njihov stav inspirisan je mogućim članstvom u EU. Međutim, i tu se poslednjih godina situacija značajno menja. Naime, dok EU prema zemljama zapadnog Balkana vodi politiku uslovljavanja i ohrabruje njihove reforme koje vode ka članstvu,

prema Turskoj zauzima sve jasniji stav da, uprkos svim reformama i mnogo dužeg „evropskog puta“ u odnosu na zemlje zapadnog Balkana, najviše što od EU može očekivati, jeste status privilegovanog partnerstva. EU po mnogo pitanja izražava neslaganje sa politikom Turske, između ostalog žestoko kritikuje njenu ekspanzionističku politiku prema zapadnom Balkanu, tačnije onim zemljama sa pretežno muslimanskim stanovništvom. Dok je za zemlje zapadnog Balkana članstvo u EU neosporan cilj, nova, multidimenzionalna spoljna politika Turske, isključuje mogućnost da je za tu zemlju pridruživanje EU jedina opcija. U datim uslovima kada je status privilegovanog partnerstva najviše što EU nudi, Turska se može okrenuti novim integracijama kao što je, na primer, Evroazijska unija. Vreme koje je Turska provela u procesu pridruživanja EU, nije izgubljeno, već, sa aspekta turskog društva, veoma korisno utrošeno vreme u kome se, prema savremenim evropskim kriterijumima, na pozitivan i moderan način menjao ustaljeni koncept turske države.

LITERATURA

- Acemoglu, Daron and Robinson, James. *Why Nations Fail: the Origins of Power, Prosperity and Poverty*, Crown Business, New York, 2012;
- Božić, Milorad. „Ekonomije balkanskih zemalja na putu za Evropsku uniju“, *Balkan u procesu evrointegracije: ekonomija, tranzicija i regionalna saradnja*, 49-81 ured. Milorad Božić, Niš: Filozofski fakultet – Institut za sociologiju, 2005;
- Ekinci, Mehmet Ugur. „A Golden Age of Relations: Turkey and the Western Balkans During the AK Party Period“, *Insight Turkey*, 103-125, Vol. 16, No. 1, 2014;
- European Commission, Directorate General for Trade, Eurostat Comext Statistical Regime 4, p. 4, 27. 8. 2014;
- European Commission, Directorate General for Trade, Units A4/G2, p. 4, 27. 8. 2014;
- Gangloff, Sylvie. *The Impact Of The Ottoman Legacy On Turkish Policy In The Balkans, 1991-1999*, Ceri, 2005;
- Jovanović, Miroslav. *Evropska ekonomska integracija*, Ekonomski fakultet Beograd, 2006;
- Karić, Dušica. „Zapadni Balkan i evrointegracije“, *Socioeconomica, Naučni časopis za teoriju i praksu društveno-ekonomskog razvoja*, 53-61, Vol. 1, No. 1, Beograd, 2012;
- Kovačević, Đuro. „Balkan i Evropa“, *Balkan kao evropski region*, (priredio Jovan Teokarević), 9-23, Beograd: Institut za evropske studije, 2004;
- McLaren, M. Lauren. (2007), „Explaining Opposition to Turkish Membership of the EU“, *European Union Politics*, Los Angeles: SAGE Publications, 251-278 vol. 8/2007, 2007;

Ruma, Inan. „Turkish Foreign Policy Towards the Balkans: New Activism, Neo Ottomanism or so/what?“, *Turkish policy quarterly*, 133-140, Vol. 9, No. 4, 2010;

Službeni glasnik BiH (9/01, 6/2003, 8/08)

Stepić Milomir. „Geopolitičnost širenja EU i položaj Srbije“, *Srpska politička misao*, 17-42, vol.27.No. 1/2010, 2010;

Tanasković, Darko. *Neosmanizam: doktrina i spoljnospolitička praksa*, Službeni glasnik, Beograd, 2010;

Tanasković, D. <http://www.balkaninsight.com/rs/article/turska-u-shopping-u-po-balkanu>;

The World in 2050 From the Top 30 To the Top 100, HSBC Global Research, 2012, page 4.

The Population Reference Bureau: World Population Data Sheet 2010, 2012, 2014. <http://www.prb.org/Publications/Datasheets/world-population-data-sheet.aspx>

Turkey's Transitions, Integration, Inclusion, Institutions, World Bank, Report No 90509, page IX

UK Government, Foreign and Commonwealth Office (2014), „Turkey: Latest Killer Facts

About the Economy“, <http://www.gov.uk/government/publications/turkey-latest-killer-facts-about-the-economy/> objavljeno: 29. 9. 2014.

INTERNET SAJTOVI:

<http://www.trademap.org/>

<http://www.pks.rs>

<http://www.economy.gov.tr/>

<http://stats.oecd.org/>

<http://ec.europa.eu>

http://www.bh-news.com/ba/vijest/13255/slijedi_nov_val_investitora_iz_turske_u_bih.html

<http://www.mtt.gov.rs>

ПРИКАЗИ

EKONOMIJA EVROPE U DVADESETOM VEKU: OD *LAISSEZ-FAIRE* DO GLOBALIZACIJE¹

Ekonomija kao delatnost u čijoj su osnovi stvaranje, razmena, raspodela i trošenje materijalnih vrednosti čini jednu od ključnih osnova života pojedinca, države i sveta. Zato je ona, kao osnov našeg postojanja i opstajanja, u centru pažnje. Istorijski posmatrano, uslovi njenog razvoja i odnosi prema njoj su se menjali shodno društvenom razvoju i konkretnim društvenim okolnostima. U centru pažnje društvenih subjekata bila su nastojanja da se ona stalno razvija i unapređuje kako bi se potpunije i svestranije zadovoljile potrebe. U prošlosti dve grupe faktora su imale posebno dejstvo na njen tok i razvoj. *Prvi* se odnosi na društveni ambijent u kome se ekonomija razvijala, koji podrazumeva uređenje njenog sistema organizacije i funkcionisanja, kao i samog odnosa društvenih institucija (posebno onih državnih) prema njoj i njenom razvoju. *Drugi* je tehnološki razvoj, odnosno primena novih znanja i tehnoloških rešenja u praksi koji su višestruko povećavali moć čoveka u stvaranju materijalnih dobara i, shodno tome, uticali na diverzifikaciju proizvodnje i potpunije zadovoljavanje ljudskih potreba. Tokom XX veka oba ova faktora imala su dinamičan razvoj i skokovite promene što se odražavalo i na ekonomiju: njenu dinamiku razvoja, strukturu i kvalitet. U to vreme Evropa je trpela uticaje ekonomskih tokova iz ostalog dela sveta, ali je i sama, povratno, uticala na te tokove, naročito kroz proces kolonizacije u prvoj polovini i proces ekonomske integracije u drugoj polovini XX veka. Zahvaljujući svemu tome ona je postala ekonomski bogatija kao, uostalom, i celi svet: u mnogome su porasle njene proizvodne mogućnosti, ali i nastali brojni izazovi i problemi društvene, ekonomske i tehnološke prirode.

Knjiga Ivana T. Berenda *Ekonomska istorija Evrope u XX veku*, sa podnaslovom *Ekonomski modeli od laissez-faire do globalizacije*, na analitički i pregledan način prati ekonomski razvoj Evrope i sve promene ekonomskog karaktera koje su se na njenom području dešavale tokom prošlog veka. Njih autor posmatra i obrađuje u vremenskom kontinuitetu počev od evropskog sistema ekonomskog liberalizma – pre Prvog svetskog rata, preko njegovog kraha u vreme Velike ekonomske krize od 1929. do 1933. godine, pa do uspona ekonomskog dirigizma u autokratskim fašističkim režimima u predvečerje Drugog svetskog rata, čime se zaokružuje ekonomska istorija prve polovine XX veka.

---

¹ Osvrt na knjigu Ivana T. Berenda, *Ekonomska istorija Evrope u XX veku: Ekonomski modeli od laissez-faire do globalizacije*, prevod sa engleskog, prevela Ana Ješić, Arhipelag, Beograd, 2009. godine

U drugoj polovini XX veka, koja počinje sa završetkom toga rata, autor izdvaja tri funkcionalno zaokružene celine, odnosno tri modela ekonomskog razvoja koji oslikavaju ekonomsku stvarnost Evrope u tom periodu. *Prva* celina je centralno-planski sistem, primenjivan u SSSR-u i zemljama Istočne i Centralne Evrope, koji je u njima dao dobre rezultate kroz model industrijalizacije kojom je menjana agrarna struktura i kojom se prevazilazila tehnološka zaostalost ovih zemalja u početnom periodu njegove primene. Međutim, taj model je u kasnijim fazama razvoja pokazao svu ekonomsku nefikasnost i neodrživost u konkurenciji sa ekonomijama drugih delova sveta. *Drugu* celinu čine ekonomije zemalja Zapadne Evrope, koje su u prvim decenijama posleratnog razvoja primenjivale sistem „države blagostanja“, da bi ga kasnije postepeno transformisale slabljenjem ekonomskih i socijalnih funkcija države, sve do nove svetske ekonomske krize krajem prve decenije ovog veka. Za sve njih je karakteristično da u ovom periodu sprovode i grade ekonomsko jedinstvo Evrope kroz njihovo regionalno povezivanje u okviru Evropske unije. *Treću* celinu čini proces globalizacije koji se intenzivira političkim i ekonomskim promenama u svetu u poslednje tri decenije, i koji iz Amerike, zapljuskuje Evropu i Aziju, posebno njen istočni i jugositočni deo. Evropske ekonomije trpe velike uticaje tih promena, najpre zemlje Zapadne Evrope, a posle 1989. godine (posle pada Berlinskog zida), u taj proces se ukućuju i zemlje Centralne i Istočne Evrope. To je podrazumevalo da evropske zemlje prilagođavaju svoj ekonomski razvoj i funkcionisanje svojih ekonomija globalizaciji, odnosno postaju njeni subjekti.

U prvom poglavlju autor daje sliku evropskih ekonomija i evropskih društava na prelazu iz XIX u XX vek naglašavajući da tadašnji sistem *laissez faire* nije uspeo da obezbedi ekonomsku dominaciju Evrope i njegovo funkcionisanje na način i u obliku koji je imao u poslednjim decenijama prethodnog veka. Nekoliko krupnih događaja u to vreme odredilo je domete tog, do tada, vladajućeg privrednog sistema u Evropi. Prvi svetski rat imao je velike negativne ekonomske posledice na njenu privredu, koja je u tom periodu zabeležila ogromne materijalne i nematerijalne gubitke i izgubila dragoceno vreme za tehnološki razvoj i restrukturiranje. Njeni jugoistočni delovi su se konačno oslobodili Otomanske imperije. Stvorene su velike ekonomske razlike u stepenu ekonomske razvijenosti između evropskih zemalja, posebno onih između njenog severa i juga.

Sve to, zajedno sa političkim prevratom u Rusiji, stvorilo je prostor za ekspanziju državnog intervencionizma. Na globalnom planu, Evropa konačno gubi ekonomski primat nad Sjedinjenim Američkim Državama. „Pre rata (Prvog svetskog I. B. M.) udeo Evrope u svetskom proizvodu bio je 43%, ali je posle rata ta vrednost spala na 34% i zadržala se ispod američkog nivoa. (...) Američki udeo u industrijskoj proizvodnji bio je veći od 42% posle rata, i bio je veći za jednu trećinu od tri vodeće evropske države zajedno. (...) Evropa je izgubila poziciju apsolutnog lidera svetske

ekonomije i suočava se sa izazovima“.² Konačno, lidersku poziciju u svetskoj ekonomiji od Velike Britanije preuzele su SAD. U to vreme, razvoju svetske, posebno američke ekonomije, veliki dopinos daju tehnološke inovacije koje su podstakle razvoj industrije. Tehnološki prodori su naročito bili značajni u proizvodnji i širenju upotrebe električne energije, telefona i telegrafa, motora sa unutrašnjim sagorevanjem, tramvajskog prevoza u velikim gradovima, železnice i železničkog sobračaja, bankarskim uslugama i uslužnom sektoru, uopšte.

Drugo poglavlje knjige posvećeno je ekonomiji evropskih zemalja u periodu između dva svetska rata. Ekonomske posledice Prvog svetskog rata bile su pogubne za evropsku ekonomiju koja je imala obeležje haotičnog stanja. Velike ekonomske probleme nije mogao da reši sistem slobodnog tržišta koji čini osnovu teorije *laissez-faire*, pa su mnoge evopske zemlje pribegle širenju ekonomskih funkcija države, posebno onih koje su se odnosile na regulisanje tržišta. Država je sve više regulisala proizvodnju i promet ne samo proizvoda namenjenih vojsci i ratnim potrebama, već i tradicionalnim sektorima poput proizvodnje i prometa hrane, sirovina, saobraćaja, lekova i dr. No, ni takva intervencija nije dala poželjne rezultate – Evropa i svet ušli su u Veliku svetsku ekonomsku krizu (1929–1933). Taj događaj označio je kraj sistema *laissez-faire*, onakvog kakvog su poznavale dotadašnja ekonomska teorija i ekonomska praksa. U toku i posle krize, širenje državnog intervencionizma u ekonomiji u gotovo svim zemljama u Evropi, odnosilo se ne samo na regulisanje tržišta već i na proizvodnju mnogih proizvoda, pa čak i na vidljivo povećanje državnog sektora privrede u njenoj svojinskoj strukturi. Pripreme za početak Drugog svetskog rata u periodu posle krize, posebno u Nemačkoj i Italiji, dovele su do ubrzanja rasta evropske ekonomije, ali i do širenja ekonomskih funkcija države.

Treće poglavlje knjige, autor posvećuje ekonomskom dirigizmu u autoritativnim fašističkim režimima koji su se razvijali u tridesetim godinama i koji svoj krah doživljavaju u toku Drugog svetskog rata. Njihov razvoj i opstanak zasnivao se na ekonomskom protekcionizmu i državnom intervencionizmu. Država je u tim zemljama, njihovim privrednim i političkim sistemima, u do tada neslućenim razmerama, kontrolisala trgovinu i finansije, ali i proizvodnju i raspodelu. Najaktivnije u tom pogledu bile su Nemačka i Italija, ali i neke druge zemlje poput Portugalije, Španije, pa i Grčke. Fašističke zemlje, posebno Nemačka, gradile su svoju ideologiju i širile svoju moć i uticaj kod svojih građana putem ekspanzije njihovih ekonomija, posebno ekspanzivnom politikom zapošljavanja jer je nezaposlenost u vreme krize bila izuzetno velika i predstavljala je veliki ekonomski i socijalni problem. „Po Hitlerovom stupanju na vlast, intenzivirani su prethodni programi za stvaranje novih radnih mesta: juna 1933. godine, takozvanim Prvim Rajnhartovim programom od milijardu maraka, započeta je izgradnja vodenih puteva, javnih zgrada, pre svega, ambicioznog

2 Videti navedenu knjigu: str.54

plana izgradnje autoputeva“.³ Paralelno sa masovnim javnim radovima, fašističke države širile su svoju regulativnu funkciju na tržište, uticale na slobodu rada, regulisale zarade zaposlenih, cene na tržištu i drugo. Državna preduzeća i državni kapital su povećavala svoje učešće u svojinskoj strukturi privrede, i to ne samo onog dela koji se odnosio na proizvodnju za potrebe vojske i ratne potrebe, nego i na grane industrije čiji su proizvodi namenjeni civilnom stanovništvu. Početkom rata i kasnije u toku njegovog trajanja, ove zemlje prelaze na ratnu ekonomiju, koja je podrazumevala dalje širenje državne intervencije, odnosno država preuzima sve privredne poluge u svoje ruke, stavljajući ih u funkciju rata.

Na samom početku četvrtog poglavlja, koje je posvećeno centralno-planskom sistemu privređivanja – koga su razvijale socijalističke zemlje, autor naglašava razliku između ekonomskog dirigizma u prethodnim privrednim sistemima (SAD, Nemčkoj i drugim zapadnim zemljama – naročito posle Velike svetske ekonomske krize) i ovog sistema. „Ako je ekonomski dirigizam bio ekstremna verzija ekonomije regulisanog tržišta, centralno-planski sistem bio je najekstremnija verzija ekonomskog dirigizma. Ovaj sistem je bio državno kontrolisan, planiran i intervencionistički. Ako je ekonomski dirigizam bio izrazito razvojno orijentisan na autarhičan način i služio pripremama za rat, centralno-planska ekonomija bila je sistem namenjen ostvarivanju maksimalnog ekonomskog rasta i samodovoljnosti“.⁴ Na osnovama takvih odnosa razvija se sistem državnog planiranja koji postaje osnovno sredstvo na kome se sprovodi industrijalizacija kao metod privrednog razvoja. U tom procesu gotovo da nema mesta privatnoj svojini, tržišnom i bankarskom sistemu. Planski se vrši distribucija razvojnih i drugih resursa, kao i proizvoda namenjenih širokoj potrošnji. Apsolutni prioritet u razvoju ekonomije – metodom industrijalizacije, imao je razvoj teške industrije i vojne opreme i naoružanja, naspram poljoprivrede i grana industrije koje su proizvodile proizvode namenjene širokoj potrošnji, koje su bile u vidljivom zaostatku. Princip samodovoljnosti je određivao međunarodnu poziciju i međunarodne ekonomske odnose SSSR-a i drugih socijalističkih zemalja. Njegova suština bila je u tome da bi se sve potrebe trebalo zadovoljiti sopstvenom proizvodnjom, eventualno, proizvodnjom u saradnji sa drugim socijalističkim zemljama u okviru Saveta za uzajamnu ekonomsku pomoć (SEV-a), bez obzira na troškove i cenu tako proizvedenih proizvoda.

Ovakav ekonomski sistem omogućio je relativno brzu ekonomsku obnovu ratom uništene privrede SSSR-a i drugih socijalističkih zemalja, koja je tekla bez međunarodne ekonomske pomoći – odvijala se mimo Maršalovog plana kojim su SAD pružale veliku pomoć u obnovi Zapadne Evrope. On je omogućio i nastavak procesa industrijalizacije u ovim zemljama, u kojima je došlo do brze promene privredne strukture (zaostala

---

3 Videti: str. 124

4 Videti: str. 155

poljoprivreda konačno je prestala biti vodeća privredna delatnost), rasta i diverzifikacije industrijske proizvodnje, tehnološkog razvoja, visoke zaposlenosti i sl. Ali izostali su rezultati na planu razvoja i modernizacije poljoprivrede i saobraćajne infrastrukture. Produktivnost rada ostala je na niskom nivou uz visoke troškove proizvodnje što je sve zajedno činilo tu proizvodnju nekonkurentnom u odnosu na proizvodnju u zapadnoevropskim i drugim industrijski razvijenim zemljama. Globalno usporavanje dinamike privrednog rasta ove grupe zemalja, počinje da bude vidljivo već sedamdesetih godina, da bi se nastavilo i osamdesetih uz jače izraženu njihovu makroekonomsku nestabilnost. Deficiti u potrošnji, inflacija, nezaposlenost radne snage i pad društvenog standarda stanovništva, kategorije koje su bile nepoznate u ranijem periodu razvoja njihovih ekonomija, postaju stvarnost. Sa tim problemima počinje postepeno ekonomsko urušavanje ovih zemalja što, zajedno sa političkim promenama na međunarodnom i unutrašnjem planu, dovodi do kraha sistema na kojem su se zasnivali razvoj i funkcionisanje njihovih ekonomija. Prekretnicu u društvenom i ekonomskom razvoju ove zemlje doživljavaju 1989. godine, simbolički iskazanu rušenjem Berlinskog zida, kada ulaze u novu fazu razvoja – fazu tranzicije, čija osnova je nov ekonomski sistem, ali i sistem međunarodnih odnosa čiji je izraz globalizacija.

Peto poglavlje ove knjige nosi naslov „Mešovita ekonomija i država opšteg blagostanja u ujedinjenoj Zapadnoj Evropi posle Drugog svetskog rata“. Evropske zemlje su iz toga rata izašle sa velikim ekonomskim i drugim gubicima. Da bi se oni sanirali i da bi se stvorio novi konzistentan ekonomski sistem, dolazi do širenja ekonomskih funkcija države u odnosu na one koje su imale između dva svetska rata. Pored mera usmerenih na makroekonomsku stabilnost, široko primenjivanih subvencija, regulisanja tržišta i spoljne trgovine, države u tom periodu formiraju jak državni sektor privrede primenjujući i šireći elemente sistema državnog planiranja. Proces ekonomske obnove zapadnoevropskih zemalja tekao je uz veliku pomoć SAD putem tzv. Maršalovog plana. Inače, SAD su i iz ovog rata izašle ekonomski ojačane i osnažene i kao takve preuzimaju vodeću političku i ekonomsku ulogu u odnosu prema Istoku koji predvodi SSSR. Evropa je bila podeljena „gvozdenom zavesom“ na svoj istočni i zapadni deo, čiji je simbol podela Nemačke na istočnu i zapadnu, odnosno postojanje „Berlinskog zida“ kao simbola te podele. Inače, na međunarodnom planu neposredno posle Drugog svetskog rata, formiraju se OUN, MMF, Svetska banka i druge organizacije, kao institucije i simboli novog vremena i novih odnosa u svetu.

Zapadnoevropske zemlje, koje su u prethodnim periodima značajan deo svog ekonomskog razvoja i napretka zasnivale na svojim kolonijama, susreću se sa urušavanjem kolonijalnog sistema nasleđenog iz međuratnog i ranijeg perioda. Taj proces, započet odmah po završetku Drugog svetskog rata, nastaviće se 50-ih i 60-ih godina, čime će kolonijalne sile ostati bez

tržišta svojih bivših kolonija, izvora sirovina i bez kolonijalnog dela svoje ekonomske moći. Očigledno da su i same kolonije izgubile onu važnost koju su imale u ranijim periodima, jer je njihovo održavanje zahtevalo velika sredstva, kao i vođenje skupih kolonijalnih ratova koji su postajali sve češća pojava u procesu narastanja oslobodilačkih pokreta u dotadašnjim kolonijama. Inače, i u godinama posle Drugog svetskog rata evropske države zadržale su i praktikovale visok stepen državne intervencije u svojim privredama. U tome su išle korak dalje praktikujući planiranje kao „zaostavštinu ratne ekonomije“, vodile su aktivnu politiku preraspodele prihoda, sve s ciljem da se obezbedi veća socijalna i ekonomska sigurnost stanovništva. To je dovelo do toga da udeo javnih troškova u ukupnom bruto domaćem proizvodu kod svih zapadnoevropskih zemalja permanentno raste u periodu od 1950. do 1980. godine, dostigavši visok iznos od 46% do 60%, što je višestruko povećanje u odnosu na njihovo učešće u periodu između dva svetska rata. U središtu države blagostanja našlo se proširenje sistema socijalnog osiguranja na sve građane, odnosno došlo je do proširenja definicije građanskih prava. „Pored političkih prava, nova interpretacija građanskih prava obuhvatila je pravo na socijalne usluge i na posao, čime se garantovala sigurnost i osnovna jednakost: 'puno članstvo' u nacionalnoj zajednici“ (str. 268).⁵ Uspostavljanje države blagostanja u ovim zemljama praćeno je obrazovnom i tehnološkom revolucijom, što je podrazumevalo velika ulaganja u obrazovanje i nauku. Država je proširila korpus besplatnog obrazovanja svog stanovništva, ali i postala veliki finansijer i realizator naučnih i tehnoloških projekata, sve s ciljem da se njihove ekonomije više oslone na obrazovanje i nauku kao razvojne faktore koji podižu stepen njihove konkurentnosti na svetskom tržištu.

U uslovima podeljenog sveta i velikih promena na unutrašnjem planu i pod uticajem u to vreme svežih „ratnih rana“, Evropa se okreće sebi – pristupa izgradnji novih odnosa na evropskom tlu. U njihovoj osnovi će biti saradnja između evropskih država i nacija, čiji će ekonomski i politički sistemi biti međusobno povezani i visoko integrisani, sve sa ciljem da se ne ponove ratni sukobi iz prošlosti i iskoriste zajednički potencijali za ekonomski razvoj. Sve je započeto stvaranjem Zajednice za uglj i čelik 1951. godine, da bi se kasnije nastavilo sa eliminisanjem prepreka u međusobnoj trgovini, da bi se sedamdesetih i osamdesetih godina prešlo na razvoj ekonomske unije, kao visokog stepena njihove međusobne integracije. Sloboda kretanja ljudi, roba i kapitala unutar Unije, nadograđena je zajedničkom agrarnom politikom i politikom regionalnog razvoja unutar njenih granica, kao i uvođenjem zajedničke valute (evro) i stvaranjem osnove za monetarno ujedinjavanje. Paralelno sa tim promenama Evropska unija je vodila aktivnu politiku svog proširenja prijemom novih članica, posebno onih iz Centralne, Istočne i Jugoistočne Evrope. Pored nesumnjivih koristi koje je evropskoj ekonomiji doneo taj i takav oblik integracije, on je uslovio

---

⁵ Videti: str. 268

veliku ekonomsku heterogenost Unije: u vrhu ekonomske razvijenosti su ostale Nemačka, Velika Britanija, Francuska, Belgija, Holandija..., a njenu ekonomsku periferiju čini većina njenih novih članica iz grupe mediteranskih i zemalja koje su prošle proces tranzicije (bivših socijalističkih zemalja). Očigledno da su takve razlike u ekonomskoj razvijenosti članica Unije, izvor brojnih unutrašnjih problema ekonomske i političke prirode, koji prete njenoj stabilnosti pa i ugrožavaju njenu budućnost.

Raspravu o ekonomskoj istoriji Evrope posle Drugog svetskog rata autor završava poglavljem „Globalizacija: povratak na sistem laissez-faire?“. On polazi od toga da su se raniji procesi ekonomske internacionalizacije, u poslednjoj četvrtini XX veka, pretočili u proces globalizacije i da u njima Zapadna Evropa igra važnu ulogu. Kao glavne karakteristike toga procesa, on izdvaja: nagli razvoj trgovine – posebno međunarodne; strane investicije – njihov rast i prostornu disperziju; olakšanje i rast deviznih transakcija, rast obima bankarskih zajmova i rast multinacionalnih kompanija – koje izražavaju novi tip međunarodne podele rada. Svi ti procesi bitno su promenili sistem svetske ekonomije i njegovo funkcionisanje. U tim promenama Evropa ima posebno mesto i ulogu. Evropska unija u Zapadnoj, i tranzicija u Istočnoj Evropi, delovi su tog procesa.

Kao što je poznato, neoliberalna ekonomija predstavlja teorijsku osnovu globalizacije. Ona dovodi u pitanje do tada, u Zapadnoj Evropi, vladajući sistem države blagostanja. „S jedne strane, priroda međunarodnih ekonomskih interakcija zaista je revitalizovala ideologiju laissez-faire. Međutim, s druge strane, moglo bi se zapaziti da je novo okruženje praćeno kontrolom i regulacijom, i da je strogo ograničeno na ekonomsku arenu“. Dodala bih da je ta kontrola i regulacija države naročito porasla posle Svetske ekonomske krize 2008. godine. Globalizacija na ekonomskom planu promovise međunarodnu konkurenciju između država (velikih igrača), multinacionalnih kompanija i regionalnih asocijacija. Evropa u tome ima svoje mesto i ulogu. Najpre, ona sama se morala prilagođavati tome – delimično redefinišući koncept države blagostanja, ubrzavajući ekonomske integracione procese u okviru Evropske unije, rešavajući otvorena pitanja makroekonomske stabilnosti u nekim zemljama i sl. Na drugoj strani, globalni koncept ekonomskog razvoja Evropska unija je morala da usmeri u pravcu reindustrializacije nekih zemalja – svojih članica, na veći izvoz kapitala – kapitala svojih multinacionalnih kompanija, ubrzanje razvoja uslužnog sektora, brži tehnološki razvoj, povećanje izvoza roba i usluga i dr. Time je ona obezbedila neophodnu dinamiku svog ekonomskog razvoja, tako da je do kraja XX veka smanjila jaz u nivou BDP po glavi stanovnika u odnosu na SAD, sa 48% 1950. na 66% u 1998. godini; dostigla je 90% produktivnosti rada koju ostvaruju SAD, premašila je obim investicija koje one plasiraju inostranstvu i drugo. Ali očigledno da je „Ujedinjena Evropa – koja se još ujedinjuje – u XXI vek ušla spremna

da odgovori na izazove globalizovane svetske ekonomije“.⁶ Dodali bismo: prvi probni ispit za Zapadnu Evropu – i ostale velike globalne ekonomske igrače, bila je svetska ekonomsko-finansijska kriza 2008. godine, čije uzroke i posledice autor u ovoj knjizi nije obrađivao. Bilo bi zanimljivo pročitati njegove stavove i mišljenje o događajima posle te krize. Verujem da se oni neće mnogo razlikovati od onih koje je izneo u ovoj knjizi – pogotovu po pitanju odnosa države i liberalnog tržišta u globalnoj ekonomiji.

Istražujući ekonomski razvoj i društvene promene u Evropi tokom XX veka, autor u ovoj knjizi, ukazuje na svojevrzne protivurečnosti između različitih škola i pravaca organizacije i funkcionisanja privrede. Njegova osnovna hipoteza, koja čini suštinu ove knjige, a u okviru nje se i dokazuje, jeste „...da je vodeći trend XX veka bila postepena sinteza dijametralno suprotnih ekonomskih sistema u širokoj konfrontaciji. Nove vrste uspostavljenih režima razlikovale su se kao nebo i zemlja – slobodno tržište naspram centralno-planskog sistema, demokratska tržišna ekonomija naspram diktatorskog ekonomskog dirigizma. Ovi međusobno suprotstavljeni i međusobno sukobljeni režimi ipak su učili jedan od drugog. Dakle, doživeli su svojevrсну sintezu, kombinovanje elemenata *laissez-faire* i regulacije, privatnog i državnog vlasništva, i planskog i intervencionističkog sistema“.⁷ Iz tog sukoba i prakse nastao je savremeni privredni sistem koji, sa manjim ili većim razlikama, praktikuje savremeni svet. Osnovu tog sistema čine privatna svojina kao vladajući oblik svojine, ali i državna (javna) kao njen neizbežni pratilac; tržišni mehanizam regulisanja odnosa u procesu materijalne reprodukcije, ali i državni intervencionizam kao korektiv njegovog delovanja i usmerivač globalnih razvojnih tokova; prisvajanje po osnovu vlasništva nad kapitalom i po osnovu rada, ali i državni mehanizam preraspodele koji u sistem uvodi više pravde i socijalne sigurnosti; ekonomski liberalizam na globalnom nivou, ali i odgovornost država, samostalno ili udruženih u regionalne saveze, za stanje svojih ekonomija i očuvanje njihovih interesa u globalnim ekonomskim odnosima. Na tom privrednom sistemu se zasniva savremena globalna ekonomija, odnosno on predstavlja osnovu njenog funkcionisanja. No, taj sistem nije bez svojih protivurečnosti i problema. Kakav će biti njegov doprinos ekonomskom razvoju sveta, ostaje da se vidi u budućnosti.

---

⁶ Videti: str. 362

⁷ Videti: str. 17

КАКО ВИДИМО ЕВРОПУ¹

Научну и стручну јавност *ЛАГУНА* (за српско издање) обрадовала је фантастичном књигом *Славоја Жижека*² и *Срећка Хорвата*³ „Шта Европа жели?“, коју је са енглеског изворног издања превео *Марко Перожић*. Двадесетак есејистичких чланака садржано је у овој књизи, наизменичних погледа на одређене теме.

Посебну занимљивост овог штива чини његов филозофско тандемски спој два левичарски оријентисана писца: *Славоја Жижека* и његовог знатно млађег колегу *Срећка Хорвата*, која се слободно може сврстати у актуелно политиколошку лектуру. „Шта Европа жели“ зборник је „упарених политичко-филозофско-социолошко-феноменолошко-антрополошких осврта на невесело стање у Европској унији, која је готово потпуно лишена етике и интелектуалне супстанце“.

Сви текстови ове књиге написани су пре службеног уласка Хрватске у Европску унију, са опаском да их је неколико предходно публиковано у часописима (попут: *Guardian*, *London Review of Books* или *Open Democracy* и *Eurozine*).

Есеји су писани са пуно духа, јасно, изузетно разумљиво и уверљиво. Врло често илустративно обогаћени понеким вицем са добрим наравоученијем. Утисак о овој књизи дају убедљиви аргументи, сугестивни примери и изузетне дигресије од изузетне важности за циљну поенту. Посебна способност аутора огледа се у њиховој изузетној способности и страсти да повежу значајне европске примере из богате историје и културне баштине.

Вредност овог штива указује и то што је књига, поред енглеског (свог изворног издања), досад преведена и на друге језике (француски, немачки, шпански, италијански, хрватски и румунски), како би имала што бољу дистрибуцију у иностранству. Аутори су се, очигледно, водили чињеницом да уколико књигу не објавите на неком од светских језика, као да је нисте ни објавили.

1 Приказ књиге *Шта Европа жели?*, Срећко Хорват, Славој Жижек, Лагуна 2014. године.

2 *Славој Жижек* (1949), словеначки филозоф по образовању, подједнако цењен као културни критичар и теоријски психоаналитичар (познат је по свом тумачењу и надградњи теорије психоанализе Жака Лакана). Директор је International Center for Humanities, Birkbeck College, University of London.

3 *Срећко Хорват* (1983, Осиејек), филозоф и публициста који је до сада објавио осам књига. Члан је уредништва часописа *Зарез*, *Еуропски гласник* и *Тврђа*, где је објавио низ текстова и превода, као и уредио бројне темате. Добитник је награда загребачког *Салона архитектуре*, као и две награде за најбољег младог и најбољег филмског критичара у Хрватској. Био је један од оснивача *Subversive Festivala* и директор међународне конференције која у Загребу сваке године окупула бројне светске интелектуалце.

Главно питање „Шта Европа жели“ заокупља пажњу самих аутора *Славоја Жижека* и *Срећка Хорвата*, који заједничким снагама покушавају да до одговарајућег одговора дођу. У помоћ, са својим искуством, прискаче „најопаснији“ политичар Европе *Алексис Ципраса* (Aleksisa Ciprasa), кога су подржавали. Своје одушевљење показују тиме што су на самом почетку књиге укључили Ципрасову анализу „Уништење Грчке као модела за целу Европу и је ли то будућност коју је Европа заслужила“.⁴ Своју подршку доказују и тиме што своју књигу завршавају са још једним Ципрасовим текстом, транскрипт Ципрасовог излагања у дебати о улози европске левнице на шестом Субверзивном фестивалу у Загребу 15. маја 1913. године, кога је организовао и води Хорват.

Жижек и *Хорват*, поучени кратком историјом Европске уније, као и искуствима са којима се њене чланице сусрећу и „носе“ (пре свега мислећи на Словенију, Хрватску и Грчку) критички анализирају готово све проблеме са којима се заједница суочава и правце којима тежи. Све то чине на изузетно духовит и проницљив начин, са разложним и логичним аргументацијама. А опет, све то, на врло окрутно шармантан и интелигентно горак начин.

Врло често, по неким својим становиштима, наизглед показују да су заговорници *теорије завере*, иако својим стратегијским теорисањем то не чине.

Упечатљивост књиге у кратким цртама изнели су њени рецензенти, са својим порукама, које су своје место пронашли на корици књиге, са циљем да привуку пажњу на значај ауторових тежњи и усмерења, како би заправо сазнали шта је труло у темељима нашег континента. Наиме, први међу њима *Келси Вуд* илустративно каже да: „Два бриљантна теоретичара износе на видело опасности које вребају Европску унију. Срећко Хорват је филозофска звезда у успону, Жижек је теоријски цунами. Тумачећи знаке који долазе из будућности, аутори сецирају владајућу пропаганду и идеолошку мистификацију европских могула“. *Оливер Стоун*, своје виђење илуструје следећим речима: „Словеначки ексцентрик и харизматични хрватски филозоф, удружени с најопаснијим грчким политичарем, пружају истовремено заједљиво шармантну и горко отржењујућу анализу европског безизлаза. Сваки становник Европе веран истинској идеји старог континента мора ово прочитати“. Док *Јанис Варуфакис* истиче да: „Баук кружи Европом – баук отпора опасном порицању европске политичке елите да је нешто труло у темељима нашег континета, Жижек и Хорват, уз помоћ и подршку никог другог до лидера грчке радикално леве партије, подстичу ширење овог баука. Странице њихове књиге препуне су неумољивог демонтирања орвеловске пропаганде Европске уније. Дужност је читалаца којима је стало до Европе да поделе са њима тај напор, без обзира да ли се с њима слажу или не“. Управо ови изводи из рецензије упућују на значај њиховог виђења стања ЕУ и дужности свих њених чланова и грађана да се са постојећим стањем упознају и помогну да се оно побољша и реши. Управо и сами аутори, у својим

4 Видети наведену књигу: стр. 19

излагањима, упозоравају да је увек лакше учити на грешкама других. Мада поучени властитим искуствима, најчешће не учимо чак ни на нашим сопственим грешкама, а камоли туђим.

Према многим аналитичарима књига „Шта Европа жели“ пуца у саму срж проблема, што читавом штиву даје изузетну материјалну снагу и вредност. Сами аутори то постижу управо откривањем и осветљавањем готово свих опасности које „вребају из арсенала европске финансијске, политичке и војне олигархије“. Сама књига посвећена је бројним друштвеним питањима. Оно што је посебно интересантно јесте да се посматрана друштвена питања не тичу и тиме ограничавају само за Европску унију, већ се могу пројектовати на све нас који живимо на овом континенту.

Књига је, између осталог, посвећена слому европских социјалних држава и увлачењу неолиберализма у Европску унију. То се свакако односи и на земље које претендују да постану њене чланице.

Своје уводно излагање, иначе писано од стране *Срећка Хорвата* (који је аутор предговора за српско издање књиге), полази од познате изреке *Хермана Кејсерлинга* (Hermann Keyserlinga) из давне 1928. године која говори у прилог томе да уколико не постоји Балкан, ваљало би га измислити. Управо ова позната изрека данас важи више него икад пре. Управо наслов предговора „Стиже ли Србија на after-party“⁵, говори више од речи како аутор види Србију на пута ка Европској унији. *Хорват*, без икаквих устручавања упозорава да ЕУ којом Србија брзином светлости жели да приступи, није оно што је била пре економске кризе. Своје виђење обогаћује паралелним примером и упоређењем са уласком саме Хрватке у ЕУ, сматрајући да је Хрватска примљена у ЕУ када је „журка била при крају, а сви гости пијани, храна и пиће потрошени, простор је унеређен, многи спавају, а неки су узели капуте и припремају се за одлазак“.⁶ Управо због тога улазак Србије у такву заједницу назива „after-party“, што, пре свега упућује да је журка увелико готова. Такође предвиђа да ће се са „неким гостима, који иначе располажу великим богатством, тако мамурнима лакше моћи и знати манипулисати“. Своје замерке упућује Европској унији, негујући своју огорченост према њој, због неравномерног опхођења према својим кандидатима за чланство насупрот својим чланицама. Наиме, пре свега мисли на медитеранске земље које се суочавају са изузетним друштвеним проблемима, с обзиром да богати север не жели да зна за здравство, образовање, културу, социјалну подршку у презадуженим земљама, као што су Грчка, Шпанија и Португалија. Своје уводно излагање врло инспиративно завршава следећим речима: „Дакле, као и обично, party је увек за богате. А after-party? За сиромашне будале са Балкана, независно од националности“. Још једном подсећа да „будала није онај који стоји на семафору јер је зелено, него онај који иза њега нервозно труби, а не види да би пролазак кроз

⁵ Видети: стр.11

⁶ Видети: стр. 12

зелено узроковао саобраћајну несрећу“.⁷ Наиме, аутор поентира да „светло на крају тунела није увек спас, већ је најчешће влак који нам јури у сусрет“. Управо и сам аутор указује да је намера целе књиге, да покуша да упозори на тај влак.

Кроз своја даља излагања аутори указују на друштвене проблеме са којима се суочавају чланице ЕУ.

Тако истичу да је „Грчка привреда ушла у зачарани круг неконтролисаних депресије који не води никуда, осим у потпуну катастрофу“. Криза у којој се сама Грчка нашла различито је дефинисана: било европско-немачким тумачењем (по којој су сами Грци кривци због своје недисциплинованости, па их треба финансијском дисциплином обуздати), преко грчког тумачења (по којој се кривац налази у неолибералној технократији коју намеће Брисел), па све до тумачења по коме Грци нису пасивне жртве – с обзиром да ратују с европским економским естаблишментом, у чијој борби им је прекопотребна међусобна солидарност). Аутори указују на алтернативно решење за постојећу кризу, која се састоји: у заштити европских друштава од шпекулација финансијског капитала; у еманципацији реалне привреде од ограничења профита; излаза из монетаризма и ауторитативне фискалне политике; али и новим планирањима развоја чији ће главни критеријум бити друштвена корист и нови производни модел утемељен на достојанственом раду и ширењу јавних добара. Ипак, упућују да излазак грчке привреде из кризе није у интересу Европе и ММФ-а. Али такође упозоравају да управо спасавањем Грчке од њених такозваних спаситеља уједно спашавамо и само Европу!

Даље упућују на тужну судбину Кипра, који у будућности не може преживети без Европе, али ни са њом; јер како би *Стаљин* рекао – обе су опције горе! Решење кипарске кризе аутори не везују за сам Кипар, већ наглашавају „да би Кипар добио прилику, нешто мора да се промени на другом месту“. Аутори се у даљем тексту позивају и на *Ралфа Дарендорфа* који каже да после сваке револуционарне промене пут према просперитету води кроз долину суза. Делимичну одговорност за стање и постојећу кризу аутори усмеравају на стручњаке и владајућу елиту. На то указује и наслов есеја „Када слепи воде слепе – демократија постаје жртва“.⁸ Управо је криза која траје од 2008. године понудила много доказа за то да нису обични људи, већ стручњаци ти који у великој већини нису знали шта раде. Идеја се састоји у томе да у сложеној економској ситуацији, попут данашње већина људи није квалификована да одлучује. Аутори праве паралелу ко зна, а ко не зна. Демонстранти широм Европе – веома добро знају шта не знају и не претварају се да то ипак знају. Насупрот, оних који су на власти – који такође не знају – али се праве да то знају! И као што *Жижек* упозорава: „Данас у Европи – слепи воде слепе“! Аутори истичу да је потребно снажно тело које је у стању да доноси брзе одлуке и примени их уз сву нужну оштрину.

7 Видети: стр. 16

8 Видети: стр. 49

Своје инспиративно излагање употпуњују својом анализом филма *Анџелине Цоли* „Земља крви и меда“ – указујући да је напослетку потребно свим земљама бивше Југославије не „Земља крви и меда“ – већ „Земља крви и новца“ – филм који би, према ауторима, показао како се злочини не чине само у име националне и етничке припадности, него – као и увек – у име новца!

Аутори ове изузетне књиге наводе да је Европа данас подељена између такозваног англосаксонског модела – прихвати „модернизацију“, у коме би се, према ауторима, прилагодили правилима новог глобалног поретка, и француско-немачког модела – „сачувај што је више могуће старе европске државе благодата“. С обзиром да наш циљ свакако није „враћање идеализованом облику прошлости“, а још мање уверење да као нова чланица можемо преживети тако што ћемо се прилагодити новим трендовима глобализације. Аутори упозоравају да излаз не сме бити ни потрага за „креативном синтезом – међу европским традицијама глобализације, са циљем да се оствари нешто што смо склонили да назовемо – глобализацијом с људским ликом“. Излаз аутори виде, позивајући се при том на великог конзервативца *Т. С. Елиота* у „секташком одвајању од стандардног европског наслеђа, одвајајући се од распадајућег трупа старе Европе“. По њима, једино ћемо тако успети да одржимо обновљено европско наслеђе живим.

Од бројних друштвених проблема са којима се ЕУ суочава аутори спомињу велике протесте и генералне штрајкове широм Европе (од Шпаније, Португалије, Грчке па све до Енглеске, Мађарске, Румуније и саме нове чланице Хрватске); поступну приватизацију (па чак и ауто-путева и железница, енергетског сектора и затвора); корупцију; насиље; неред; непросперитет; незапосленост; политички, друштвени и економски ратови; имигранти итд.

Сама Европа је суочена са јасним случајем примене двоструких стандарда.

Како бисмо што илустративније показали како аутори виде стање ЕУ суочене са горе побројаним друштвеним проблемима, наводимо следећи пасус: „Ако користимо црну хемијску и на карти Европе учртамо све мере штедње, шок-терапије и структурног прилагођавања које су предузете током протеклих двадесет година, све од пада Берлинског зида, на крају ћемо добити континент готово у потпуности црн. Која црна линија на црној површини може бити сматрана природном мером? Када користимо црвену хемијску и учртамо све изгубљене послове, људско понижење и протесте који су се у Европи одвијали у протеклих неколико година, тада црне мере штедње у потпуности нестају под црвеном хемијском“.⁹

Аутори анализирајући све проблеме са којима се Европска унија бори указују да се уместо мировног пројекта сама Европа претвара у непрекидну ратну зону, „укључујући искључивање имиграната, имигрантске немире у Паризу и Лондону или европске ’хуманитарне’ интервенције с циљем увођења више ’демократије’ у Либији и Малију“. Поготово се не могу игнорисати притисци на ’непослушну’ чланицу – Грчку.

Свим таквим запажањима *Жижек* и *Хорват* се отворено осврћу и вагрено залажу за другачију 'идеју Европе', по свему судећи „европскију од онога што Европска унија нуди“.

Став аутора је да Европска унија не зна шта жели. Управо мерама штедње она сама претендира да уништи читав европски континент. Увођењем мера штедњи Европа губи свој идентитет, урушавајући га. Пре губитка свог сопственог идентитета, Европа је изгубила свој геополитички значај, иако још тога не постаје свесна, с обзиром да срља и даље у пропаст својим инвестицијама у Либији и Малију.

Аутори закључују да се европске земље данас понашају као социјалне државе према обичним грађанама. Управо аутори у књизи наглашавају слом европских социјалних држава, демистификују неолиберализам и његово увлачење у ЕУ. Када спомињу неолиберализам (онај из теорије) наводе да такав у пракси не постоји, с обзиром да држава само помаже власницима капитала да увећају своје богатство. У том контексту упозоравају да је намера домаћих политичких елита да сарађују у европским интеграцијама, с обзиром да од приватизације и те како имају корист, за разлику од већине грађана. У таквој политици мала чашица људи у рукама има велико власништво. Будућност, према ауторима, не припада неолиберализму, већ народима и друштвима; упозоравајући да је време да се отвори пут демократској, социјалној и слободној Европи.

Прихватање зајмова ММФ-а, даља приватизација и даља мера штедње само ће, према ауторима, погоршати тренутно здравље друштва и отклонити и умањити њен економски бољитак. „Управо су избори у Грчкој показали да је коначно јасно да мере штедње не могу да доведу до развоја, штавише, да управо структурне реформе доводе до угрожавања стабилности, не само земље која је њима погођена, него и читаве еврозоне као такве“. Управо је неолиберални пут ЕУ, како то наглашавају аутори, заједно са мерама штедње и структурним прилагођавањима, оно што води у непрестани грађански рат, и то не само изван граница Европе – „где се наши војници боре за више демократије“ – него и унутар ЕУ – од Грчке и Шпаније, до Словеније и Хрватске.

Следећи цитат јасно указује на тренутно стање: „Док старо умире, а ново се не може родити, наступа доба чудовишта. Управо се у том раздобљу данас налазимо. Стара Европа убрзано умире, а ново никако да се роди. Чудовишта су свуда око нас“.

Аутори својим закључцима одбацују Европску унију, али не и Европу – као државу благостања, синдикалних покрета, социјално и здравствено осигурање и образовање за све људе. Искрено се надајући да је неће такву уништити и урушити, показујући тиме жељу да саму Европу не препусте њеним непријатељима, већ тежњу да се за њу истински боре.

Недостатак саме књиге огледа се у томе што аутори, кроз своје полемисање, нажалост, само предвиђају и обелодањују постојећу катастрофу и кризу, изазивајући тако само још већу главобољу. Недостају јој предлози излаза из кризе и катастрофе у којој се нашла Европа.

Заправо, недостаје тежња да се умови, као што су и сами писци, укључе у помагање да се нов систем роди, са бољом будућношћу за све.

Ипак, ова књига, према ауторима, нема тенденцију да буде „свеобухватна аутопсија Европске уније нити да анализира гестацијско раздобље неке нове Европе“. „Њена је скромна интенција да барем назначи обресе кризе једне Идеје, те да кроз симптоматологију болести Европе покаже да се за другачију Европу још исплати борити. За ону Европу – сетимо се мита – која је силована, а не за ону која силује, за ону која штити, а не за ону која злоставља, за ону која је на страни слабијих, сиромашнијих, оних којима треба помоћ и – велике већине својих грађана“.¹⁰

Нажалост, морамо приметити да Европска унија није та Европа.

Имајући у виду вредности ове књиге које, несумњиво, прелазе оквири овог приказа, њихов допринос корпусу сазнања о ЕУ, изражававам уверење да ће она наићи на добар пријем, не само код стручне јавности, већ и код ширих читалачких кругова. Стога је топло препоручујем читаоцима, у нади да ће допринети потпунијем разумевању бројних значајних питања не само социолошке науке, већ и шире.

---

10 Видети: стр. 183

BALKAN SYNTHESSES

Journal for social issues, culture and regional development

Faculty of Philosophy, University of Niš

Vol. II, Number 1

Niš, (2017)

Published by

Faculty of Philosophy

University of Niš

Niš, Ćirila i Metodija 2

Publisher

Natalija Jovanović, full profesor, Dean

Proofreading

Marija Šapić

Journal cover

Darko Jovanović

Page break

Darko Jovanović

Format

16 x 25 cm

Print

SCERO PRINT

Print run

150

www.filfak.ni.ac.rs/balkanske_sinteze

ISSN 2406 - 1190

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

Часопис за друштвена питања, културу и регионални развој
Филозофског факултета Универзитета у Нишу

Година II, број 1

Ниш, (2017)

Издавач

Филозофски факултет
Универзитета у Нишу
Ниш, Тирила и Методија 2

За издавача

Проф. др Наталија Јовановић, декан

Лектура / коректура

Марија Шапић

Корице

Дарко Јовановић

Прелом

Дарко Јовановић

Формат

16 x 25 cm

Штампа

SCERO PRINT

Тираж

150 примерака

www.filfak.ni.ac.rs/balkanske_sinteze

ISSN 2406 - 1190

Издавачки центар
Филозофског факултета
Универзитета у Нишу

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

3+ 94

БАЛКАНСКЕ синтезе : часопис за друштвена питања, културу и регионални развој =
Balkan synthesis : journal for social issues, culture and regional development /
главни и одговорни уредник Љубиша Митровић.
- Год. 2, бр. 1 (2014)- . - Ниш (Ћирила и Методија 2) : Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2015 - (Ниш : Scero print). - 24cm

Три пута годишње
ISSN 2406-1190 = Балканске синтезе
COBISS.SR-ID 210639116